

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OILY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

RAHMATOV M.M.

**ESKI O‘ZBEK YOZUVI PRAKTIKUMI
VA SHARQ TILLARI**

Birinchi kitob

5111200 – O‘zbek tili va adabiyoti ta‘lim yo‘nalishi uchun

o‘quv-uslubiy qo‘llamna

Toshkent – 2015

ANNOTATSIYA

Mazkur uslubiy qo'llanma oliy ta'lim muassasalarining o'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalashi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, amaldagi ta'lim standartlari, fan va o'quv dasturlari asosida tuzilgan. Qo'llanma talabalarni arab grafikasiga asoslangan eski o'zbek yozuvi va tili bo'yicha bilimlar bilan qurollantiradi.

Uslubiy qo'llanmada fan yuzasidan talabalarning savodxonligini oshurish maqsadida klassik ijodkorlarimizning asarlaridan namunalar hamda eski o'zbek tiliga xos so'zlarning lug'ati berilgan.

Mas'ul muharrir:

S.Ashirboyev f.f.d., professor

Taqrizchilar:

B.Abdushukurov
O'zMU Til nazariyasi va amaliyoti
kafedrasini mudiri, f.f.d.

N.Sulaymonova
TDPU Umumiy tilshunoslik kafedrasini
dotsenti, f.f.n.

Mazkur uslubiy qo'llanma Nizomiy nomidagi TDPUning O'zbek tili va adabiyoti fakulteti O'quv-metodik kengashining 2014-yil 20-noyabrdagi 3-sonli majlis bayonnomasi bilan nashrga tavsiya qilingan.

© Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti, 2015-y.

1-mavzu

Eski o'zbek yozuvining shakllanishi

Tarixda arab yozuvi deb nom olgan, asrlar davomida eroniy hamda turkiy xalqlarning madaniy hayotida katta o'rin tutib kelgan arab yozuvi arablarga islom dini qabul qilinishidan odinroq nabotiy qabilalaridan o'tgan, nabotiy lar uni oromiylardan, oromiylar finikiyaliklardan o'zlashtirib olgan edilar.

Nabotiy lar ham, oromiylar ham arablar singari somiy tillariga mansub xalqlar bo'lgani sababli ularning 22 harfli konsonant (undoshni ifodalovchi) yozuvi arab tiliga mos tushavergan. Keyinroq esa, islom dinining yoyilishi oldidan arablar yozuvga arab tilining o'ziga xos tovushlarini bildiruvchi 6 ta harf qo'shadilar. O'rta Osiyo xalqlari arab yozuvini qabul qilgan vaqtda bu yozuvda 28 ta harf mavjud bo'lib, harflarning katta bir qismi (ث ح ذ ص ع harflari) arab tilining maxsus tovushlarini ifodalashga xizmat qilar, mahalliy xalqlar u tovushlarni aynan talaffuz qila olmas, mazkur harflar faqat arabcha so'zlar tarkibidagina ishlatilar edi.

Arablarning 28 harfli yozuvi bilan mahalliy xalqlar arabcha matnlarni o'qishga odatlangan bo'lsalar ham, o'z tillarida fikr ifodalashga qiynaladilar. Natijada alifboga ba'zi qo'shimchalar kiritishga (پ چ ژ گ harflarini qabul qilishga) majbur bo'lishadi. Shunday qilib, forsiy va turkiy xalqlar alifbosida 32 harfli yozuv shakllandi.

Yozuvning nomlanishi xususida

Bu yozuv O'rta Osiyo xalqlariga ming yildan beri xizmat qilib kelgan va unda boy yozma madaniy obidalar yaratilganligi ma'lum. 1917 yildan keyin bu yozuvning isloh qilingani va orada lotin, slavyan yozuvlari asosida tuzilgan yangi yozuvlarga o'tishimiz tufayli ko'p asrlik eski yozuvdan va u yozuvdagi qimmatli merosdan uzoqlashib qolganimiz ham ayni haqiqat. Madaniy merosga va bu merosni egallashning kaliti bo'lmish eski o'zbek yozuvini o'rganishga munosabat tubdan o'zgarib qolgan bugungi kunda bizga arablardan o'tib xalqimizning o'z milliy-tarixiy yozuviga aylanib ketgan mazkur yozuvni nomlash masalasida bahsli o'rinlar ham bo'lgan. Ba'zilar buni to'g'ridan-to'g'ri «arab yozuvi» deb atayverish kerak, deb hisoblashsa, ba'zilar, bu yozuvni «arab – o'zbek yozuvi» deb qo'llashni ma'qullashdi.

To'g'ri, yozuv arablardan o'zlashgan. Bu tarixiy voqeadan buyon ming yildan ortiqroq vaqt o'tdi: yozuvning ma'naviy egasi o'zgardi. Endilikda yozuv faqat arablarniki emas, shu bilan birga, eroniy, turkiy va boshqa xalqlarniki ham bo'lib qoldi. Ikkinchidan, yozuvning o'zi o'zgardi, yozuvga arablarda bo'lmagan harflar qo'shildi, uning grafik imkoniyatlari kengaydi, takomillashdi.

Arablarda yozuv konsonant (undosh tovushinigina ifodalovchi) yozuv vazifasini bajargan. Turkiy xalqlarda, jumladan, o'zbek xalqi tarixida esa bu yozuv (qadimgi turkiy yozuv an'analari asosida) fonografik (unli va undosh tovushlarni teng ifodalovchi) yozuvga aylantirilgan, uning imlo asoslari ham

o'zgargan. Shu va shuning singari asoslarga ko'ra, xalqimiz tarixida qo'llangan eski yozuvni «arab yozuvi» deya olmaymiz. Aslini olganda, arab tiliga moslashgan yozuvni – fors yozuvi, turkiy tillarga moslashgan yozuvni – «turkiy yozuv» deb atash maqsadga muvofiq bo'lar edi. Biroq, «eski turkiy yozuv» deganda O'rxun-Enasoy yozuvi, uyg'ur yozuvi kabi qadimgi turkiy yozuvlar ham umumlashib ketishi mumkin. «Qadimgi turkiy til», «qadimgi turkiy yozuv» tushunchalaridan farqlash maqsadida o'zbek tili tarixiga nisbatan «eski o'zbek tili» atamasini qo'llab, shunga mos holda Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur kabi buyuk ajdodlarimiz ish ko'rgan va o'zidan keyingi avlodlarga charxlab qoldirib ketgan yozuvni – arab alifbosi asosidagi eski turkiy yozuvni “eski o'zbek yozuvi” deb atash maqsadga muvofiq. Bu yozuvda katta ma'naviy boyliklar yaratgan boshqa xalqlar tarixiga nisbatan ham arab yozuvning taqdiri (nomlanishi) turlicha bo'lishi mumkin.

Eski o'zbek yozuvining o'ziga xos xususiyatlari.

Hozirgi yozuvdan savod chiqargan kishi uchun eski o'zbek yozuvini o'rganish ancha mashaqqatli ish bo'lib ko'rinadi. Biroq bu yozuvning xususiyatlariga chuqur ilmiylik nuqtai nazaridan yondashgan va metodik jihatdan to'g'ri yo'ldan borgan kishi uchun yozuvni o'zlashtirishda hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi, aksincha, unda shu yozuvni o'rganishga nisbatan alohida qiziqish va ishtiyoq paydo bo'ladi.

Eski o'zbek yozuvini o'rganish bo'yicha yaratilgan qo'llanmalar talaygina. Ulardan foydalanib yozuvga qiziqishi bo'lgan xalqimiz eski yozuv sirlari bilan allaqachon tanishib ulgurdi. Ko'pchilik o'ylaganidek, yozuv murakkab emas, balki, ulardan foydalanib tilimizdagi lug'at boyligimizni, yirik jimjimador jumlar, badiiy ifodalar hosil qilish mumkin. Qalam uchi satr chizig'i bo'ylab yo'l olar ekan, shu yo'nalishda u so'z libosi (harf shakli)ni bichib, tikib borish bilan birga, ma'lum to'xtamga borganda, qalam uchini yuqoridan o'ngga va undan quyiga borib bu libosning tugmachalarini – ost-ust nuqtalarini ham o'rni o'rniga qo'yib (qadab) boradi. Masalan, «qalam» so'zini yozar ekanmiz, o'ngdan chapga qarab qalam uchi bir harakat bilan (daftardan uzilmasdan) u so'z shaklini yozib chiqadi: **قلم** kabi.

Yozuvning o'ziga xos jihatlari sifatida quyidagilarni sanaash mumkin:

1. Bu yozuvda qisqa unlilar ifodalanmaydi.

Yozuvning fonetik-funksional tabiati o'ziga xos. Bu haqda so'z borganda ba'zi olimlar bu yozuvni fonografik yozuv deb baholasalar, boshqalari yarim fonografik yozuv deb hisoblaydilar. Arab yozuvi arab tili qurilishiga moslashgan bo'lib, so'zdagi undosh tovushlarni, asosan, bo'g'inlarni ifodalashga xizmat qilgan. Eski o'zbek yozuvi va o'zbek tiliga o'tib o'zlashib qolgan arabcha so'zlarni o'z shakli bilan ifodalanadi, arab tiliga xos so'zlarini fonografik asosda ifodalashga xizmat qildirilgan. Masalan, «Maktab» so'zi 6 tovushli (fonemali) so'z, ammo yozuvda u **مکتب** (m+k+t+b) tarzida 4 undosh harf bilan ifodalangan. Mamlakat so'zida 8 ta fonema bor, yozuvda

esa u مملكت (m+m+l+k+t) tarzida 5 harf bilan yoziladi. Bular – arabcha so‘zlar. «Qoshiq», «qiziq», «chiziq», «bildi» kabi turkcha-o‘zbekcha so‘zlarda esa 5 tadan fonema bor, ular yozuvda ham 5 harf bilan ifoda etiladi: چیزیق

قاشیق قیزیق بیلدی. Lekin yozma manbalarda turkiy-o‘zbekcha so‘zlarda, xoh asos, xoh qo‘shimcha tarkibida bo‘lsin, unililarning yozuvda aks etishi bir xil emas. Misol sifatida –dan kelishik qo‘shimchasini oladigan bo‘lsak, qo‘shimchadagi a unlisining yozuvda aks ettirilishi qat‘iy emas. Ayrimlarida – dan to‘liq yozilsa, ayrim manbalarda a unlisi yozuvda tushirilgan.

Ko‘rinadiki, arabcha so‘zlarda, ya‘ni o‘zbek tiliga o‘zlashgan arabiy so‘zlarda va turkiy-o‘zbekcha so‘zlarda unililarning ifodalanishiga o‘ziga xos tafovutlar mavjud. Qadimgi turkiy yozuvlar ta‘siri bilan eski o‘zbek yozuvi so‘zdagi har bir tovushni alohida-alohida ifodalashga xizmat qildirilgan. Shuning bilan birga turkiy so‘zlarning imlosida (unililarning ifodalanishida) qat‘iylik yo‘q.

Arabcha so‘zlarning boshida va oxirida kelganda alif (ا) har doim ham sof unli tovushni ifoda qilavermaydi, ‘aza’, ‘ibtida’ so‘zlaridagi hamza (ء) bilan (اُ) qandaydir bir to‘siq bilan aytiluvchi chala unli tovushni bildiradi.

2. Hozirgi yozuvimizdagi kabi eski o‘zbek yozuvida ham harflar o‘zaro bir-birlari bilan qo‘shib yoziladi. Qo‘shib yozish talabi bilan yoki qo‘shib yozish natijasida harflar so‘zning qaysi o‘rnida kelishiga qarab turlicha ko‘rinishlar kasb etadi: so‘zning boshida kelsa – bir xil, so‘z orasida kelsa – ikkinchi xil, so‘z oxirida kelsa – uchinchi xil. Hammasi bo‘lib to‘rt (alohida shakli bilan birga to‘rt ko‘rinishli). Ular yonma yon kelgan harflarga ulanishiga ko‘ra ham tasnif qilinadi:

- ikki ko‘rinishli harflar – munfasil harflar;
- 4 ko‘rinishli harflar – muttasil harflar.

3. Arab harflari katta (bosh), kichik kabi turlarga ajratilmaydi. Hammasi har doim bir xilda yoziladi.

4. Bu yozuvda tinish belilari mavjud emas. O‘zbek yozuvi tarixida tinish belgilari ilk bor XIX asrning oxiri va XX asr boshlaridan boshlab ishlatila boshlangan.

5. Eski yozma manbalar tilida bo‘g‘in ko‘chirilmagan. Bo‘g‘in ko‘chirish va uning qoidasi ham tinish belgilari kabi XX boshlaridan kirib kelgan. Yozma manbalarda bo‘g‘in ko‘chirilmasa-da, satrga sig‘may qolgan bo‘g‘in va qo‘shimchalar so‘zning ustiga sig‘dirishga harakat qilingan.

6. Asos va qo‘shimchalarning yozilishida ham birxillik yo‘q, ya‘ni asos va qo‘shimchalar birga (qo‘shib) yoki ajratib yozilgan. Asos va qo‘shimchalarning ajratib yoki qo‘shib yozish an‘anaga ko‘ra yozilgan.

7. Harflar satr chizig‘iga nisbatan ikki xil holatda yoziladi:

- satr chizig‘i ustida yoziladigan harflar;
- satr chizig‘iga nisbatan oraliq holatda yoziladigan harflar.

8. Alifbodagi barcha harflar ham o'zbek tili fonologik bazasidagi tovushlarni ifoda eta olmaydi. Bunday harflarning soni 8 ta bo'lib, fanimizda "yot harflar" deb nomlanadi. Yot harflar sof arabiy tovushlarni ifodalaydi.

Harfning nomi	Harfning hozirgi ko'rinishi	Harflarning yozilishi			
		So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Yolg'iz holda
Se	S	ث	ث	ث	ث
Ho-ye hutti	H	ح	ح	ح	ح
Zol	Z	ذ	ذ	ذ	ذ
Sod	S	ص	ص	ص	ص
Zod	Z	ض	ض	ض	ض
To	T	ط	ط	ط	ط
Zo	Z	ظ	ظ	ظ	ظ
'ayn	-	ع	ع	ع	ع

9. Arab alifbosidagi jami 28 harf mavjud bo'lib, ular keyinchalik boshqa xalqlar tomonidan takomillashtirilgan. Jumladan, forsiy va turkiy xalqlar unga 4 ta harf qo'shishgan. Shunga ko'ra alifbodagi harflar soni 32taga etgan.

Harfning nomi	Harfning hozirgi ko'rinishi	Harflarning yozilishi			
		So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Yolg'iz holda
Pe	P	پ	پ	پ	پ
Chim	Ch	چ	چ	چ	چ
Же	ж	ژ	ژ	ژ	ژ
Gof	G	گ	گ	گ	گ

ESKI O'ZBEK YOZUVI ALIFBOSI

Harflar alifbo tartibida joylashtirilgan. Jadvalda eski o'zbek yozuvidagi harflarga xos barcha jihatlar aks ettirilgan.

Harfning nomi	Harfning hozirgi ko'rinishi	Harflarning yozilishi			
		So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Yolg'iz holda
Alif	O,a	ا	ا	ا	ا
Be	B	ب	ب	ب	ب
Pe	P	پ	پ	پ	پ
Te	T	ت	ت	ت	ت

Se	S	ث	ث	ثا	ث
Jim	J	ج	ج	جا	ج
Chim	Ch	چ	چ	چا	چ
Ho-ye hutti	H	ح	ح	حا	ح
Xe	X	خ	خ	خا	خ
Dol	D	د	د	دا	د
Zol	Z	ذ	ذ	ذا	ذ
Re	R	ر	ر	را	ر
Ze	Z	ز	ز	زا	ز
Же	ж	ژ	ژ	ژا	ژ
Sin	S	س	س	سا	س
Shin	Sh	ش	ش	شا	ش
Sod	S	ص	ص	صا	ص
Zod	Z	ض	ض	ضا	ض
To	T	ط	ط	طا	ط
Zo	Z	ظ	ظ	ظا	ظ
'ayn	-	ع	ع	عا	ع
G'ayn	G'	غ	غ	غا	غ
Fe	F	ف	ف	فا	ف
Qof	Q	ق	قا	قا	ق
Kof	K	ک	ک	کا	ک
Gof	G	گ	گ	گا	گ
Lom	L	ل	ل	لا	ل
Mim	M	م	م	ما	م
Nun	N	ن	ن	نا	ن
Vov	V	و	و	وا	و
Ho-ye havvaz	H	ه	ه	ها	ه
Yo	Y,I,E	ی	ی	یا	ی

1-topshiriq. Alifboni yod oling.

2-topshiriq. Arab alifbosiga kiritilgan o'zgartirishlarni aniqlang va yod oling.

3-topshiriq. Harflarning satr chizig'iga nisbatan yozilishiga diqqat qiling va eslab qoling.

4-topshiriq. Arabiy talaffuzgagiga mos keluvchi (yot harflarni) harflarni yod oling.

5-topshiriq. Yozuvning sodda va murakkab jihatlari, yozuvdagi ko'rinishlarini ko'zdan kechiring.

Savol va topshiriqlar.

1. Arab alifbosi va eski o'zbek yozuvidagi umumiy va farqli xususiyatlarni ko'rsating.
2. Turkiy alifbo va eski o'zbek yozuvi deganda nima nazarda tutiladi?
3. Eski o'zbek yozuvining o'ziga xos imloviy xususiyatlari xususida gapirib bering.
4. Konstant yozuv fonologik yozuv deganda nimani tushunasiz?
5. Turkiy mantlarda konstant yozuv ham amal qilganmi?

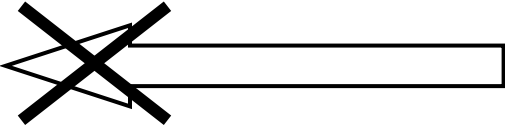
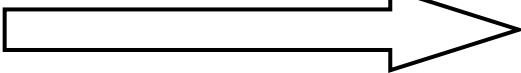
2-mavzu

Munfasil harflar haqida tushuncha

Arab alifbosidagi harflarning yozuvdagi ko'rinishiga ko'ra ikki turga ajratiladi. Agar harflar yozuvda to'rt xil shaklga ega bo'lsa muttasil harflar, ikki xil ko'riniga ega bo'lsa munfasil harflar deyiladi. O'zbek-arab alifbosida ettita munfasil harf mavjud: **ا، د، ذ، ر، ز، ژ، و** **Bu harflar** o'zidan oldingi harflar bilan ulana oladi, lekin **o'zidan keyingi harflarga hech qachon ulana olmaydi**.

Unutmang: agar so'zda munfasil harflar qator kelsa, bir biriga ulanmasdan yoziladi.

Munfasil harflarni ulashda quyidagi sxemaga amal qiling:

O'zidan keyingi harflarga ulanmaydi	Faqat o'zidan oldingi muttasil harflarga ulanadi
<p>ا د ذ ر ز ژ و</p> 	<p>ا د ذ ر ز ژ و</p>

ا (alif) harfi

Alif harfi alifbodagi birinchi harf sanaladi. Alif o'ng tomondan, ya'ni o'zidan oldin keladigan harf bilan qo'shiladi. O'zidan keyin kelgan harf bilan esa qo'shilmaydi.

Alif harfi satr chizig'iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va bog'langan ko'rinishlari satr chizig'ining ustida --- ا ---- yoziladi.

Bu harf o'zbek tilidagi *anor, amir, bor, ota, ona*, so'zlaridagi a, o tovushiga mos keladi. O'zbek tiliga arab va fors tillaridan o'zlashgan *agar, odam, umid, ism* so'zlaridagi a, o, u, i tovushini, o'zbekcha so'zlardagi a, o tovushlarini ifoda qiladi.

Alif harfi yozuvda ikki xil ko'rinishda aks etadi:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Alif	A,O	ا	ا	آ, ا	ا

----- ا ----- ا -----
----- ا ----- آ -----

Alif harfining imlosi bilan bog'liq quyidagi holatlar kuzatiladi:

-**o'zbekcha** so'zlarda so'z boshida har doim a tovushini ifodalaydi. So'z boshida a unlisini ifodalaganda fatha belgisini qo'yish shart emas:

adir - ادر asig' - اسيغ ariq - اريق

-**o'zlashma** so'zlarda ham so'z boshida a, i, u tovushlarini ifodalaydi:

- a tovushini ifodalaganda alif fatha belgisi bilan (أ) yoziladi. Lekin kasara belgisi akasriyat hollarda yozuvda aks ettirilmaydi. Masalan: Akram - اكرم Asror - اسرار Ahror - احرار

- i tovushini ifodalaganda alif harfi kasra belgisi bilan (إ) yoziladi. Masalan: Ikrom - اكرام idrok - ادراك ism - اسم

- u tovushini ifodalaganda zamma belgisi bilan (أ) yoziladi. Masalan: Umid - اُميد

-**o'zbekcha** va **o'zlashma** so'zlarda so'z boshida o tovushini ifodalaganda maddali alif (ا) yoziladi. Masalan:

osh - آش ota - آتا ona - آنا

omad - آمد odam - آدم

-so'z o'rtasida va oxirida o unlisini ifodalashda madd belgisi qo'llanmaydi.

1-topshiriq. Harfning har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

Savol va topshiriqlar

1. Munfasil harf deganda qanday harflar nazarda tutiladi? Ularni sanab bering.
2. Munfasil harflar o'zidan keyingi harf bilan ulana oladimi?
3. Munfasil harflar necha ko'rinishli harflar sanaladi?
4. Alif harfi o'zbekchi so'zlarda qaysi tovushlarni ifodalaydi?
5. Alif harfi o'zlashma – arabiy so'zlarda qaysi tovushlarni ifodalaydi? Bunda qaysi yordamchi vositalar qo'llanadi?
6. Alif harfining o'zlashma so'zlarda turli unilarni ifodalashi harfning joylashish o'rini muhimmi?
7. So'z boshida, o'rtasida va oxirida o tovushini ifodalashda qanday o'zgachalik kuzatiladi?

3-mavzu

ﺩ (dol) harfi

Dol harfi satr chizig'iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va bog'langan ko'rinishlari satr chizig'ining ustida ----- ﺩ --- ﺩ ----- yoziladi.

Bu harf o'zbek tilidagi *do'st*, *dushman*, *odam*, *dard* so'zlaridagi d tovushiga mos keladi. ﺩ harfi munfasil harf bo'lgani uchun faqat o'ng tomondan keladigan harflarning qo'shilish yoki qo'shilmaligiga qarab yoziladi va uning ikki ko'rinishi mavjud.

do	Ado	dod
دا	ادا	داد

----- ﺩ ----- ﺩ -----

1- topshiriq. **Dol** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Berilgan so'zlarni va bo'g'inlarni ovoz chiqarib o'qing.

دا آد داد اد ادا دادا

ذ (zol) harfi

Dol harfi satr chizig'iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va so'z boshidagi ko'rinishlari satr chizig'ining ustida --- ذ --- - --- yoziladi.

Bu harf o'zbek tiliga arab tilidan o'zlashgan so'zlardagina qo'llanadi. Masalan, zikr, Zokir, zarra, mazkur so'zlaridagi **z** tovushini ifodalashda yoziladi.

(zol) «z:» fonemasi - tanglay oldi sirg'aluvchi shovqinli jarangli undosh. Uni to'g'ri talaffuz qilish uchun nutq a'zolarini **se** artikulyatsiyasidagi kabi holatga keltiriladi. Talaffuzdagi yagona farq tovushning ishtirokidir.

Hozirgi zamon o'zbek tilida bu tovushga muqobil keluvchi tovush yo'q. Shuning uchun bu harf yot harflar sirasiga kiradi.

ذ harfi munfasil harf bo'lgani uchun faqat o'ng tomondan keladigan muttasil harflargagina qo'shiladi.

harf nomi	ifoda etgan tovush	so'z oxirida	so'z o'rtasida	so'z boshida	alohida
Zol	Z	ذ	ذ	ذ	ذ

----- ذ ----- ذ -----

zavq	tazkira	Zokir
ذوق	تذکیرہ	ذاکر

Eslab qoling: Quyidagi so'zlar tarkibida tanglay oldi sirg'aluvchi shovqinli jarangli ze tovushi mavjud: zol, zehn, bazr, ozuqa, oziq, zot, zarrot, tazkira, zikr, mazkur, Zokir, muzokara, zarra, zehn, zavq, razil, zukko, zakovot

1-topshiriq. **Zol** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quyidagi so'z va so'z bo'g'inlarini o'qing va ko'chiring.

داد ذاد ذا دا اد إذا

Savol va topshiriqlar.

1. Dol va zol harflari qaysi harflar sirasiga kiradi?
2. Dol va zol harflarining qaysi biri turkiy talaffuzga mos?
3. "O'zbek tilining izohli lug'ati"dan zol harfi ishtirok etgan so'zlarni ko'chirib yozing.

4-mavzu

و (vov) harfi va uning imlosi

Vov harfi satr chizig'iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va bog'langan ko'rinishlari satr chizig'ining usti va ostida ----- و -----

و ---- yoziladi

Bu harf o'zbek tilidagi *vodiy, vatan, yovvoyi, ovqat, suv, ov* so'zlaridagi v tovushiga mos keladi.

و harfi munfasil harf bo'lgani uchun faqat o'ng tomondan keladigan harflarning qo'shilish yoki qo'shilmaligiga qarab ikki xil shakli mavjud.

ov	dov	vov
آو	داو	واو

----- و ----- و -----

Vov harfi so'z boshida har doim v undosh tovushini ifodalaydi:

وای voy

وطن vatan

واحد vohid

وادی vodiy

Vov harfi so'z ichida, so'z oxirida unidan so'ng kelsa, v undosh tovushini ifodalaydi. Masalan:

آواز ovoz

آو ov

داوان dovon

یاو yov

Vov harfi so'z o'rtasida va so'z oxirida undosh harflardan so'ng kelganda o'rniga ko'ra u yoki o' tarzda o'qiladi. Masalan:

سیودی sevdi

قوی qo'y

سوو suv

یوق yo'q

Vov harfi so'z boshida alif bilan birga kelib u va o' unli tovushlarini ifodalaydi: u, o' = او Masalan:

وردی urdi

اوت o't

اون un

اوتدی o'tdi

Vov harfi so'z boshida alif bilan birga kelib u va o' unli tovushlarini ifoda qilishiga va ularning so'z tarkibidagi harflarga ulanishiga e'tibor bering.

Vov harfi gapning uyushiq bo'laklari orasida qo'llanib bog'lovchi vazifasini ham bajaradi. Masalan:

دفتر و قلم biz va siz

آتا و آنا ona va bola

مین و سین men va sen

گل و بلبل gul va lola

1-topshiriq. **Vov** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Ushbu so‘zlarni ovoz chiqarib o‘qing va ko‘chirib yozing.

آو او دود داد واو داو دو ادا دوا

ر (re) harfi

Re harfi satr chizig‘iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va bog‘langan ko‘rinishlari satr chizig‘ining usti va ostida ----- ر

----- ر - ----- yoziladi.

Bu harf o‘zbek tilidagi *rost, Rustam, raqam, mard, bor, tor* so‘zlaridagi *r* tovushiga mos keladi. ر harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomondan, ya‘ni o‘ng tomondan keladigan muttasil harflar bilan harflar bilan qo‘shiladi, munfasil harflar bilan qo‘shilmaydi.

doro	o‘z	ur
دارا	اوز	اور

----- ر ----- ر -----

1-topshiriq. Harfning har bir ko‘rinishlarini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Ushbu so‘zlarni ovoz chiqarib o‘qing va ko‘chiring.

رو دار داد ادا رود دارا آو دارو اور دور آرا
ارا رد در ردا ردا روا

4-topshiriq. Ushbu harfiy birikma va so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Or, ro, oz, zo, do, odo, zod, doz, rod, ozod, oro, doro, orod .

ز (ze) harfi

Ze harfi satr chizig‘iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfining alohida va bog‘langan ko‘rinishlari satr chizig‘iga nisbatan quyidagicha joylashadi ----- ز ----- ز -----

Bu harf o‘zbek tilidagi *zor, zo‘r, tuz* so‘zlaridagi **z** tovushiga mos keladi. ز harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomondan, ya‘ni o‘ng tomondan keladigan harflarning qo‘shilish yoki qo‘shilmasligiga qarab ular bilan bog‘lana oladi.

oz	Roz	Zor
آز	راز	زار

----- ز ----- ز -----

1-topshiriq. Harfning har bir ko'rinishlarini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. So'zlarni o'qing va daftaringizga ko'chiring.

زار آزاد راز دارا آزار آواز اورار اوردو اور
اوز اوزار زار دادا او آرزو زور آزار آز دراز
اد دادا دارو رود دور در زر زردار ارز

ژ (je) harfi

Bu harf o'zbek tiliga fors tilidan o'zlashgan so'zlarda qo'llanadi. Je harfi sirg'aluvchi tovush sanaladi. O'zbek tilidagi ajdar, mujda so'zlaridagi j tovushiga mos keladi.

----- ژ ----- ژ -----
je harfi satr chizig'ining ustida va ostida yoziladi, so'z o'rtasidagi va so'z oxiridagi ko'rinishlari ham satr chizig'iga nisbatan yuqoridagidek joylashadi.

harfi munfasil harf bo'lgani uchun faqat bir tomon ya'ni o'ng tomondan keladigan harflarning qo'shilish yoki qo'shilmassligiga qarab ular bilan bog'lanadi. Shunga ko'ra ko'ra uning ikki ko'rinishi mavjud.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
<u>Je</u>	j	ژ	ژ	ژ	ژ

----- ژ ----- ژ -----

ajdar	mujgon	jola
اژدر	موژگان	ژاله

Eslab qoling: quyidagi so'zlar j harfi bilan yoziladi.

Janda, jarf, jola, mujgon, ajdarho, mujda, jandarm.

1-topshiriq. **Je** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi soʻzlarni oʻqing va daftaringizga koʻchiring.

ادر اژدر آرزو زر زور آز أد او اور اوز
اوزار آزاد آرز

Savol va topshiriqlar

1. Munfasil harflarni alifbo tartibida joylashtiring va satr chizigʻiga nisbatan yozilishini eslab qoling.
2. Munfasil shakldosh harflarni sanang va ularning farqini tushuntiring.
3. Munfasil harflar tarkibida necha tovush yot sanaladi?
4. Soʻz boshida o tovushini ifodalash uchun qanday amallar amalga oshiriladi?
5. Soʻz boshida u, oʻ unlilarini ifodalash uchun qanday amallar amalga oshiriladi?
6. Vov harfning soʻz oʻrtasida va soʻz oxirida u, oʻ unlilarini ifodalashi haqida gapirib bering.

6-MAVZU HARAKATLAR

Dunyodagi aksariyat tillarda unli va undosh tovushlar va shunga mos holda qoʻllanadigan harfiy belgilar mavjud. Garchi arab tilida ham unli va undosh tovushlar boʻlsa-da, unli tovushlarning hammasi ham yozuvda ifodalanavermaydi. Arab tilida unlilarikki toifaga boʻlinadi: qisqa unlilar va choʻziq unlilar. Choʻziq unlilar yozuvda doim ifodalanadi. Qisqa unlilar esa talaffuz etiladi-yu, yozuvda tushib qoladi. Shunga koʻra arab alifbosida qisqa unlilarni ifodalovchi maxsus harflar yoʻq. Lekin arab grafikasida baʼzi bir qoʻshimcha belgilar mavjud boʻlib, bu qoʻshimcha beligilar soʻzda qisqa unlining borligiga ishora qilib turadi va, albatta, ular oʻqish jarayonida eʼtiborga olinadi. Bu belgilar harakatlar deb nomlanadi.

Baʼzi kitoblarda harakatlar diakritik belgi sifatida ham qaraladi. Harakatlarni yozuvda ifoda etilmasligi oʻqishni qiyinlashtiradi, soʻzlarni notoʻgʻri talaffuz qilishga olib keladi. Harakatlar koʻproq boshqa tillarda soʻzlashuvchi xalqlarning arabcha matnlarni toʻgʻri yozish va oʻqish imkonini beradi. Matnni boshdan oxirigacha harakatlar bilan berish muqaddas kitoblarda, xususan, «Qurʻon»da koʻzga tashlanadi. Unda arab satr osti, usti belgilari va harakatlar oʻqish va talafuzdagi chalkashliklarni bartaraf qilish uchun toʻliq yozilgan.

Shuningdek, yozuvdagi bu tartib XI-XIV asrlarda Oʻrta Osiyoda koʻchirilgan ayrim adabiy, badiiy, ilmiy manbalarda, aniqrogʻi, tilga oid kitoblarda ham uchraydi. Bevosita tilga oid tadqiqot boʻlgan M.Qoshgʻariyning «Devoni lugʻatit turk» asaridagi soʻzlar ham harakatlar orqali berilgan.

Fatha yoki zabar. Unli tovushlarni ifodalovchi harakatlarning birinchisi — belgisi boʻlib, qisqa *a* unli tovushini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu belgi arab tilida *fatha*, fors tilida esa *zabar* deb nomlanadi.

Soʻz boshida qisqa *a* unlisi *alif* harfining ustiga zabar ا belgisini qoʻyish orqali ifodalanadi. Masalan:

أَدْحَم	Adham	أَدَب	Adab
---------	-------	-------	------

Soʻz boshida qisqa *a* unlisi *ayn* harfining ustiga zabar ع belgisini qoʻyish orqali ham ifodalanadi. Masalan:

عَظِيم	Azim	عَدَالَت	Adolat
--------	------	----------	--------

Soʻz oʻrtasida qisqa *a* unlisini ifodalash uchun oʻzidan oldin kelgan undosh harfning ustiga zabar belgisi qoʻyiladi. Masalan:

دَفْتَر	daftar	قَلَم	Qalam
---------	--------	-------	-------

Soʻz oxirida hoʻyi havvaz harfi undosh harfidan keyin kelsa, *a* unlisini ifodalaydi (bu haqda hoʻyi havvaz harfini oʻtganda toʻliq maʼlumot olasiz).

كَلِمَه	kalima	خَانَه	Xona
---------	--------	--------	------

Kasra yoki zir. Unli tovushlarning ifodalovchi harakatlarning ikkinchisi — belgisi boʻlib, qisqa *i* unli tovushini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu belgi arab tilida *kasra*, fors tilida esa *zir* deb nomlanadi.

Soʻz boshida qisqa *i* unlisi *alif* harfining ostiga zir ا belgisini qoʻyish orqali ifodalanadi. Masalan:

إِكْرَام	Ikrom	إِقْرَار	Iqror
----------	-------	----------	-------

Soʻz boshida qisqa *i* unlisi *ayn* harfining ostiga zir ع belgisini qoʻyish orqali ham qisqa *i* unlisi ham ifodalanadi. Masalan:

عِشْق	ishq	عِلْم	Ilm
-------	------	-------	-----

Soʻz oʻrtasida qisqa *i* unlisi oʻzidan oldin kelgan undosh harfning ostiga *zir* belgisini qoʻyish orqali ifodalanadi. Masalan:

مِلْك	milk	حِرْص	Hirs
-------	------	-------	------

Soʻz oxirida qisqa *i* unlisi uchramaydi.

Zamma yoki pish. Unli tovushlarning ifodalovchi harakatlarning uchinchisi — belgisi boʻlib, qisqa *u* unli tovushini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu belgi arab tilida *zamma* fors tilida esa *pish* deb nomlanadi.

Soʻz boshida qisqa *u* unlisi *alif* harfining ustiga *pish* ا belgisini qoʻyish orqali ifodalanadi. Masalan:

أُمِيد	umid	أُمَّت	Ummat
--------	------	--------	-------

Shuningdek, soʻz boshida **ayn** harfining ustiga **pish** ^ع belgisini qoʻyish orqali ham qisqa *u* unlisi ham ifodalanadi. Masalan:

عُذْر uzr عُمْر Umr

Soʻz oʻrtasida qisqa *u* unlisi oʻzidan oldin kelgan undosh harfning ustiga **pish** belgisini qoʻyish orqali ifodalanadi. Masalan:

مُلْك Mulk هُنْر Hunar

Soʻz oxirida qisqa *u* unlisi uchramaydi.

1-topshiriq. Qisqa unilarni ifodalovchi harakatlarni yod oling. Ularning har bir turini yozilishini mashq qiling.

2-topshiriq. Quyidagi soʻzlarga harakatlarni qoʻyib koʻchiring.

Zevar, dard, vird, zar, zard, dor, doro, doru, dov, dovdir, dur, davr, doʻz, duvur.

ARAB SATR USTI BELGILARI

Yuqorida soʻz yuritilgan fatha (zabar), kasra (zir) va zamma (pish) ham arab satr ostki va ustki belgilari tarkibiga kiradi, lekin ular faqat yozuvda aks etmagan qisqa unli tovushlarni ifodalashda qoʻllaniladi. Oʻqish, yozish va toʻgʻri talaffuz qilishga yordam beruvchi YAna bir necha belgilar ham borki, ular ham yozuvda juda kam hollardagina qayd etiladi. Bunday belgilarga quyidagilar kiradi:

1. Tashdid (تَشْدِيد) [ّ]. Tashdid ikkilantirish degan maʼnoni anglatib, soʻz tarkibidagi undoshlarning ustiga qoʻyiladi. Tashdid belgisi tushgan undosh kuchaytirilgan va ikkilantirilgan holda talaffuz etilishi lozim. Bu belgi koʻpincha tilimizga arab va fors tillaridan oʻzlashgan soʻzlarga qoʻyiladi. Yozuvda yonma-yan kelgan bir undoshni ikki bor yozuvda takrorlash arab imlosi qoidasi boʻyicha mumkin emas. Arab yozuvida qoʻsh undoshli soʻzlar kelganda oʻsha undoshning biri yozilib, uning ustiga tashdid belgisi qoʻyiladi va shu orqali soʻzda ikkita bir xil tovush borligi anglashiladi. Masalan:

نَقَّاش naqqosh مَحَلَّة mahalla
عَطَّار attor مَكَّار makkor

Baʼzi hollarda tashdid belgisining ustiga fatha yoki zamma belgilari qoʻyilishi ham mumkin (— — —). Bu esa har ikkalasini ham oʻqish zarurligini bildiradi. Buning uchun avval tashdid ostidagi undoshni takrorlab soʻngra tashdid ustidagi harakatni oʻqish lozim. Masalan:

أَوَّل avval تَبَسُّم tabassum
مُحَمَّد Muhammad مُحَبَّبَت muhabbat

Tarkibida qo'sh undoshi mavjud bo'lgan turkiy so'zlar, jumladan, o'zbekcha so'zlar arab grafikasida yozilganda, tovushlarning miqdoriga ko'ra yozamiz. Masalan:

ساککیز sakkiz قاتتیق qattiq

So'zlarga ba'zan qo'shimchalar qo'shilganda o'zakdagi undosh bilan birga qo'shaloq undoshni emas yondosh kelgan undoshlar sanaladi. Bunday hollarda ular yozuvda to'liq yoziladi. Masalan:

تاقتا taqqa بیلاککا bilakka

Yozma manbalarda aksariyat hollarda esa bunga amal qilinmagan, ya'ni turkiy-o'zbekcha so'zlardagi qo'shaloq undoshlardan biri yozilgan.

Masalan: ساککیز، توقوز، قاتتیق kabi.

2. Tanvin (تنوین) ـ . Bu ham arab satr usti belgilaridan biri bo'lib, faqatgina arabiy so'zlardagina ishlatiladi va yozuvdagi shakli quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi. ا tanvin fatha, إ tanvin kasra va ى tanvin zamma. Tanvin ko'pincha so'z oxirida kelib, taglik vazifasida olingan alif harfining ustiga ikkita zabar ko'rinishidagi chiziqcha qo'yish orqali hosil qilinadi. Tanvin belgisi talaffuzda an tovush birikmasini beradi. Masalan,

مثلاً masalan تخمیناً taxminan

Arab tilidan o'zlashgan so'zlar tanvinli so'zlar ravish so'z turkumiga kiradi. Tanvin belgisi yozuvda tushib qolishi mumkin, lekin talaffuzda saqlanadi. Shu sababli so'z oxrida tanvin belgisiga taglik vazifasini bajarib kelayotgan alif o tarzida o'qilmaydi.

3. Sukun (سکن) ـ . Sukun arabcha so'z bo'lib, to'xtab turish, tinchlik, orom degan ma'nolarni bildiradi. Bu belgi ba'zan sokin deb ham yuritiladi. Uning asosiy vazifasi bo'g'inning yopiq ekanligini bildirishdir. Sokin belgisi undosh harf ustiga qo'yiladi va shu undoshdan so'ng unli yo'q ekanligini bildiradi. Masalan:

فَرَزَنْدُ farzand مَمْلَكَتُ mamlakat
مَجْلِسُ majlis مَصْلَحَتُ maslahat

4. Hamza belgisi (همزة) ءـ . Uning hozirgi kompyuter grafikasida ؤ ء shakllari mavjud. Bu belgi o'zining vazifasiga asosan quyidagilardan iborat:

a) ikki unli qator kelganda ularni ajratish uchun yoziladi. Masalan:

شرائط sharoit غرائب g'aroyib
عجائب ajoyib عائلة oila

b) bo'g'inni ajratish uchun qo'llanadi. Masalan:

مسؤولیت mas'uliyat

تأسيس ta'sis

مثله mas'ala

تأكيد ta'kid

v) forsiy izofiy birikmalarda agar aniqlanmish qisqa *i* unlisi bilan tugallangan bo'lsa, hamza belgisi shu harfning ustiga qo'yiladi.

شجره ترک Shajarai turk

نقطه نظر nuqtai nazar

5. Vasla (وصله) **أ**. Bu belgi arabiy izofalarda ishlatilib, al aniqlik artikli ustiga qo'yiladi. Vasla so'zi arabcha so'z bo'lib, qo'shish degan ma'noni bildiradi. Demak, vasla belgisi qo'yilgan al aniqlik artikli to'la holda o'qiladi. Agar al aniqlik artikli ustida vasla belgisi qo'yilmasa, biz faqatgina artiklning a harfini o'qib, keyingi kelayotgan so'zning birinchi tovushini ikkilantirib o'qiymiz. Lekin vasla belgisi aksariyat hollarda yozuvda tushirib qoldirilgan (Bu haqda shamsiy va qamariy harflar va izofa bo'limlariga qarang). Masalan:

دار الفنون dorul funun

كمال الدين Kamoliddin

Yuqorida tilga olingan belgilar yozuvda ifoda etilmasligi mumkin, lekin bu belgilarning xususiyatlarini to'liq o'zlashtirmog'imiz lozim.

Savol va topshiriqlar

1. Harakatlar deganda nimani tushunasiz, ularning vazifasi nimadan iborat?
2. Harakatlar, odatda, qaysi tovushlarni ifodalaydi?
3. Harakatlarning qaysi biri alif harfi bilan bog'liq?
4. Harakatlar va sarti usti, satr osti belgilarining farqi nimada?
5. Satr usti va satr osti belgilarini sanab bering va ularning vazifasini tushuntiring.
6. Vasla belgisi va arabiy izofa mavzularining bog'liqligi haqidagi mulohaza yuriting.
7. Hamza belgisi va uning bugungi o'zbek alifbosidagi grafik belgisi bilan bog'liqlik jihatlari haqida gapiring.

7-mavzu

O'tilganlarni takrorlash

1-topshiriq. Berilgan so'zlarni o'qing va ko'chiring.

زور زار راز رد ردا روا روز زردار زود زور
واو دراز در درز دراو درد دزد داوور دارو داود

2-topshiriq. Birinchi mashqdagi soʻzlardan foydalanib bir necha jumla tuzing.

3-topshiriq. Choʻziq o unlisiga misollar toping va yozing.

Eslang: Soʻz boshida til orqa choʻziq o unlisini ifodalash uchun **ا** – alifning ustiga madd belgisi qoʻyiladi, yaʼni ustiga madd belgisini olgan **آ** alif o tovushini bildiradi. Maddali alif **آ** faqat soʻz boshidagina keladi. Masalan: **آو** ... **دارا**

4-topshiriq. Choʻziq u va oʻ unlilariga misollar yozing.

Eslang: soʻz boshida u va oʻ unlilarini ifodalashda vov harfidan oldin bir alif orttiriladi. Masalan: **او** = u, oʻ

اور اوز اورار اوردو ...

8-mavzu

Muttasil harflar

Muttasil harflar toʻrt koʻrinishdagi harflar boʻlib, arab-oʻzbek alifbosida ularning soni 25 tadir. Bunday harflarning alohida – alifboda berilish shakli, soʻz boshida, soʻz oʻrtasida va soʻz oxiridagi shakllari mavjud. Muttasil harflarga xos umumiy qonuniyat bu - oʻzidan keyingi har qanday harfga ulana olishidadir.

ب، پ، ت، ث (be, pe, te, se) harflari

ب (be) harfi

Be harfining barcha koʻrinishlari satr chizigʻining ustida yoziladi.

ب harfi oʻzbek tilidagi *bor, bodom, bobo, oftob* soʻzlaridagi *b* tovushiga muvofiq keladi.

Bu harf muttasil harf boʻlgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflarning qoʻshilish yoki qoʻshilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bogʻlanadi.

borur	bozor	bobo
بارور	بازار	بابا

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	Soʻz oxirida	Soʻz oʻrtasida	Soʻz boshida	Alohida
Be	B	ب	بـ	ب	ب

-----ب-----ب-----ب-----ب-----

1-topshiriq. **Be** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Berilgan so‘zlarni o‘qing va ko‘chiring.

بابا آب باب باو بازار آباد بو برار زر آزاد دارو درد
 دار باز بار زرد بد زور روز برد زد آز بدر رباب
 آبدار دارباز او اور اوز اودور باور زب ارباب
 زرداب آداب باد وبا بدار بزور باردور بارادور برابر آبرو
 بر باد ابرار روا اورا باور ارباب ببر بد

3-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

urub, urur, o‘rur, o‘rub, burub, burar, buzadur, bod, iz, uz, uzar, o‘r, o‘rub, oz, ozar, bura, bo‘r, bo‘z, bo‘zar, buz, buzar.

4-topshiriq. So‘z qo‘shilmalarini o‘qing va daftaringizga ko‘chiring.

او و بو بابا و دادا آب و باب آو و بو واو و داد
 ادب و آداب بوز و بوز دود و در

پ (pe) harfi

Bu harf o‘zbek tilidagi *piyoz, paxta, opa, turp* so‘zlaridagi *p* tovushiga mos keladi.

پ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

par	opa	padar
پَر	آپَا	پَدَر

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Pe	P	پ	پ	پ	پ

-----پ-----پ-----پ-----پ-----

1-topshiriq. **Pe** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi soʻzlarni eski oʻzbek yozuviga oʻgiring.

Po, par, dupur, dupur-dupur, port, pur, rodapo, opa, paz, parvar, pardod.

3-topshiriq. Berilgan soʻzlarni oʻqing va koʻchiring.

بو پَدَر آپادور اوپ پا پرواز ادر باردور زر زور
زاوور زبر واو پر ازدر پر پروا پت پاپ پاپاپ

4-topshiriq. Oʻtilgan harflar ishtirokida soʻz birikmasi va jumlar tuzing.

ت (te) harfi

Te harfi oʻzbek tilidagi *tok*, *tuproq*, *ota*, *sut* soʻzlaridagi *t* tovushiga mos keladi.

ت harfi muttasil harf boʻlgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qoʻshilish yoki qoʻshilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bogʻlana oladi.

oʻt	oʻtin	tan
اوت	اوتین	تن

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	Soʻz oxirida	Soʻz oʻrtasida	Soʻz boshida	Alohida
Te	Т	ت	ت	ت	ت

----- ت ----- ت ----- ت ----- ت -----

Eslatma: ta- bilan boshlanuvchi arab tilidan oʻzlashgan soʻzlarda a-unlisi yozuvda aks ettirilmaydi. Oʻzlashma soʻzlarda boshqa qisqa unililar ham boʻlishni ham unutmang. Masalan: ترتیبات ترتیب تشبُّس تورات تدبیر

1-topshiriq. **Te** harfining har bir koʻrinishini toʻrt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi soʻzlarni eski oʻzbek yozuviga oʻgiring.

oʻt, tob, but, tub, ota, tot, otur, bot, turub, botub, tuzur, totur, badtar, tor.

3-topshiriq. Ushbu so'zlarni o'qing va ko'chiring.

توت تور توز توتزار تورت آت بار بات تار اوتزار
 بَرَات تَارِت تورت آرت اِبْتَدَا بوت بُرُوت اَبْد اَبْدَا
 پَرْتُو ذاد زات تَب تَرُوز تاز توز اوپ روات تَرُوز بات

4-topshiriq. So'z qo'shilmalarini o'qing va ko'chiring.

تات و بات باب و باد تاب و اوت تار و رود باتر و
 ابرار اوت و توت تور و بور بوز و توز اور و اوز

5-topshiriq. So'zlarni o'qing va ma'nosini izohlang.

توت و توت توز و توز تور و تور بوز و بوز اوت و
 اوت بار و بار اور و اور اوز و اوز تار و تار

6-topshiriq. O'tilgan harflar ishtirokida so'z birikmasi va jumlar tuzing.

ث (se) harfi

ث (se) «s:» fonemasi - tanglay oldi sirg'aluvchi, jarangsiz, shovqinli. U ustki va ostki tishlar o'rtasida talaffuz qilinadi. Bunday tovush mavjud emas.

Uning artikulyatsiyasida til uchini tishlar orasiga shunday joylashtirish kerakki, u yuqoridagi tishlarga mahkam jipslashib tursin. Shunda til uchi bilan pastki tishlar orasida kichik tirqish qoladi. Nutq a'zolarining shunday holatida

ث se fonemasi kuch bilan talaffuz qilinadi.

Bu harf arab tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan *meros, voris, misol, masala* so'zlaridagi s tovushini ifoda qiladi.

ث harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Se	s	ث	ث	ث	ث

-----ث-----ث-----ث-----ث-----

sano	asar	sarvat
ثنا	اثر	ثروت

Eslab qoling: Sano, suls, misl, nasr, nisor, sobit, osor, asno, savob, sabot, samara, masal, misol, masala, musbat, usmon, sarvatmand, sur, samar, samara, samir, Samarqand, salj so'zlarida tarkibida tanglay oldi sirg'aluvchi, jarangsiz, shovqinli se tovushi mavjud bo'lib, faqat mazkur ث harf bilan yoziladi.

1-topshiriq. **Se** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. So'zlarni o'qing va yozilishiga e'tibor qarating.

ثابت ثبات ثبوت ثور ثواب ثبت ثوابت إثبات آثار
اثارت اثر

3-topshiriq. Eski o'zbek tiliga xos so'zlarning ma'nosini eslab qoling:

ثور	savr	ho'kiz
ثلج	salj	qor
ثمر	samar	foyda
بقا	baqo	doimiylik
پرتو	partav	nur,shu'la
ثوابت	sabovit	sobit ko'pligi
تب	tab	isitma

Savol va topshiriqlar

1. Muttasil harflar deganda nimani tushunasiz? Ularning munfasil harflardan farqli xususiyati nimadan iborat?
2. Eski o'zbek yozuvi alifbosidan munfasil harflarning (alohida ko'rinishiga ko'ra) shakliy o'xshashligiga ko'ra saralang. Ularning sonini aniqlang.
3. Shaklan noo'xshash munfasil harflarning (alohida ko'rinishiga ko'ra) qaysilari so'z boshida va so'z o'rtasida o'xshash bo'ladi?
4. Muttasil so'zining ma'nosini "O'zbek tilining izohli lug'ati" kitobidan topib, ma'nosini izohlang.

9-mavzu

ی (yoy) harfi

Yo harfi o'zidan oldin va keyin kelgan harflarga qo'shib yoziladi, shuning uchun yozuvda to'rt xil ko'rinishda bo'ladi.

Hozirgi o'zbek adabiy tili kirill grafikasida mavjud bo'lgan "yo"lashgan (e, yo, ya, yu) unllilar eski o'zbek yozuvid tovushlar miqdoriga ko'ra xuddi lotin yozuvidagi kabi to'liq tovushlar miqdoriga ko'ra (ye, yo, ya, yu tarzida) yoziladi.

يور yur	ياپ yop
يوت yut	يير er
ياز yoz	ييت et
يار yor	ييتى etti

Turkiy so'zlarda so'z o'rtasi va so'z oxirida **yo** harfi undosh tovushlardan so'ng *i* unlisini ifodalaydi va yozuvda to'liq ifodalanadi.

باردى bordi	تيريب terib
بيريб berib	ايتدى aytdi

1-topshiriq. Yo harfining har bir ko'rinishini mashq daftaringzga to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Mashq daftaringizga **e, yo, ya, yu** unllari ishtirok etgan so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'girib yozing.

3-topshiriq. Quyidagi so'zlarini eski o'zbek yozuviga o'giring.
Oy, ov, voy, oyi, yoy, yovvoyi, yayov, uy, o'y, yuv, yov, roviy, devor.

4-topshiriq. So'zlarni o'qing va ko'chiring.

واى و تاى باى و ياي آى و يار ياي و يايو ياو و
ياد يات و يير ايز و اير اوى و توى يارور و بارور
ايتور و بيورور زبر و زور ايويىدى و يوى يوردى و بار
ايردى توردى و اوتيردى ايرور و ايزور اورور و اوزور
دوتار و تار آى و ارثى آى و بيى

5-topshiriq. Quyida berilgan jummalarni o'qing va ko'chiring.

آى پرى ايدى آى ياريتور و بد باتور باتير آرزو ايتار او باور
ايلادى ييرا يار يار ايتور آت بيردا ياتدى ياز اوتدى اوت
اورور ثابت توت تيرور ايت آواز بيورور وادى ديار

6-topshiriq. So'zlarni o'qing, o'qilishi va yozilishiga e'tibor bering.

تير و تير ايپ و ايپ ايت و ايت و ايت تيز و تيز
 بير و بير اير و اير ايز و ايز توپ و توپ ياي و ياي ياز
 و ياز يار و يار ايز و ايز بور و بور بير و بير يات و
 يات يوز و يوز

ن (nun) harfi

Bu harf o'zbek tilidagi *non, nodir, ona, anor, xon* so'zlaridagi *n* tovushiga mos tovushni ifodalaydi.

ن harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

non	ana	ona
نان	انا	آنا

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Nun	N	ن	ذ	ن	ن

-----ن-----ذ-----ن-----

1-topshiriq. **Nun** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Nodir, nur, nun, bo'ron, davron, don, nordon, anor, nom, zan, dono, nodon, yon, yondi, tun, tunadi, bonu, nur, nuradi, nonvoy, nay, boron.

3-topshiriq. Ushbu matnni o'qing va daftaringizga ko'chiring.

بو نان دور او نانوایدور نانوای تنوردا نان یاپور نادر
 ایویدین یانوی بو آت و او تایدور انور و ابرار دانادور آی
 توننی یاریتور آری دیدی او آب نان بیر راوی روایت ایتور
 ایردی

4-topshiriq. So'zlarni o'qing va yozilishiga e'tibor bering, kerakli o'rinlarga harakatlarni qo'yib ko'chiring.

نادر نارین نادان آنا انار انور نور نازنین اون تون
داوان دَرَباز دَرَبان این آیت ایران ایران ایتبورون آیدین ایندی
ایندین اینی اینداو اونداو تَن نروان نَباد

5-topshiriq. Soʻzlarni oʻqing. Oʻqilishi va yozilishiga eʼtibor bering.

اون و اون نارین و نارین این و این ایردی و ایردی
اینی و اینی بات و بات بایی و بایی بیز و بیز بور و بور

Savol va topshiriqlar

1. Yoy va nun harflari qaysi jihatlariga koʻra bir guruhga kiradi?
2. Yoy harfi oʻzbek tilida qaysi nutq tovushlarini ifodalay oladi?
3. Soʻz boshida i, e unlilarini ifodalash uchun qanday amallar amalga oshiriladi?
4. Yoy harflari soʻz oʻrtasida va soʻz oxirida i, e unlilarini ifodalashi haqida fikr yuriting.
5. Oʻqilishi har xil yozilishi bir xil, oʻqilishi bir xil maʼnosi har xil boʻlgan soʻzlar tilshunoslikda qanday nomlanadi?

10-mavzu

Oʻtilgan harflar yuzasidan mashqlar

1-topshiriq. harflari ،ب، پ، ت، ث، د، ذ، ر، ز، ژ، ی، ن
ishtirokda soʻzlar tuzing va soʻz birikmalarini hosil qiling.

2-topshiriq. Juftliklarni yozilishiga eʼtibor bering va yozing. Maʼnosiga eʼtibor bering.

bilar-bilur, berar-berur, terar-terur, urar-urur, oʻrar-oʻrur, aytar-aytur, yonar-yonur, botar-botur, oʻyar-uyur, oʻynar-oʻynur (uynayur), bezar-bezur (bezayur), ezar-ezur (eziyur), sevar-sevur (seviyur)

3-topshiriq. Soʻzlarni oʻqing va koʻchiring.

پ ای پایپ پر پور پَدَر پَتیر پیر پَرَتاو پَرَداز انداز پَرِوا
پَرِواز پَرِوین پَرِی پَرَداد پردیوار پیوند پَرور اناپرور آتار
تاتار تاوان نروان ترتیب توپدان توزان تونا تیترادى تیتراتدی
تین تیندیردی دوندیردی ثبات ثبوت اری اذن

4-topshiriq. Soʻzlarni oʻqing va oʻqilishi va yozilishiga eʼtibor bering.

تاپ و تاپ ياپ و ياپ يات و يات اير و اير آت و
 آت تاز و تاز تان و تان تاي و تاي توي و توي تونا و
 تونا اري و اري آداب و آداب آرا و آرا يوز و يوز

5-topshiriq. O'tilgan harflar ishtirokida qisqa jumlar tuzing va yozing.

11-mavzu

ه (hoye havvaz) harfi

O'zbek tilidagi *mehmon*, *har*, *hamkor*, *shoh* so'zlarida *h* tovushini ifodalaydi. Bu harf so'z oxirida arab va fors tillaridan o'zlashgan so'zlarda *a* unlisini ifoda qiladi. Masalan: *baraka*, *ma'raka*, *sajda*, *toza*, *xona*, *taxta* kabi so'zlarda so'z oxiridagi *a* unlisi hoyi havvaz harfi bilan yoziladi.

ه harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmassligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Ho-ye havvaz	H	ه	ه	ه	ه
	h	ه	ه	ه	ه

-----ه-----ه-----ه-----ه-----

arra	bahor	har
اره	بهار	هر

Hoyi havvaz harfi kof hafidan keyin kelib, o'zbek tilida *i* tovushini beradi. Bu asosan bog'lovchilarda ko'zga tashlanadi. Masalan: *ki chunki*, *balki*, *zeroki*.

Qizlarning ismidagi jinsni ko'rsatuvchi *a* tovushi har doim hoyi havvaz harfi bilan yoziladi. Masalan: *اراده* *دردانه* *اناره* *آزاده* *نادره* *زياده* kabi.

1-topshiriq. **Hoye havvaz** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Ota, ona, parda, bahodir, oh, pora, pona, zarra.

3-topshiriq. Ushbu soʻz va birikmalarni oʻqing va yozing.

آه آهو هر هم انتها هُدهُد هوا واه هوان وهَاب
هَيْبَت آوازه آواره اندازه اندوه اندوَه اَبَلَه ابيره آب هوا
زاهد زاهدانه زرده زياده زهر زِنهار زنده زيره زينه
پايه داده دايه دُرده دَرپرده اِراده اِداره اذان اَرپه ارزان آزاده
روانه آواره زياده راه هَيدر انتباه اندوه

4-topshiriq. Hoyi havvaz harfining soʻzlarda qoʻllanishi va qaysi tovushlarni ifoda qilishiga eʼtibor bering.

يار يوز بيداو ايز بها بهار وياز بودور هوا اَثار تيز تيز
تيردى بو روز نَوروز راه هُنر بَدِيهه ايواه آينه بابا اياز ايت
تلوان ايران اويون اويونباز اوندو اَثار اِبَندا اووده زاره

5-topshiriq. Berilgan soʻzlarni oʻqing va maʼnosiga eʼtibor bering.

هوان –havon – manfur, jirkanch, razil; haqir, notavon

زنده –zinda – hayot, yashamoq

Savol va topshiriqlar

1. Hoyi havvaz harfi necha tovushni ifodalay oladi?
2. Alifboda hoyi havvaz harfining shakldoshlari bormi?
3. Qaysi harflar ham undosh, ham unli tovushlarni ifodalay oladi?
4. Hoyi havvaz harfi soʻz oxirida qaysi tovushlarni bera oladi?
5. Hoyi havvaz ishtirok etgan soʻzlar qaysi tillarga xos?
6. Turkiy soʻzlarda h tovushi soʻzning qaysi oʻrnida kelishi mumkin?
7. Hoyi havvaz harfi soʻz oxirida h tovushini ifoda etsa, soʻzga qoʻshiladigan qoʻshimcha qanday yoziladi?

12-mavzu

ج چ ح خ (jim, chim, hoyi huttiy, xe) harflari

ج (jim) harfi

Bu harf oʻzbek tilidagi jizm, *joʻja*, *jabr*, *kajdum* soʻzlarida j tovushini ifoda qiladi.

ج harfi muttasil harf boʻlgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qoʻshilish yoki qoʻshilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bogʻlana oladi.

choy	chachvon	chordevor
چای	چچوان	چار دیوار

1-topshiriq. **Chim** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

Chor, choch, och, tinch, sinch, chopon, cho‘pon, chipor, chopar, uchar, chor (chahor) chori, choyo‘ti, nochor, chiroy, checha, chayon, chinor, chinni, chodir.

3- topshiriq. Berilgan so‘zlarni o‘qing va ko‘chiring.

جَرچى پاره چاره چادر چارچادى آچ آچدى ايچى پاپايچى
 ايندين تاتارچه تايانچ توپچى چيز چيزى چيراي چيجان چيرت
 چاى چايدان چوتير چورى چهار چهارجوى اوچدى اوچار
 چچوان چوچويدى چينار چيناز چينارزار چين چيننى چيوين
 چيوره ناچار بچه نجار چاپ چپيار چين چيناباد

ح (hoye huttiy) harfi

Bu harf o‘zbek tilidaga arab tilidan kirib o‘zlashgan so‘zlardagina qo‘llanadi. Hoyi huttiy harfi bo‘g‘iz *h* tovushini ifodalaydi. O‘zbek tilidagi *halim, hakim, hukamo, mahkam, solih, sahro* kabi so‘zlardagi *h* tovushi hoye huttiy harfi bilan yoziladi.

ح harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Ho-ye huttiy	H	ح	ح	ح	ح

----- ح ----- ح ----- ح ----- ح ----- ح -----

habib	bahr	Rohat
حبيب	بحر	راحت

1-topshiriq. **Hoye - hutti** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.
hoji, ranj, hamd, hojat, hodisa, hadis

3- topshiriq. Berilgan so‘zlarni o‘qing va ko‘chiring.

حَدِّ حَدِيثِ حُدُودِ حَجَرِ حُجَّتِ حِجَابِ حَبِيبِ حَرَارَتِ حَرْبِ
حَرْبِي حُرِّيَّتِ حَيَا حُورِ حَيَاتِ حَيْرَانَ حَيْرَتِ حَيَوَانَ حَاجَتِ
حَاجِبِ حَاجَتِ زَبَانَ زَنْجِيرِ زَنْدَانِ جَدِيدِ حَيَا حَيَوَانَاتِ جِينِ جَزَا
جِنَايَتِ جَنَّتِ حَجْرِهِ حُجَّتِ حَزِينِ اَجْرِ حَجَرِ حَيْرَانَ

خ (xe) harfi

Bu harf o‘zbek tilidagi xo‘roz, oxir, baxt, Balx so‘zlarida x tovushini ifoda

qiladi. خ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Xe	X	خ	خ	خ	خ

----- خ ----- خ ----- خ ----- خ -----

taxt	paxta	daraxt
تخت	پخته	درخت

1-topshiriq. **Xe** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

Xon, xabar, axbor, daraxt, daraxtzor, paxta, paxtakor, taxt, taxa, xona, paxtazor, baxt, axir, oxir.

3-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni o‘qing va ko‘chiring.

خاتون خوار خییچه خییچین خَبَرِ خانِه خانِ خُدا خُدايَا
خَرَابِ خرابات خرابه خِرَاجِ حَرَجِ خَنَدِه خورِ خَنَجَرِ خَنَدَانِ

خِنا خوروزباز خون خونریز خیره خیر خیریات خیویچ
باوجود خرید خنجر دانخور زخ خبَردار خبرچی خندان خرید
خریدار خَرَجَت خارج تَخْت روان تَخیر

Savol va topshiriqlar

1. ح shaklidagi harflar soni nechta, ularning bir-biridan farqini tushuntiring.
2. ح shaklidagi harflarning qaysisi faqat forsiy va turkiy soʻzlarda qoʻllanadi?
3. ح shaklidagi harflarning qaysi biri faqat arabiy soʻzlarda qoʻllanadi?
4. ح shaklidagi harflarning qaysi biri arabiy va turkiy talaffuzga mos keladi?
5. ح shaklidagi harflarning ketma ketligini aniqlang va yod oling.

13-mavzu

Oʻtilgan harflar ishtirok etgan matnlar ustida ishlash

1-topshiriq. Berilgan harflarni alifbodagi oʻrni boʻyicha joylashtiring:

ت ت خ ه ژ ی ا ذ و ج ن ح ز

2-topshiriq. Soʻzlarni oʻqing va arab alifbosiga oʻgirib daftaringizga yozing.

Acha, archa, charchab ajrat, barcha, xona, ijara, achi, oxir, axir, oʻrda, oʻtxoʻr, ancha, oʻtzor, birov, uchov, uyat, yoy, eridi, aynitdi, beva, bod, narvon, benarvon, behbud, badbin, poya, parpi, boʻybast

Bir, uch, toʻrt, etti, oʻn, oʻttiz, yuz

3-topshiriq. 10 ta tashdidli soʻzlardan topib yozing.

4-topshiriq. Berilgan soʻzlarga harakatlarni qoʻyib oʻqing va koʻchiring.

هیبب خاور وبا وزن ویران وادی نو نیت نیزه نهان
نهار نهر خنازه ریا مهمان زیان زبر دریا ریحان دهن
درپرده دور خیر دربند دزد خیال دوات دنیا خواننده خبر
خداوند خرد جزا خنت جراح بند تربند تربت

14-mavzu

س (sin va shin) harflari

س (sin) harfi

Bu harf o'zbek tilidagi *soat, sust, ost, rost, bas* so'zlarida s tovushiga mos keladi.

س harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

asb	dast	SUV
اسب	دست	سوو

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Sin	S	س	س	س	س

----- س ----- س ----- س ----- س ----- س -----

1-topshiriq. **Sin** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Chust, Chustiy, Chori, Chinora.

Bos, rus, do'st, to's, chinor, dast, savdo, so'ra, sabab, dastur, sarboz, sardor, sut, sot, rost, soy, sen, past, os, mavzu, ustod, , sarvar, bosavod, dastur, bas.

3-topshiriq. Berilgan so'zlarni o'qing ko'chiring.

سین و بیز ساپ و دست ساچ و سان ساخته و
سامان سازنده و بازنده سادّه و روان سایه بان و سپاه سبب
و سیّاره ساوچی و سروپا سخاوت و سواب سُخندان و
سرباز سر و بست سواد و درس سُوری و سَمندر سیرسو و
سیرسوت سبزه و سیردرخت سیوینچ و ایانچ سوست و سوت

4-topshiriq. Berilgan so'zlarni o'qing va imlosiga e'tibor bering.

ذهن جانب جذبّه ثور جهان چیز جنوب جسور چرخ ساچ
سواد حسد حُسن حسیّ حسیب حساب حسابات خسیس خروس
دست درس ذره ربّنا رُخسار راهب سادّه سایه سپاه سوت

سَرای سَرَباز سُرُخ سَرَدابه سیردیریا سرسان خرسند خسیس
سخی

ش (shin) harfi

Shin harfi o'zbek tilidagi *shirin, shakar, tesha, osh kabi* so'zlarda *sh* tovushini ifodalaydi.

ش harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

shirin	sharbat	Bosh
شیرین	شربت	باش

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Shin	Sh	ش	ش	ش	ش

----- ش ----- ش ----- ش ----- ش -----

1-topshiriq. **Shin** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Osh, bosh, shab, tush, kush, dosh, shon, poshna, bashorat, dushvor, yosh, soch, shoh, besh, pushta, shona, toshur, sho'x, shodon, shiddat, chora, bechora, daricha, chorpoya, chordona, chorraha, sher.

3-topshiriq. Ushbu matnni o'qing.

شاهد شایان شَبَدَه شاه شاه نامه شاه توت شادان شَرشَره
شَهزاده شوربا شَجَرَه شُهْرَت شَرایت شَب شُبُهه شَبستان شیشَه
شیره شیرین شَرَبَت شیوه سیپیش باریش اوروش آش سَرتراش
دَشت آشخور خوش خوشنود خوشتار خواهیش جوار و
خار روس روسچه روشن

4-topshiriq. Ushbu matnni ko'chirib yozng.

خوشبخت و شَهْر خود بیخود ریاست خواه ناخواه خَرَد
جارج خارپشت خُسرو خورشید خاناب سپاهی خونخواره

خونریز دَه دِه دَهر سَرِد سَتاره شَرِح سِرَاج سوتَه شور
شَهسوار شَیخ جُنن جُنبوش توپتاش

5-topshiriq. Berilgan so‘zlarni yozilishi va o‘qilishiga diqqat qiling.

نویسنده سازنده نوازنده بازنده خواننده شنونده پرنده درنده
خورنده پسنده خنده اندیشه بیشینچی

6-topshiriq. So‘zlarni o‘qing va o‘qilishi va yozilishiga e‘tibor bering.

اوچ و اوچ تاش و تاش شاش و شاش آش و آش توش
و توش یاش و یاش سان و سان ساچ و ساچ چاپ و
چاپ

6-topshiriq. Maqollarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

Ish bor erda osh bor.

Har oina o‘z jinsidin.

Yosh ishni topar,

Ishsiz dardisarni.

Er – ona, suv – ota.

Er – xazina, suv – oltin.

Savol va topshiriqlar

1. Sin va shin harflarining alifbodagi tartibini belgilang.
2. Sin va shin harflari alifbodagi tartib bo‘yicha nechanchi shakldosh harf sanaladi?
3. Sin va shin harflarining qo‘lyozmadagi shakllariga e‘tibor bering.
4. Sin va shin harfi qatnashgan so‘zning o‘zlashgan-o‘zlashmaganini qaysi xususiyatlarga qarab ajratish mumkin?
5. Sin va shin harflari so‘z o‘rtasida kelganda o‘zidan oldingi harfga ulanishi mumkinmi?
6. Sin va shin harflari o‘zlashma so‘zlarda qo‘llanadimi?

15-mavzu

ف ق (fe va qof) harflari

ف (fe) harfi

Bu harf o‘zbek tilidagi *firoq*, *fonus*, *oftob*, *sahhof* so‘zlarida *f* tovushini ifoda qiladi.

ف harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Fe	F	ف	ف	ف	ف

-----ف-----ف-----ف-----ف-----

fonus	oftob	daftar
فانوس	أفتاب	دفتر

Eslab qoling! Tarkibida f tovushi mavjud bo'lgan so'zlar o'zlashma so'zlar bo'lib, ularning aksariyati arab va fors tillaridan o'tgan. Ularning tarkibida qisqa unlilar bo'lishi mumkin. Rus tilidan o'zlashgan so'zlarda ham f tovushli so'zlar ham mavjud. Bunday so'zlar to'liq yoziladi.

1-topshiriq. **Fe** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Safar, afsus, sharor, faxr, fido, sharaf, farrosh, sharofat, farosat, farzand, shahodat, folbin, fotih, fath, fors, farmon, falsafa, fan, oftob.

3-topshiriq. Ushbu so'zlarni o'qing va daftaringizga ko'chiring.

وفا نفس شفا نفرت سفر فدا فراوان دفتر وفادار
 فانوس نفاست فرست مفتون فاتح فاتحه فتح فتحة فتنه فحش
 فرح فرخ فرد فزون فساد فانوس فاش فتنه فراست فن فنون
 فرشته شواز شهادت فتوى فارسچه فائده فراست فساد فريب
 ان سان

4-topshiriq. Quyida berilgan so'zlarning ma'nosini eslab qoling.

فروخ	farrux	go'zal, baxtiyor
فزون	Fuzun	ortiq, ziyoda, ko'p
فساد	Fasod	tartibsizlik
فرح	Farah	xursandlik, sevinch

ق (qof) harfi

Qof harfini ifodalovchi tovush o‘zbek tilida mavjud emas. Bu harf o‘zbek tilidagi *qovoq*, *qalin*, *oqsoq*, *oq* so‘zlaridagi *q* tovushini ifoda qiladi.

ق harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Qof	Q	ق	ق	ق	ق

ق ----- ق ----- ق ----- ق ----- ق ----- ق -----

qush	quchoq	qoshiq
قوش	قوچاق	قاشىق

1-topshiriq. **Qof** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

Boq, qosh, quduq, farq, qand, sharq, oq, qadar, qaboq, quruq, qanot, naqqosh, diqqat, naqsh, qiziq, quyosh, qipiq, firoy, furqat.

3-topshiriq. Ushbu so‘zlarni o‘qing va daftaringizga ko‘chiring.

اوق قَريب قير قيز قُربان قاجقاق قوش قار قاشيق قودوق
قُرآن قُدس شَريف قَدَح قورقاق قيش شَبستان شيرين قاش قار
قادِر قاجاق قَيپچاق قَند قَبر آقساق اوقوش قَيين قُرت قَفر شَفق
شَفيق شَفقت شَرق قارون قارى اوراقچى اوراقچى اق قوش
اويناقى تاواق تاوق ساوق قازيق اق سراى بقيراق باتقاق قادر
قازاق قازاقچه قيز قودوق باسيق باسقينچى ايناق پوچوق
پيشانه پيشيق تايقير تارقاق تحقيق تاشقين توقاى قيليچ قير
ساقاو تَقيه تَرقى ترقى پرور نقش نقاش نقره

4-topshiriq. So'zlarni o'qing va o'qilishi va yozilishiga e'tibor bering.

آق و اق قاش و قاش قوش و قوش قوی و قوی قار و
قار قان و قان قیپیق و قیپیق قیر و قیر اوقی و اوقی ساچ
و ساچ

5-topshiriq. Maqollarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Oq it qora it bari – bir it.

Qizi borni nozi bor.

Ish bor erda vaqt tez o'tar.

Yoz bo'yi yotar,

Qish bo'yi qotar.

YAlqov o'zidan qo'rqsin.

Savol va topshiriqlar

1. Fe va qof harflarining alifbodagi tartibini aniqlang.
2. Fe va qof harflari qaysi xususiyatlariga ko'ra o'xshashligi bor?
3. Fe va qof harfi qatnashgan so'zning o'zlashgan-o'zlashmaganini qaysi xususiyatlarga qarab ajratsa bo'ladi?
4. Fe va qof harflari so'z o'rtasida kelganda o'zidan oldin munfasil harf bo'lsa, o'rta ko'rishini yozish mumkinmi?
5. Fe va qof harflaridan oldin muttasil harf kelsa, qaysi ko'rinishi tanlanadi?

16-mavzu

ک گ (kof va gof), ل م (lom va mim) harflari.

ک (kof) harfi

Bu harf o'zbek tilidagi *karam, komil, ko'rk, o'ktam, uka, tok, turk* so'zlaridagi *k* tovushiga mos keladi.

ک harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmassligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Kof	K	ک	ڪ	ڪ	ک

.....کڪڪک.....

Kitob	kabutar	nok
کتاب	کبوتر	ناک

1-topshiriq. **Kof** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. So‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring va ko‘chirib yozing.

Kotib, kosib, takror, takbir, bo‘shlik, ko‘rsatdi, naqshdor, tok, ro‘kash (ro‘kach), kashfiyot, kafsh, kabob, korsoz, kib, kitob, kutubxona, kira, kabutar, kiy, kayvoni, kishan, kishvar, koshona, kordon, kulonkir.

3-topshiriq. Ushbu so‘zlarni o‘qing va daftaringizga ko‘chiring.

کام کدو کاف کشف کثور کلام کلیمه کوثر کوشک
گوگب (کاویب) کوه براکوه گیوان کبر کتاب کاتب کاسه کام
کشنده کثور کس کشن کفر کفن دفن کفاک کور قوش کلانکر
تورنه کوروک کوز کوکقرغه اوردک کیف کیین کاسب

3-topshiriq. Quydagi maqollarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

Ot tobinda, er qoninda

Oz oshka indov yo‘q (Gulxaniy “Zarbul masal”)

YAxshi uydan yaxshi tutun chiqar.

O‘t tosh yorar, tosh bosh yorar.

Har erda xo‘roz birday qichqirar.

YAxshi qiz erta turib soch tarar,

Erinchoq qiz erta turib non so‘rar.

4-topshiriq. Maqollarni o‘qing va mashq daftaringizga ko‘chiring.

شیرین آش سیرین سوز
ایرتا بارسه ایت پیشار
آرقه قالسه بیت پیشار
قوناqqه آش بیر آتینه اوت
سخی تاپسه ساچیب بیر
خسیس تاپسه باسیب بیر
سخی تاپسه اورتادا
خسیس تاپسه اورادا

گ (gof) harfi

Bu harf o'zbek tilidagi *gul, gunoh, ogoh, tug, begona* so'zlarida *g* tovushiga mos keladi.

گ harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Gof	G	گ	گ	گ	گ

-----گ-----گ-----گ-----گ-----

barg	gasht	sak
برگ	گشت	سگ

1-topshiriq. **Gof** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring va ko'chiring.

Gov, agar, gap, gapir, gapirdi, dong, tong, danak, garov, egri, sigir, gasht, gurung, gard, gardan, grihon, gunoh, nogoh, ogoh, goh, gasht, nigor, ogoh.

3-topshiriq. O'qing, ko'chirib yozing va yod oling.

گرد گوده گنج گونگ گویا گویاکه گه گوشه اگر گردون
گوهر (گوهر) گوشنکه گوشت گوشتخور گور گورستان گپ
گذر گردان گردش گردن گریبان گریه گفتار گنبر گنجینه گوشه
گوینده ایتگوچی سورگوچی گرگ

4-topshiriq. Ushbu matnni ko'chirib yozing va o'qing.

قازانکه یانداشسنک قراسی یوقار
هر آئینه اور جنسیدین
گر نیچیدین نه کیتار بر فوف
کونده بازنی آخیریگا باق
کیتینکا باق ناغاره قاق

5-topshiriq. Quydagi maqollarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

YAlqov o'ziga yov.

Oshnongdin top.

To'yga borsang to'yub bor, to'rqa to'nung kiyib bor.

Boshga tushganni ko'z tortar.

Eshagiga yarasha tushovi.

Esing borida etagingni yop.

(Gulxaniy "Zarbul masal")

ل (lom) harfi

Bu harf o'zbek tilidagi *lola*, *olma*, *olcha*, *ol*, *bol* so'zlaridagi *l* tovushiga mos keladi.

ل harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Lom	L	ل	ل	ل	ل

----- ل ----- ل ----- ل ----- ل -----

Shamol	shaftolu	bulbul
شمال	شفتالو	بلبل

Ligaturalar

Arab alifbosidagi **kof**, **gof** va **lom** harflaridan so'ng alif kelganda birga qo'shilib o'ziga xos qo'rinishga ega bo'ladi. Bunday harflar **ligaturalar** deb yuritiladi. O'zbek tilidagi boshqa adabiyotlarda bu shakldagi harflar **qo'shaloq harflar** deb ham yuritiladi.

Nasx xatida

lo, la | ل+ا+ل | go, ga | گ+ا+گ | ko, ka | ک+ا+ک

Shuningdek, gof harfi lom harfi bilan yonma-yon kelganda qo'shaloq holda yoziladi. گ+ل+گ گل

Nastaliq xatida

لا	گا	کا	گل
----	----	----	----

Ular naxs xatida (bosma grafikada) quyidagi ko‘rinishlarga ega bo‘ladi:
 گلنار لای کاتب ایگار گلزار گل لابر لاجین کوکلا گلا
 بالالار لاله زار لاله قیزغالداق لابر

Ular nasta‘liq xatida quyidagi ko‘rinishlarga ega bo‘ladi:
 گلنار لای کاتب ایگار گلزار گل لابر لاجین کوکلا گلا
 بالالار لاله زار لاله قیزغالداق لابر

Nun va gof harflari birikmasi

Arab alifbosiga asoslangan eski o‘zbek yozuvida ڱ (ng) sonor tovushi hozirgi yozuvdagi kabi ikkita harf ن va گ yordamida birikma shaklida qo‘llangan. ڱ tovushi ishtirok qilgan so‘z va qo‘shimchalar نگ tarzida yozilgan va o‘qilgan. Masalan:

تانگ سونگ مینگ بانگ چانگ دانگ رنگ-برنگ
 نهنگ آهنگ بادرینگ شدرنگ آنگ؛
 - نینگ: خوارزم خلقینینگ بیوقوفلیقی؛ بیزنینگ جماعتیمیز.
 - نگ: بیرینگ کیلینگ آلینگ چیزینگ کورینگ.

Manbalarda -ning qaratqich kelishigi qo‘shimchasi – ng نگ shaklida ham qo‘llangan:

نفاق دیب کشینک آلدیده بر خیل آرقاسیدن باشقه خیل
 سوزلاندورگان سوزنی ایتیلور.

1-topshiriq. **Lom** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. *Lom alif, kof alif va gof alif, nun gof* harfiy birikmalarining har birini mashq daftaringizga bir qatordan yozing.

3-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring. Ligatura shakliga ega bo‘lgan so‘zlarni alohida ajrating.

Bugun, butun, ko‘rik, eshik, terak, gulzor, gugurt, gard, gulchi, gullari, agar, elak, dalil, kelin, kabutar, barg, norin, nodir, kapalak, kiprik, ko‘prik, lola, tol, qalb, avval, soqol, qabul, lof, loqayd, oltun, olsun, lochin, solub, lapar, alifbo, qishloq, qalandar, oqsoqol, balo, bolo, laylak, bo‘lub, quloq, iqbol, saqlab, falaj, falak, gilos.

4-topshiriq. Berilgan maqollarni o'qing.

ياو كيتگان سونگ قيايچينگى يرگا چاپ
ياو توبى ايل بولور جر توبى يول بولور
كونينگ تىلاگى ايكى كوزى
قل قوتورسه قودوققه توفلار
قدا بولونگ جدا بولدونك
جانكال اور جاييده كونكورار
(Gulxaniy "Zarbul masal"dan)

م (mim) harfi

Bu harf o'zbek tilidagi *mamnun*, *mamlakat*, *mash'al* so'zlarida *m* tovushini ifoda qiladi.

م harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Mush	Uzum	murod
موش	اوزوم	مُرَاد

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Mim	M	م	م	م	م

----- م----- م----- م----- م-----

Eslatma: arab tilidan o'zlashgan *ma*-, *mu*-, *ta*- bilan boshlanuvchi so'zlarda bo'g'in tarkibidagi a, u unilari yozuvda tushib qoladi. Masalan:

مَكْتَب مَدْرَسَه مَرْتِيَه مَحْرُوم مَخْفِي مَذْكُور مَحْبُوب مَدْرَسَه
مَشْهُور مَرْحَبَا مَيْدَان مَجْنُون مَسْت مَسْجِد مَسَافَه مَقْبَرَه
مُرَاد مُسْلِم مُبَارَك مُبَاشِر مُتَفَكِّر مُبْتَلَا مُحْسِن رَهْنَمَا
رُوزْنَامَه مُكْرَم مُدْرَس مُيَسَّر مُعَمَّا مُقَدَّس
تَشْكُر تَفَكِّر تَكْبِير تَدْقِيق تَكْلِيف تَدَارَك تَحْرِير تَحْسِين
تَشْرِيف تَفْسِير تَكْلَم تَنْفَس

Shuningdek, soʻz tarkibida ikki xil undosh kelsa, oʻzlashma soʻz sanaladi (old, ust soʻzlaridan tashqari). Bunday soʻzlarning imlosiga eʼtibor berish kerak boʻladi. Masalan:

خرد انور نقش خرسند فرزند سست قصد اقتصاد اقلم قند

1-topshiriq. **Mim** harfining har bir koʻrinishini toʻrt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi soʻzlarni eski oʻzbek yozuviga oʻgiring.

Maorif, Akmal, Karim, Akram, Komil, Madina, Mashhura, Maysara, Mehmon, Jamol, Muxtor, Malohat, Mohira, Murod, Omon;

maktab, muz, rum, mum, dom, tom, qamar, mush, shum, orom, sharm, samo, ammo, musht, mard, tamosho, kamalak, maqol, malol, shimol, shamol, salomat, islom, dilorom, maymun, mudom, may.

3-topshiriq. Berilgan soʻzlarni oʻqing, yozilishiga eʼtibor bering.

گُمان گُمدان گُمراه مُرد مُراد مَسَلک مَقام مِقدار مِی مَه
لقا مَهابت مَهوش میرزا مِیْمون مَحروم مَحزون ماش مِیم مای
مَجاز مَحشر مَرآتبه مَرجان مَرمر حُرمت

4-topshiriq. Ushbu maqollarni oʻqing va koʻchirib yozing.

آت آسانک اولینک برله کینکاش
یول سوراکان نامرددور آت اوستیکا مینکان سونک
آدمی کوپ حیلہ و تدبیر ایتار لیک ایشنی آخیری تقدیر ایتار
آشوققان قیز ایرکا بارسه یارچوماس
آلا کوزنک آلمان بولسه هم ارسلان بولماس
آلتوننی بیتکان یرده قدری بار

5-topshiriq. Maqollarni eski oʻzbek yozuviga oʻgiring.

Oʻy oʻylagan qul tek turmas.

Yamonning kuchi yapaloqqa etar.

Eshikni ursam, devor titraydi.

Na talqonu na qalqonni gʻamini er

Katta kema qaydin yursa, kichik kema andin yurar.

Arzon molni shoʻrbasi totimas .

Er soʻzi el soʻzi.

Tepib oʻtma suyab oʻt.

Dunyoni el, odamni soʻz eydi.

Er boshiga ish tushsa, etik bilan suv kechar,

Ot boshiga ish tushsa, suvliq bilan suv kechar.

Yoshlikda olgan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir.
Itga bersang oshingni itlar talar boshingni.
Uydagi savdo bozorga rost kelmas.
Bek uldurki, olmagay bergay,
Qaro uldurki, sochmagay tergay (Gulxaniy).

Savol va topshiriqlar

1. Shakldosh harflarning umumiy sonini aniqlang, kof va gof harfining farqli xususiyatlarini aniqlang.
2. Alifboga nima uchun gof harfi kiritilgan deb o'ylaysiz?
3. Ligatura nima?
4. Ligaturalarning xat turlarida yozilishidagi farq nimada?
5. Sonor ng tovushining manbalarda yozilishi haqida gapirib bering.
6. O'zbek tilidagi sonor ng tovushi yozuvda qanday ifodalanadi?
7. Manbalarda –ning qaratqich kelishigi qanday shakllarda uchrashi haqida gapirib bering.
8. Kof, lom, mim harflarining talaffuzi o'zbek va arab tillarida deyarli bir xil. Ularning arabcha so'z tarkibida kelganini qaysi xususiyatlarga qarab ajratish mumkin?

17-mavzu

ص ض (sod va zod) harflari

ص(sod) harfi

ص (sod) «s.» fonemasi - tanglay oldida talafuz qilinuvchi tish orti emfatik sirg'aluvchi, shovqinli jarangli undosh. Uning artikulyatsiya olish asnosida nutq a'zolarining holatlari oddiy tish orti sirg'aluvchisi «**sin**» ning talaffuziga o'xshaydi. Boshqacha aytganda til uchi pastki tizmasining ichki tomoniga biroz tegib turadi. Tilning o'rta qismi qattiq tanglayga qarab ko'tariladi va havo o'tishi uchun tor tirqish hosil qilinadi. A'zolarning ana shunday holatlarida havo sirg'alishidan sod harfini ifodalovchi tovush talaffuz qilinadi. Biroq shuni esdan chiqarmaslik kerakki, emfatik talaffuzda oddiy undosh talaffuzdagiga nisbatan havo o'tish yo'li anchagina tor bo'ladi; til va boshqa barcha a'zolar nihoyatda taranglashadi; til orqasi yumshoq tanglayga qarab to'liq tortiladi; havo sirg'alib kuch bilan tashqariga otiladi. Bunday tovush o'zbek tilida yo'q.

Bu harfni ifodalovchi tovush o'zbek tilida mavjud emas. Bu harf faqat o'zbek tiliga arab tilidan kirib o'zlashgan sodiq, sidq, sandiq, sahro kabi so'zlarda qo'llanadi. Bu tovush o'zbek xalqining fonologik bazasida bo'lmagani uchun sin harfi ifodalagan tovush bilan talaffuz qilinadi.

ص harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Sod	S	ص	ص	ص	ص

-----ص -----ص -----ص -----ص

sabr	tasvir	Shaxs
صبر	تصوير	شخص

1-topshiriq. **Sod** harfining har bir ko'inishini to'rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Nosir, Sayyod, Sabohat, Sodiq, Sodiqa, Siddiq, Sohib, Sohiba, San'at, Sanam;

nosir, sayyod, hasrat, suhbat, sabo, sabr, sado, sahiro, sahih, surat, tasvir, sobun, besabr, g'avvos.

3- topshiriq. Ushbu matnni o'qing va ko'chiring.

صاحب صاحبيه صباح صابون صبا صبر صحت صبر
صحنه صُحِبَت صحرا صحراى صحن صنابر صياد صحا
صُرْنى صورت صوت صيد صحيح بترتيب صفا فرصت
إخلاص إختصاص خصوصاً صدا صبا صداقت اسد أسلوب
اصراف اصل اصلا اصلاً اصلاح اصلى اصليت اصيل
مصلحت صبر بيقصم تصوير تصوّف تصنيف تصوّف تصديق
تصادف تفصيل تفكر حاصل حاصله حرص خاصيت خصم
خصومت رخصت شخص شخصيت صحيفه صاف صادر
صف صرف صلح صلاحيت صلوات صمى صنم صنابر
صنف صنعى صنعت صندوق صندل صورت صولت صياد
صيقل فرصت صدق صادق صداقت صاحب صبا صباحت
صدا صحرا رُخِصَت صَبِحَ شَخْصَ إحتراص صبر مَحْصُول
مُصَفًّا

4- topshiriq. Berilgan maqollarni eski o'zbek yozuviga o'giring.
Dushman ne demas tushga ne kirmas («Boburnoma»).

Oyni etak bilan yoshurub bo'lmas.
 Birmas qizni qalini ko'b.
 Bemor tuzalgusi kelsa tabib o'z ayoqi bila kelur.
 Bo'zchi belboqqa yalchumas.
 Ema bilgan qo'zilar iki anoni teng emar
 Ema bilmas qo'zilar o'z anosin emolmas (Gulxaniy "Zarbul masal")

ض (zod) harfi

ض (zod) «d.» fonemasi - emfatik tanglay oldi tovushi, shovqinli, jarangli tish orti portlovchisi. U barcha sifatlari bilan «d» fonemasiga mos kelsa ham, birgina farqi bor. U ham bo'lsa, nutk a'zolarining ortiqcha kuch bilan taranglashuvidir. Boshqacha qilib aytganda, uning artikulyatsiyasi paytida til uchi tanglay oldiga tortilib, qattiq jipslashadi, Ayni shu lahzada havo oqimi shiddat bilan tashqariga otiladi va zod fonemasi talaffuz qilinadi. Artikulyatsiya paytida burun bo'shlig'ini tanglay bilan bog'lovchi tirqish yopiq bo'ladi. Shu sababli havo oqimi faqat og'iz bo'shlig'i orqali tashqariga yo'l oladi. Bunday tovush o'zbek tilida yo'q.

Bu harfni ifodalovchi tovush o'zbek tilida mavjud emas. Bu harf faqat o'zbek tiliga arab tilidan kirib o'zlashgan *zarar*, *arz*, *zarb* so'zlarida qo'llanadi. Bu tovush o'zbek xalqining fonologik bazasida bo'lmagani uchun ze harfi ifodalagan tovush bilan talaffuz qilinadi.

ض harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
Zod	Z	ض	ض	ض	ض

-----ض ----- ض ----- ض -----ض -----

ziyo	hozir	zarar
ضيا	حاضر	ضرر

1-topshiriq. **Zod** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.
 Ziyo, zarur, zarar, ziddiyat.

3-topshiriq. Kuyidagi so‘zlarni o‘qing va topshiriq daftaringizga ko‘chirib yozing.

ضِيَا حَصْرَتِ حَضْرَتِ ضَرْبِ ضَرَّرَ حَاضِرِ ضَرْبِ
ضَرْبِدَارِ رِضَا ضِدِّ ضِدِّيَّتِ ضَرْبِ ضَرْبِهِ اضْتِرَابِ اضْأَفَه
اضْأَفَاتِ اَفْضَلِ تَضْيِيقِ تَقَاضَا رَاضِي فِضَا فِضْلِ فِضِيْلَاتِ
فَرَضِ قَاضِي قَرَضِ بَعْضِي قَاضِي

4- topshiriq. Ushbu matnни o‘qing.

بورونكىلاردىن كوپ حكمتلار قالكان ترور مولانا محمد گلخنى
اوزىنىنگ ضرب المثل اسرىدا بورونكىلاردان قالكان بر مثلنى
كىلتوروب تروركىم قىز قرىسه قاضى بولور سارىغ ايتكا راضى
بولور و ينه دىيدوركه اوزىنكىنى اير بىلسنك براونى شىر بىل.

5-mashq. Hikoyatni o‘qing.

حكایت

بر كىشىنىنگ برهميان آلتونى اوييده يوقالدى اولكىشى
قاضيغه عرض قىلىب ايردى قاضى انىنگ اوييده غى بار
كىشىلارنى ايدادى و هر بىر كىشىغه بىر دانه دىن جوب بىردىكه
همه چوبلار اوزونلىقده بىر ايردى و ايدى هر كىمكه اوغرى
بولسه انىنگ جوبى بىر انگشت مقدارى اوزايغى تاكه همه
سىنغه رخصت بىردى بىر كىشى كىم اوغرى ايردى قورقتى
و اوزىنىنگ جوبىنى بىر انگشت مقدارى كىسىب تاشلادى ايرته
سى مذكور كىشىلارنىنگ همه سىنى ايندادى و جوبلارنى
كوردى بىلدىكه جوبىنى كىسكان كىشى اوغرى ايركان همياننى
اندىن آدى و سياست قىلدى.

Savol va topshiriqlar

1. Sod va zod harflarini talaffuz me‘yorlariga amal qilgan holda mustaqil talaffuz qiling.
2. Sod va zod harflari shakldoshligina ko‘ra alifbodagi o‘rniga ahamiyat bering.
3. Yot harflarning qoidasini esga oling. Sod va zod harflarining eski o‘zbek yozuvida saqlanib qolganligi sababini tushuntiring.

4. Tilshunoslikda shakliy yozuv printsipli deganda nima nazarda tutiladi?
5. Qadimda shakliy yozuv printsipliga amal qilinganmi?

18-mavzu

ظ ط (to va zo) harflari

ط (to) harfi

ط (to yoki itqi) «t.» fonemasi - til oldi emfatik, shovqinli jarangsiz, jarangsiz, tish orti sirg'aluvchisidir. Uning artikulyatsiyasi emfatik **zod** fonemasiga to'la mos bo'lgani holda jarangning yo'qligi bilan farqlanib, nutq a'zolarining holati oddiy tish orti jarangsiz portlovchi «te» talaffuzidagi kabidir. Farq shuki, til uchi tanglay oldiga tortilganda, qattiqroq jipslashadi. Til orqasi yumshoq tanglaydan imkon borichi uzoqlashadi va shu lahzada havo oqimi shiddat bilan otilib chiqadi. Artikulyatsiya lahzasida burun bo'shlig'ining yo'lagi yopiq bo'ladi. Shu sababli havo oqimi faqat bo'g'iz bo'shlig'i orqali to'g'ri sirtga yo'l oladi.

Bu harfni ifodalovchi tovush o'zbek tilida mavjud emas. Bu harf faqat o'zbek tiliga arab tilidan kirib o'zlashgan *tolib, taraf, tib, matlab* so'zlarida qo'llanadi. Bu tovush o'zbek xalqining fonologik bazasida bo'lmagani uchun te harfi ifodalagan tovush bilan talaffuz qilinadi.

ط harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmaligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
To	T	ط	ط	ط	ط

-----ط ----- ط -----ط -----ط -----

xattot	shart	botin
خَطَّاط	شَرَط	بَاطِن

1-topshiriq. **To** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Latif, Latofat, Matlab, Tolib, To'ti, Tohir;

satr, tayr, tabib, tanbur, to'ti, faqat.

3- topshiriq. Soʻzlarni oʻqing va daftaringizga yozing.

ضابط طاهر طرز طرب ظهارة ظير طينت طب طبي
طبيات طبابت طبيب طناب طناز طوطى طى طيار واسطه
بشرط طاقت طرف تطبيق خاطر خطاي خطاب خطا خواطر
سلطنت سلطان رابطه سطر سرطان سطرنج شرط شاطر
شيطان طاوس طبق طبقه طرخ طرز طرح طراوت طريقت
طناب طلب مطلب طلا طنبور طومار نقطه نقصان نهال
نهان هضم مطلب طالب

4-topshiriq. Ushbu matnni oʻqing.

ايرته توروماكنينگ خصلتي خيلي بسيار تورور گل عذاري آدى
أستاد لطيفه ايتدى ملا روشن كلكين آدى بو بنا بلنددور و
نقشداردور بو سوز مقبولدور گلخنى ضرب المثل دا
كىلتوروبدوركيم صبر قيلسانك غوره دين حلوا بيتار و ينه
ديبتوركه سوزنى ايتگيل اوق قانغه جان نى جان غه سوق قانغه

ظ (zo) harfi

ظ (zo yoki izgʻi) «z.» fonemasi - tanglay oldi undoshlaridan shovqinli, jarangli tish orti sirgʻaluvchisi. Talaffuz qilinish uslubi **sod** fonemasi bilan mos keladi. YAqona farq «**zo**» jaranglidir. Fonema artikulyasi asnosida barcha aktiv va passiv ishtirok qiluvchi nutq aʼzolarining qattiq taranglashuni esdan chiqarmaslik kerak. Bu xildagi undosh oʻzbek tilida yoʻq.

Bu harfni ifodalovchi tovush oʻzbek tilida mavjud emas. Bu harf faqat oʻzbek tiliga arab tilidan kirib oʻzlashgan *zohir*, *zulum*, *mazlum* soʻzlarida qoʻllanadi. Bu tovush oʻzbek xalqining fonologik bazasida boʻlmagani uchun ze harfi ifodalagan tovush bilan talaffuz qilinadi.

ظ harfi muttasil harf boʻlgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qoʻshilish yoki qoʻshilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bogʻlana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	Soʻz oxirida	Soʻz oʻrtasida	Soʻz boshida	Alohida
Zo	z	ظ	ظ	ظ	ظ

مونىنگ سببى نە دور طبىب جواب بىردىكە بو گورستان
نىنگ اولوك لارىدىن اويالورمن زىراكە ھمە لارى مېنىگ
دارولارىم دىن اولغاندورلار

Savol va topshiriqlar

1. To va zo harflarini talaffuz me'yorlariga amal qilgan holda mustaqil talaffuz qiling.
2. To va zo harflarining shakldoshligiga ko'ra alifbodagi tartib raqamini belgilang.
3. Yot harflar sirasiga kiruvchi to va zo harflari nima uchun eski o'zbek yozuvida saqlanib qolganligi sababini tushuntiring.
4. Tarkibida to va zo harflari ishtirok etgan so'zlarga qanday so'z sifatida baholash mumkin?
5. Qadimda to va zo harflari ishtirok etgan so'zlarni aynan yozish amalda bo'lgan. Buni qanday izohlaysiz?

19-mavzu

ع غ (ayn va g`ayn) harflari

ع (ayn) harfi

ع (ayn) fonemasi. Arab va barcha somiy tillar uchun xos tovush bo'lib, halqumda talaffuz qilinuvchi shovqinli portlovchi undosh tovushdir. U bo'g'izning mushaklari nihoyatda taranglashib, jipslashgach, pauzadan so'ng birdaniga bo'shashuv oqibatida nafas kuch bilan tashqariga otilgan lahzada talaffuz qilinadi. Bunda tovush paychalari to'liqlanib harakatga keladi. Yumshoq tanglay ko'tarilgan, burun bo'shlig'iga o'tish yo'li yopiq bo'ladi. Bunday tovush o'zbek tilida yo'q. Uning to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini hosil qilish barcha emfatik tovushlar artikulyatsiyasidagi kabi mushkuldir.

Bu harf o'zbek tiliga arab tilidan krib o'zlashgan so'zlarda ishlatiladi. Uning arab tilida bir necha funktsiyasi mavjud. Ularning ayrimlarigina o'zbek tiliga kirib o'zlashgan.

Ayn harfi quyidagi xususiyatlarga ega:

1. **Ayn** harfi so'z boshida kelgan tilimizga o'zlashgan so'zlarning ayrimlaridagi **a** tovushini ifodalaydi.

عَدَد	adad	عَجَب	ajab
عَرْش	arsh	عَصَا	asso
عَرَب	arab	عَدَالَت	adolat

2. Arab tilidan o‘zlashgan ba’zi bir so‘zlarda esa **ayn** harfi so‘z boshida i unli tovushini ifodalaydi.

عَشْرَات	ishrat	عشوه	ishva
عِزَّت	izzat	عيد	iyd
عِدَّة	ldda	عصيان	isyon

3. Arab tili orqali o‘zbek tiliga o‘zlashgan ayrim so‘zlarda **ayn** harfi so‘z boshida kelib, **u** yoki **o**‘ tovushlarini ifodalaydi.

عُذْر	umr	عبيدالله	Ubaydullo
عَضُو	uzv	عذر	uzr
عَشْر	ushr	عهده	uhda

4. Ayn harfi so‘z boshida **alif** harfi bilan birikib cho‘ziq **o** unlisini ifodalaydi. ع+ا ← عا + ا ← عا

عَارِض	oraz	عاجز	ojiz
عَاصِي	osiy	عَادَت	odat

5. O‘zbek tiliga o‘zlashgan ba’zi arabiy so‘zlarda **ayn** harfi so‘z boshida o‘z xususiyatini yo‘qotgan, lekin tarixiy traditsional printsipga ko‘ra ular yozuvda arab tilidagi shaklida yoziladi.

عَصَا	aso	/hassa	عِيد	iyd	hayit
-------	-----	--------	------	-----	-------

Mazkur so‘zlar asrlar davomida o‘z talaffuz xususiyatini yo‘qotib, o‘zbek tilining talaffuz qoidalariga moslashgan.

6. Ayn so‘z ichida yopiq bo‘g‘indan keyin kelsa, keyingi bo‘g‘inni oldingisidan ajratib turadi. Bu xususiyat lotin youviga asoslangan yangi o‘zbek alifbosida tutuq belgisi (‘) bilan ifodalanadi.

بِدْعَت	bid‘at	bid‘at	صِنْعَت	san‘at	san‘at
---------	--------	--------	---------	--------	--------

7. Hozirgi zamon o‘zbek tilidagi arab tilidan o‘zlashgan ayrim so‘zlarda so‘z oxirida keluvchi ayn harfi talaffuz qilinmaydi va yozilmaydi. Lekin bu so‘zlar eski o‘zbek yozuvida, ya’ni arab grafikasida ifodalanadigan bo‘lsa, **ayn** harfining yozilishi shart.

طالع tole(‘)

تابع tobe(‘)

طمع tam(‘)

واقع voqe(‘)

ع harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
‘ayn	,	ع	ء	ء	ع

-----ع-----ء-----ء-----ع-----

sham	soat	asal
شمع	ساعت	عسل

Eslatma: tarkibida -at mavhum ot yasovchi qo‘shimchasi bo‘lgan so‘zlar ham o‘zlashma sanaladi, chunki –at qo‘shimchasi arabiy shakl sanalib, faqat arabiy so‘zlardan so‘z yasaydi. Yozuvda “a” unlisi tushib qoladi. Masalan:

سميت قدریت اصلیت اصلیت

Shuningdek, tarkibida –ot arabiy ko‘plik shakli bo‘lgan so‘zlar ham arabiy so‘zlar sanaladi. Masalan:

اخبارات حیوانات کمالات خرابات کرمات

1-topshiriq. **ayn** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

odat, obid, ojiz, or, odil, oqibat, ojiz, obida, olam, oddiy, oraz, olim, oliy, omil, omma, oid;

‘ayb, ‘azim, ‘ajab, ‘arab, ‘ajoyib, ‘adovat, ‘adad, ‘azob, ‘arava, ‘ariza, ‘azador, ‘asab, ‘aruz, ‘azm, ‘adl, ‘adliya, ‘araq, ‘asal, ‘asalari, ‘ajam, ‘adolat, ‘arafa

odil, oshiq, oqibat, olim, olam, oliy, omma, omil, omi, oid, oila;

‘usmon, ‘umr, ‘uzv, ‘uzviy;

‘iroq, ‘iroqi, ‘urf, ‘imorat, ‘irq, ‘inoyat, ‘ibodat, ‘inobat, ‘iborat, ‘idda, ‘ibrat, ‘ishva, ‘ishrat;

na’ra, shu’aro, sha’bon, soat

3- topshiriq. So‘zlarni o‘qing ayn harfining so‘z boshida qaysi tovushni ifodalashiga e’tibor bering va daftaringizga yozing.

عَصَبَ عَطَّارَ عَطَّرَ عَصْرَ عَصِيَانَ عَطَا عَفَّتْ عَنَعْنَهُ
 الْخُصُوصَ عَلِيحِدِهِ عَلَيْهِ السَّلَامَ عِمَارَاتٍ عِلَاجَ عَمَكِ عَمَلِ
 عَمَلِيَّاتٍ عَمُومَ عَنَبِرٍ عِيَالَ عَيْنِكَ عَقْرَبَ عَقِيْقَ عَكْسَ عِلَاقِهِ
 عِلَامَتَ عِلَّامِهِ عِلَامَا عِلْمَ مَعْرِفَتٍ عَلَى كَعْبِهِ عَيْنِكَ عُنْصُرَ
 عُنْوَانَ عَوَامَ عِوَضَ عِيَارَ عَوْدَ عَوْرَتَ عَوَجَ عَهْدَ عَيْبَ عَيْشِ
 عَصْرَ عُنْصُرَ فَاجِعِهِ قُرْعَهُ مَعْرُوفَ مُعْظَمَ مُعْطَّرَ مُعْطَّرَ
 طَلَعْتَ طَمَعَ طَعْمَ مَعْرِفَتٍ مَعَامِلَهُ وَاوَقَعَ تَعْظِيمَ نِعْمَتٍ وَعَظَّ

5- topshiriq. Ayn harfining yozuvdagi xususiyatlariga va yozilishiga e'tibor bering.

اَعْدَادَ مَعْرُوفَ عَزَلْتِ سَاعَتَ مَنَعَ مَعْرَاجَ مَعْذُورَ مَعْدِنَ
 مَهَبَدَ مَعْرَكَةَ مَعَشَرَ مَعْمَارَ مُعَالَجَةَ مُعَاوِنَ مَعْمُورَ نَوْعَ مَانِعَ

6- topshiriq. Berilgan so'zlarni ma'nosini eslab qoling.

شروع	shuru'	boshlash
مجموع	majmu'	to'plam, kompleks
معشر	ma'shar	yig'in, odamlar jamoasi
عشر	ushr	o'ndan bir
عناصر	anosir	unsurlar
اعداد	e'dod	son-sanoqsiz
معنى	ma'ni	ma'no
معبد	ma'bad	ibodatxona

غ (g'ayn) harfi

Bu harf o'zbek tilidagi *g'oz, g'or, og'ir, tog', bug'* so'zlarida *g'* ovushini ifoda qiladi.

غ harfi muttasil harf bo'lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo'shilish yoki qo'shilmassligini hisobga olgan holda ular bilan bog'lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida
G'ayn	G'	غ	غ	غ	غ

----- غ ----- غ ----- غ ----- غ -----

tog'	g'uncha	g'anim
تاغ	غنچه	غنيم

1-topshiriq. **G'ayn** harfining har bir ko'rinishini to'rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Tug', dog', yog', ag'o, g'ubor, og'ir, o'g'ul, g'arib, bug'u, g'oyib, dag'al, o'g'ri, tog'a, to'g'ri, rag'bat, tog'ora, g'urbat, bug'doy, dag'dag'a, sog'inch, g'ani.

3- topshiriq. So'zlarni o'qing yozilishiga e'tibor bering va daftaringizga yozing.

تاغ باغ غار غاز ساغ داغ آغيز غاو توغ اوغرى غايه
 غرام غاجير تغا غبار غدار غرايب غرابت غرب غربى
 غرض غره غريب غزات غشت غصه غصب غنچه اغا
 غنى غارت غواص غير قابرغه قايغو قرغه غرض
 غزاوات فتوى قطر فقط قطار قضا قصور قصد رضا قطب

4-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'qing, qaysi harflar bilan yozilishini yodda tuting.

صفر صفا صبا قصر فصل صرف صورت صلابت
 فصاحت فاصق ضيا ضمير مضمون فرض فضل فضا فيض
 فايض طاوس طاقت طالب سلطان شيطان شرط ظلم ظالم
 مظلوم ظاهر ظريف نظر نظارت اضطراب منظره مناظره
 عوض علم عالم عقل عمارت عطا عرض عروض عرب
 عطر عشق عمر شعر شاعر فعل معرفت جمع نفع حكم
 احكام حاكم محكوم محكمه حكمت محرم حقيقت محنت حرام
 محروم حال احوال ثانى ثابت ثنا ثمر باعث حديث ثانيه

مثقال مثال عثمان مراث وارث بحث وثيقه مثنوى ذات ذاتدار
 ذاكر ذكر ذوق ذكاوت ذيل عذر مذکور مذحب عذاب غذب
 ذهن فطرت فغان فرض فطر عين فيض قُصور قَصَاب قَطِعاً
 قَطَعِي قَطَعَه قَطْرَه قُطِب قُطَار قِصَّه قَصِيدَه قَضَا قَصْد قِطْمِير
 قاضى قُصور طومار طغيان طنبور طبيعت طرف وطن
 مطبوعات فقط خط ظلمت ظالم ظفر مظفر نظر تعظيم وعظ
 الفاظ تلفظ انتظام مناظره

اطاعت اطراف اعتبار اعتراض اعتراف اعتقاد اعزاز اعلا
 اعلان اعلم اعيان افطار اكثر الهام إلهه الهيات الهيم انتقام
 انهار بهيان عيب مشقت تابع تأثير تاثرات تسنا تشبيه تشریف
 تعالى تعبير تعجب تعذير تُعْرَض تعريف تعزیه تعصب تعطل
 تعطم تعقيب تعلق تعليم تعمير تعيين جماعت جمع خم الخم
 جماعه دعوا ذكاوت ذليل ذوق ذهن رذالت ذكى ذكا رذيل
 رزم رسا سعادت صغور صغير جهل ذوق شاعر شعور عطر
 عطار قاعده قُرعه قطره قلعه ماهر مى مذهب مَرَض معارف
 مظلومه مطنن مطلوبات مطلع مطبعه مضمون مصلحت
 مصرع مصر میسر مصدر مشنوم معمور معمار معما معلم
 معقول معظم معطل معطر معصوم معراج معروضه معرفت
 مهذور معده معجون معبوده مقصد معقول وارث

4- topshiriq. maqollarni o'qing va daftaringizga yozing.

قىزنى عاشيغىغه بير
 تاپكان تاماغين ياغلار
 كيچكى ايكىننى حطرى بار
 صبر قيلسانك غوره دين حلوا بيتار
 سوزنى ايتكىل اوق قانغه جان نى جان غه سوق قانغه
 ايكى كيمه توتقتانلار قالدى غرق اب ايچينده
 قوچقار بولور قوزينى پيشانه سى دونگ بولور
 آغا بولور يگيتتى ايتاك ينگى كينگ بولور

خَيْر ايشيگا دَلالت قىلغوجى ثواب كا شريك

(Gulxaniy "Zarbul masal"dan)

5-topshiriq. Quyidagi maqollarni eski o'zbek yozuviga o'giring.

Bitar ishni boshig'a yaxshilar kelur qoshig'a

Teng tengi bilan tezak qofi bilan

Ato so'rab netarsan erni o'zi bo'lg'on so'ng

Osh degan erga quruq kalla yugurubdur

Osh egasi bilan totlig'

Arzon kira shahardin ovora qilur (Gulxaniy "Zarbul masal"dan)

6-topshiriq. Quyida berilgan so'zlarning ma'nosini eslab qoling.

مغرب	Mag'rib	G'arb
اغا	ag'o (og'a)	og'a, do'st, birodar
غنى	g'ani	boy, badavlat
غارت	g'orat	vayronlik, buzg'unlik
غدار	g'addor	berahim, zolim; makkor
غنى	g'ani	Boy
غیر	g'ayr	begona, yot; raqib
قُرْعَه	qur'a	chek, fol, faraz
قريب	Qarib	yaqin kishi, qarindosh

7-topshiriq. Quyidagi so'zlarni eski o'zbek yozuviga transliteratsiya qiling va so'zlarni to'liq harakatlantiring.

1. Odil, ma'naviyat, ta'limot, ma'lumot, taomil, muolaja, faoliyat, oqibat, uqubat, istiora, alomat, ka'ba, oliy, olim, soat, asal, ma'raka, aks, in'om, illat.

2. Ta'rif, arsh, e'lon, iborat, aql, muammo, obid, maorif, ma'lum, jur'at, ajoyib, ma'muriyat, ahd, taalluq, amal, umumiy, Iroq, oshiq, ma'shuq, aloqa.

3. UZR , me'roj, me'mor, a'lo, odat, ma'rifat, ma'ruf, sha'bon, inoyat, arab, majmu', man', umr, oila, ana'na, ma'dan, iste'mol, va'da, odil, muallim.

4. Aziza, saodat, maosh, izzat, ta'ziya, uzlat, abbos, adolat, e'tibor, taajjub,

5. Mo'tabar, ta'mir, ne'mat, e'tiqod, ishq, ma'no, oqil, e'tirof, alloma, ulamo.

8-topshiriq. hikoyatni o'qing.

حکایت

بر کون بر پادشاه شه داده برله شکارغه باریب ایردی وقتیکه هوا قیزیدی و آفتاب آسمان نینگ میانه سیغه کیلدی پادشاه برله شه داده جامه لارینی بر مسخره بازنی کتفیغه قویدیلار پادشاه کولدی و ایدی ای مسخره باز سنگا بیر ایشاک نینگ یوکی بولوبدور مسخره باز ایدی ای پادشاه انداغ ایماس بلکه ایکی ایشاک نینگ یوکی بولوبدور

حکایت

بر پادشاه وزیر برله خرما یر ایردی تخمینی وزیر نینگ آدیغه تاشلار ایردی خرمانی یب بولغانیدین سونگ وزیرغه ایدی سن کوب یغوچی کیشی ایکانسن کیم خرما نینگ تخمی سنینگ آدینکده آنچه توپلانیب قالیبودور وزیر ایدی انداغ ایرماس بلکه حضرت پادشاه کوب یغوچی ایرکانلار زیراکه نه تخمینی قویوبدورلار نه خرمانی

حکایت

بر پادشاه بر مسخره بازدین رنجیده بولوب فیل نینگ ایاقی نینگ آستیغه تاشلاماقغه بویوردی مسخره باز شو رو فغان قویاردی و ایدیکه ای پادشاه من بیچاره فیل نینگ ایاقی نینگ آستیغه لایق ایماس من منی صَعوه نینگ ایاقی نینگ آستیغه تاشلاغیل و وزیرنی فیل نینگ ایاقی نینگ آستیغه تاشلاغیل زیراکه وزیر سیمیزدور

انینگ استخوانلاری فیل نینگ ایاقی نینگ آستیده
 یانچیلماغوسیدور پادشاه وزیرغه قراب تَبَسْم قیلدی و
 ایدیکه اول نیمه دیدور وزیر عرض قیلدیکه از برای
 خدا بو حرامزاده نینگ گناهیینی باغیشلاغیل یوقسه منی
 هم هلاکت قه تاشلاغای پادشاه غه مسخره باز نینگ و
 وزیر نینگ شفاعت قیل غانی پسند بولوب مسخره باز نینگ
 گناهیینی باغیشلادی و خَلَعَتِ شاهانه بیردی

Savol va topshiriqlar

1. Ayn va g'ayn harflari shakldoshligina ko'ra alifbodagi o'rni belgilang.
2. Yot harflar sirasiga kiruvchi ayn va o'zbek tili talaffuzida mavjud bo'lgan g'ayn harflari o'rtasida qanday bog'liqlik bor?
3. Ayn harfi vazifalarini tushuntiring. Imlosiga izoh bering.
4. Ayn harfining xususiyatlari deyarli arab tiliga xos nima uchun harfning eski o'zbek yozuvida saqlanib qolgan?
5. Tarkibida ayn va g'ayn harflari ishtirok etgan so'zlarga qanday baho berish mumkin?

20-mavzu RAQAMLAR

Raqamlar - arab. رقم – son, nomer)—sonlar ifodalanadigan shartli belgilar. Eng qadimda sonlar so'zlar orqali ifodalangan. Xalqlarning ijtimoiy-xo'jalik hayoti rivojlanishi bilan mukammalroq belgilarga va hisoblash sistemalarini ishlab chiqishga ehtiyoj tug'ildi.

Eng qadimgi raqamlar bobilliklar va misrliklarga mansubdir. Misr ieroglif raqamlarida (mil. av 3000-2500 yilda paydo bo'lgan) sonlarni ifodalash uchun maxsus rasm-belgilar, keyinroq ieratik va demotik yozuvlari paydo bo'ldi.

Bobil raqamlari (mil. av. 2000 yil boshi) asosan 1, 10, 60 va 100 ni bildiruvchi mixxat belgilari bo'lib, boshqa barcha raqamalar shular asosida ifodalangan. Misr ieratik yozuvidan YAqin va O'rta Sharqdagi barcha yozuvlar va Yunon-Ioniya yozuvi, shu bilan birga alifboga asoslangan raqamlar kelib chiqdi. Bosma yunon alifbosi slavyan-kirillitsa va harfiy raqamlarga asos soldi.

Hozirgi raqamlarning timsollari (nol bilan birgalikda) Hindistonda 5-asrga yaqin yuzaga kelgan. Bungacha Hindistonda kharoshti raqamlari va u bilan deyarli bir vaqtda brahmi raqamlari bo'lgan. Brahmi raqamlaridan hind gvalior raqamlari kelib chiqdi. Gvalior raqamlari esa arab raqamlariga asos solgan.

Arab raqamlari ikki turli sharqiy va g'arbiy (g'ubor) raqamlardan iborat. Sharqiy arab raqamlari Misr va undan sharqdagi arab mamlakatlari, Eron hamda Afg'onistonda qo'llaniladi. G'arbiy arab raqamlari (g'ubor) esa Misrdan

g'arbdagi arab mamlakatlarida qo'llaniladi. Evropada 9-asrdan boshlab g'ubor raqamlari tarqaladi va tezda ommalashadi. Sharq mamlakatlarida esa g'ubor raqamlari 19-asrgacha ham keng tarqalmadi.

Qadimgi raqamlardan faqat Rim raqamlari hozirgacha qo'llanadi
Hozirgi zamon raqamlarining evolyutsiya jadvali.

Sonlarning zamonaviy ko'rinishi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
Biraxmi	—	=	≡	𐤎	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	
Gvalkor	𐌁	𐌂	𐌃	𐌄	𐌅	𐌆	𐌇	𐌈	𐌉	𐌐
TSifri vostochnix arabov	1	𐌒	𐌓	𐌔	𐌕	𐌖	𐌗	𐌘	𐌙	⋅
Gubor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Rukopis 976 goda (Evropa)	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
Rukopis nachalo XII veka	1	𐌒	𐌓	𐌔	𐌕	𐌖	𐌗	𐌘	𐌙	0
Skrobosko asarining qo'lyozmasi (1442)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
A.Dyurer raqamlari (1525)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Vidamaning bosma asaridagi raqamlar (1489)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Arab raqamlari – o'nta matematik belgi: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Bu raqamlar bilan istalgan katta yoki kichik sonni yozish mumkin. Arab raqamlarining ishlatilishida mashhur o'zbek matematigi Abu Abdullo Muhammad ibn Muso Xorazmiyning muhim hissasi bor.

Arablar Iroq, Misr va Suriyani istilo qilishguncha yunon alifbosiga asoslangan raqamlardan foydalanganlar. VI-asrdan boshlab arab alifbosi harflari bilan ifodalanuvchi raqamlar qo'llanilgan. Muhammad Xorazmiy Hindistonda kashf etilgan o'n raqamdan iborat pozitsion sistemani o'rganadi, soddalashtiradi, kengaytiradi va birinchi marta arab tilida bayon etadi. Xorazmiy «Arifmetika»si bilan birga bu hind raqamlari arab Sharqiga kirib keladi. Xorazmiyning bu asari arabchadan lotinchaga tarjima qilinib, X-asrda Ispaniyaga, XII-asrda Evropaning boshqa mamlakatlariga tarqaladi va hanuzgacha jahonda mazkur raqamlar arab raqamlari nomi bilan yuritiladi. Arab raqamlarini jahonga tarqatgan Muhammad Xorazmiy ekanligi haqida Abu Rayhon Beruniy o'zining «Hindiston» asarida aytib o'tgan.

Eski o'zbek yozuvida hozir arab raqamlari deb atalayotgan (aslida hind raqamlari bo'lsa ham, ommaga arab raqamlari nomi bilan singib qolgan) raqamlardan foydalanilgan. Bu raqamlarning ba'zi shakllari hamda ko'plikni ifoda etish tartibi hozirgi yozuvimiz raqamlari va uning tartibidan katta farq qilmaydi.

Agarda sonlar raqamlar bilan ifodalansa, sonlar chapdan o'ngga qarab yoziladi va o'qiladi. Raqamlarni yozish jarayonida avval ko'pliklarni va oxirida birliklarni yozish lozimdir. Masalan:

1 dan 10 gacha bo'lgan sonlar			11 dan 20 gacha bo'lgan sonlar		
۱	بیر	bir	۱۱	اون بیر	o'n bir
۲	ایکی	ikki	۱۲	اون ایکی	o'n ikki
۳	اۋچ	uch	۱۳	اون اۋچ	o'n uch
۴	تورت	to'rt	۱۴	اون تورت	o'n to'rt
۵	بیش	besht	۱۵	اون بیش	o'n besh
۶	آلتی	olti	۱۶	اون آلتی	o'n olti
۷	ییتتی	etti	۱۷	اون ییتتی	o'n etti
۸	ساککیز	sakkiz	۱۸	اون ساککیز	o'n sakkiz
۹	توققیز	to'qqiz	۱۹	اون توققیز	o'n to'qqiz
۱۰	اون	o'n	۲۰	ییگیرما	yigirma
O'nliklar			Yuzliklar		
۱۰	اون	o'n	۱۰۰	یوز	yuz
۲۰	ییگیرما	yigirma	۲۰۰	ایکی یوز	ikki yuz
۳۰	اوتتیز	o'ttiz	۳۰۰	اۋچ یوز	uch yuz
۴۰	قیرق	qirq	۴۰۰	تورت یوز	to'rt yuz
۵۰	ایلیک	ellik	۵۰۰	بیش یوز	besh yuz
۶۰	آتمیش	oltmish	۶۰۰	آلتی یوز	olti yuz
۷۰	ییتمیش	etmish	۷۰۰	ییتتی یوز	etti yuz
۸۰	ساکسان	sakson	۸۰۰	ساککیز یوز	sakkiz yuz
۹۰	توقسان	to'qson	۹۰۰	توققیز یوز	to'qqiz yuz
۱۰۰	یوز	yuz	۱۰۰۰	مینگ	ming

Yozuvda sonlar so'zlar va raqamlar bilan ifoda etilishi mumkin. Harflar bilan yozilgan sonlar o'ngdan chapga qarab yozib boriladi va o'qiladi. Masalan:

تینگری تعالی نینگ عنایتی بیلان و حضرت آن سرور
کائنات نینگ شفاعتی بیلان و چهار یار با صفالاری نینگ
همتی بیرلان سه شنبه کونی رمضان آیینینگ بیشیدا تاریخ

ساككيز يوز توقسان توققوزدا فرغانه ولايتى دا اون ايكي
ياشتا پادشاه بولدوم (ظهريد الدين محمد بابور "بابورنامه دان")

Agarda sonlar raqamlar bilan ifodalansa sonlar chapdan o'ngga qarab yoziladi va o'qiladi. Raqamlarni yozish jarayonida avval ko'pliklarni va oxirida birliklarni keltirish bilan ifoda qilinadi. Masalan:

1997 tarzidagi raqamlar xuddi shunday, ya'ni ۱۹۹۷ tarzida yoziladi. Hozirgi o'zbek tilida 2, 7, 8, 9, 30, 50 sonlari tarkibidagi o'rtada kelgan undosh ikkilanadi: *ikki, etti, sakkiz, to'qqiz, o'ttiz, ellik* kabi. Eski o'zbek tilida esa yozuvda bir belgi bilan berilgan bo'lib, o'rniga qarab, ikki xil talaffuz qilingan: *iki//ikki, yeti//yetti, sekiz//sekkiz, toquz//toqquz, otuz//ottuz, elik//ellik* kabi.

80-90 sonlari *sekiz, toquz* sonlariga *on* (o'n) sonining qo'shilishi yo'li bilan hosil bo'lib, (*sekiz+on, toquz+on*), *seksen, toqsan* shakllari keyingi davrlarda vujudga kelgan. *Sekiz on, to'quz on* shakllari «Devonu lug'otit turk»da ham ko'rsatilgan (Qarang: MK, I tom, 410-b.).

Eski o'zbek tilida sanoq sonlarning kattalari *tuman* (تومان), *lak* (لك) bo'lib, oldida kichik miqdordagi sonlar qo'llangan. *Lak* «Boburnoma» asari tiliga xos: *Uch to'rt lak olub qo'yarlar* (BN, 332). *Bir lak afg'on yig'ilibdur* (BN, 468). *Tuman* so'zi esa barcha ijodkorlar asarlari tilida qo'langan: *Bir tuman xalq qirildi bari* (ShN, 37). *Yuz tuman barqi balo urdung manga* (Nav. LT, 83).

Eski o'zbek tilida murakkab sanoq sonlar komponentlari orasida *dag'i//taqi* bog'lovchi bo'lishi hollari ham uchraydi. Masalan, *Yigirmi dag'i bir* (ShN, 223). *Yilg'a ming sakkiz yuz-u, to'qson edi* (Furqat, 2, 26).

1-topshiriq. Birlik va o'nlik sonlarni arab raqamlari bilan yozing.

2-topshiriq. 1, 5, 8, 9, 12, 16, 17, 23, 24, 26, 29, 31, 35, 38, 83, 97, 98 sonlarini arab raqamiga va yozuviga o'giring.

3-topshiriq. Namunaga muvofiq murakkab sonlarga 10 ta misol yozing.

Namuna: ۱۹۸۷-1987 - bir ming توققiz يوز ساكسان ييتتى

4-topshiriq. Parchani o'qing, sonlarning yozilishi va o'qilishiga diqqat qiling. Qaysi asardan olinganligini aniqlang.

... قورغانينينگ شرق جنوبى جانبيدا بير موزون تاغ
توشوبتور براكوه غا موسوم بو تاغنينگ قله سيدا سلطان
محمودخان بير حجره ساليبتور اول حجره دين قويراق اوشبو
تاغنينگ تومشوغيذا تاريخ توقوز يوز ايكيذا مين بير ايوانليق
حجره سالديم اگرچه اول حجره موندين مرتفع دور

... خبردا كيلميش قوشلوق آشيغا تورت يوز قانگلي يانا
ايميشلار ييتتى يوز قانگلي اون خرج بولور ايردى تاقى
ايميشلار تال ييغاچلار ييغيب سبد توقوب كيليم كيب سبد
ساتار ايردى ياريم بهاسين صدقه قيلور ايردى ياريم بهاسى
غا ارپا ايتماك نى آليب يبيور ايردى

5-topshiriq. Hikoyatni o'qing.

حكايت

بر كون بر قارچيغاي بر خروس قه ايديكه سن
كوب بيوفادورسن زيراكه آدم لار سنى باقارلار و
سنينگ اوچون اوى قيلورلار و هر زمانده سنى توتار
بولسه لار نه اوچون قاچارسن و من اگر چنديكه دشت
نينگ قوشى دورمن و لكين بر نيچه كونلاركيم
آدميزادلار قوليدين طعمه يغوديك بولسام الار اوچون
شكار قيلورمن و هرچند يراق بولسام هم وقتيكه قچقير
يلغوديك بولسام ينه يانيب كيلغايمن خروس جواب
بيرديكه گاها برار پره نده نى سيخده كورغان مودورسن
و من كوب خروس لار نينگ كباب نينگ سيخده و
تولا خروس لارنى اوت اوزه سيده كباب قيليغليق
كوركاندورمن سنهم اگر پرنده نى سيخده كورور بولسانگ
كوب يراق بولور ايردينگ قارچيغاي جواب سوزلامادى

Savol va topshiriqlar

1. Raqamlarning qo'llanish tarixi haqida gapirib bering.
2. Hozirgi o'zbek tilida raqamlarning necha turi amal qiladi?
3. Arab raqamlari deb yuritiluvchi sonlarga izoh bering.
4. Arab raqamlari deb yuritiluvchi sonlar aslida qaysi xalqqa tegishli?
5. Arab raqamlarining jahonga yoyilishida kimning hissasi beqiyos?
6. O'rta asrlarda arab raqamlarining muomalaga keng kirishini Beruniy qaysi olim nomi bilan bog'laydi?
7. Arab raqamlari deb nomlanuvchi zamonaviy harflari va hozirgi sof arab raqamlari o'rtasidagi umumiyliklarni sanang.

21-22-mavzu

Forsiy izofa

Fors tilida izofa aniqlanmish bilan aniqlovchi o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi **i** tovushiga izofa deyiladi. Izofa arabcha so'z bo'lib, **qo'shish, orttirish** degan ma'nolarni anglatadi.

Hozirgi zamon o'zbek tilida ham ko'plab izofali birikmalar uchraydi. Masalan: *dard-i bedavo, dard-i sar, tarjima-i hol, nuqta-i nazar...*

Ammo klassik adabiy tilimizda izofali birikma jonli grammatik birikma sifatida keng tarqalgan edi. Klassik adabiy tilimizda yozilgan yodgorliklarni, badiiy asarlarni o'qib, tushunib olish uchun boshqa bir qator talablar bilan birga fors-tojik izofasini ham jonli grammatik shakl sifatida bilib olish kerak bo'ladi.

Fors-tojik izofasini o'rganishning bir qator murakkablik tomonlari bor. Bular quyidagilar:

1) Izofali birikma tarkibidagi so'zlarning tartibi o'zbek tilidagidek emas. Bunday birikmada aniqlanmish oldin keladi, aniqlovchi esa keyin keladi. O'zbek tilida avval aniqlovchi, so'ngra aniqlanmish keladi. Masalan:

dard-i bedavo

nuqta-i nazar

davosiz dard

nazar nuqtasi

2) Eski o'zbek yozuvida aksariyat hollarda fors izofasi aks ettirilmaydi, ya'ni izofa yozuvda ko'pincha biror bir belgi bilan ko'rsatilmaydi.

Masalan, *oshiq-i zor* birikmasi arab yozuviga asoslangan eski o'zbek yozuvida **عاشق زار** tarzida yoziladi. Bu misolda *oshiq* vaz *zor* so'zlari o'zaro birikib izofali birikma hosil qilgan. Izofa ko'rsatkichi bo'lgan **i** esa yozuvda ko'rsatilmagan. Lekin yozuvda ko'rsatilmasa-da o'qilishi shart.

Aniqlanmish qanday tovush bilan tugallanganligiga qarab, izofa bir necha fonetik holatlarga ega bo'ladi:

a) Agarda aniqlanmish undosh harflardan biriga tugallangan bo'lsa izofa **zir** belgisi bilan ifodalanadi va **i** tarzida talaffuz etiladi. Fors tilida esa –e tarzida talaffuz etiladi. **Zir** belgisi yozuvda tushib qoladi, lekin har doim talaffuzda saqlanadi.

برادر عزیز	birodari aziz	aziz do'st
درد سر	dardi sar	bosh og'rig'i
عاشق زار	oshiqi zor	zor (bo'lgan) oshiq
درد بیدوا	dardi bedavo	davosiz dard

b) agarda aniqlanmish **a** unli tovushi bilan tugallangan bo'lsa, izofa **ء** **hamza** belgisi orqali ifoda etilib, **i** tarzida talaffuz qilinadi. **Hamza** belgisi yozuvda tushub qoladi.

والدۀ محترمہ	volidai muhtarama	muhtaram ona
ترجمۀ حال	tarjimai hol	tarjimai hol
نقٹہ نظر	nuqtai nazar	nazar nuqtasi
آیینہ جہان	oynai jahon	jahonning oynasi

v) Agarda aniqlanmish **o, u** unli tovushlaridan biriga tugallangan bo'lsa, izofa **ى** -yo harfi orqali ifoda etilib, **i** tarzida talaffuz qilinadi.

روی زمین	ruyi zamin	er yuzi
آشنای مهربان	oshnoi mehribon	mehribon o'rtoq
صدای تاشکند	sadoi Toshkand	Toshkent ovozi
بوی گل	bo'yi gul	gul hidi (ifori)

1- topshiriq. Eski o'zbek tilida faol qo'llangan izofiy birikmalarni arab gafikasiga o'giring.

Xoki poyi, savdoyi xam (Lutfiy), duri Omman, la'li badaxshon (Javhariy), porai nong'a (Navoiy), obi hayvon (Lutfiy), bulbuli gulshan (Qambar o'g'li), g'unchayi xandon (Xorazmiy), bulbuli bo'ston (Xorazmiy), mahi tobon (S.Ahmad), ravzai rizvon, g'unchai xandon, ayyori turkiston, safhai gul, Masalan: **chashmai hayvon** – tiriklik bulog'i, **obi hayot** – tiriklik suvi (Atoiy 74-b.), **tubiyi jannat**, **fitnai davr**, **bandai hajr**, **nargisi shahlo** (Atoiy 75-b.)

2-topshiriq. Atoiyning "manga" radifli g'azalini eski o'zbek yozuviga o'giring. Izofiy birikmalarning imlosiga e'tibor bering.

Ey g'amu darding hamisha rohatu darmon manga.

Ostoning xoki **rohi chayshmai hayvon** manga.

Iydi akbardur muborak **umri jovidon** bilan,

Gar qoshing yosi uchun bo'lg'il desang qurbon manga.

Ishtiyoqing bahrida **g'arqob** bo'ldum, rahm qil,

Ey **buti chin**, **qavli yolg'on**, **ahdi bepoyon** manga.

Bo'lg'ay erdi Yusufim hajring azobinda shafi'.

Holi zorimni ko'rub **payg'ambari Kan'on** manga.

Parvarish qildim ko'ngulni bir o'zumga yor deb,

Bevafo xo'blarni sevdi, bo'ldi **xasmi jon** manga.

Zulfungiz zanjiriniing devonasiman to abad,
Bermasun ko'p **dardi sar** bu **aqli sargardon** manga.

Men Atoyimen labing vasfidinkim, tahsin o'qur,
Ruhi Shirin bila Xisrav, balki Hindiston manga.

3-topshiriq. Atoiy asarlarida qo'llangan izofa shakllarini eski o'zbek yozuviga o'giring. Izofa shakllarining ma'nosiga e'tibor bering.

Shopuri zu-l-Aktof - Shopur qilichlar sohibi¹

sultoni sohibqiron – sohibqiron² sulton

mehri xovariy – sharq yulduzi

bayi javidoniy – abadiy yashash, adabiylik

gadozodai xiradmand – gadoning aqli o'g'li

podshohi suxandon – suxandon shoh.

devonai siyohro'y – siyohro'y devona yoki sharmanda bo'lgan devona.

gavhari yaxto – bebaho gavhar

durri yakto³ – tengi yo'q dur

xasoyili pispndida – maqtovga loyiq

Chashmai sabz navohiysi – Chashmai sabz tumani (tuman nomi)

Bog'i safid - oq bog'

podshohi islompanoh – islom himoyachisi bo'lgan podshoh

dalili beshitiboh – shubhasiz dalil

giriftori beqayd – qo'l-oyog'i bog'langan

andalibi nag'masaro – nag'machi bulbullar

kulohi davlat – davlat do'ppisi (bosh kiyimi)

barqi havodis – hodisalar chaqmog'i

zanjiri irodat – niyatlar zanjiri

daryoyi rahmat – rahmat daryosi

Izofiy zanjir

Klassik manbalarda fors tili sintaksisiga xos konstruktsiyalar tez-tez uchraydi. Yuqorida oddiy – ikki so'zdan iborat birikmalarning izofa yo'li bilan bog'langan turlari bilan tanishdik. Izofa yo'li bilan bog'langan so'z birikmalarining murakkab turi fors tilshunosligida izofiy zanjir nomi bilan yuritiladi. Demak, izofiy zanjir deganda birdan ortiq ismlarning aniqlovchi va aniqlanmish munosabatiga ko'ra o'zaro ketma-ket bog'lanishi tushuniladi. Ismlarning bunday bog'lanishi o'zbek tili sintaksisida so'z birikmasi zanjiri deb yuritiladi. Ushbu murakkab birikmaga shoir Atoyining g'azallaridan olingan quyidagi birikmalar misol bo'la oladi.

¹ Тарихий китоблардан маълум бўлишича, Шорур ушбу лақабни кўрлаб арабларнинг елкасига қилич санчиб ўлдирганлиги учун олган

² Соҳибқирон – бахтли; **соҳиб қирон** – бирикма шаклида бўлиб, изофа йўли билан боғланган – маъноси -, **яқинлик соҳиб**

³ Бунда якто санок сони сифат ўрнида қўлланиб, танҳо, тенги йўқ, бебаҳо маъноларини ифодалаган

izhori kasri nafs – nafs balosi izhori
maxzani ulumi shar'iyi – idiniy ilmlarning xazinasini
mahrani rozi nihoni – yashirin sirlarning ishtirokchisi
g'avvosi doirai bahri yaqin – yaqinlik dengizi g'avvosi
g'ariqi daryoyi rahmat – rahmat daryosiga cho'kkan

3-topshiriq. Berilgan izofiy birikmalarni arab yozuviga o'giring.

Sarv-i noz, shom-i hijron, oshiq-i beqaror, mardo'm-i Farg'ona, ofat-i jon, go'sha-i junun, afsona-i hijron, nuqta-i nazar, ohu-i biyobon, ruy-i zibo, ahl-i ilm, lab-i xandon, may-i nob, sado-i Turkiston, sharh-i hol, kuy-i dil, abri navbahor, ahl-i din, fasl-i zimiston, luqma-i shirin, bo'y-i gul, balo-i nafs, shab-i yaldo, orom-i jon, parda-i nihon, xok-i aziz, bog'-i eram, banda-i nochor, hosil-i umr.

4-topshiriq. Hikoyatni o'qing.

حكايت

ايكى كيشى ماللاريني بير قرى كمپيرغه تابشورديلار و ايديلار هر وقت كيم بيز ايكيميز كيلور بولساق آلغايميز نيچه كونلاردين سونگ اولكيشيدين بيرى كمپيرنينگ آديغه كيلدى و ايدى منينگ شريكيم اولدى ايمدى مالنى منگا بير غايسن كمپير ناچار بولوب مالنى انگا بيردى نيچه كوندين سونگ ينه بيرى كيلدى و مالنى تيلادى كمپير ايدىكه شريكينگ كيليب ايردى سانى اولدى ديدى من هرچند مبالغه قيلديم و حُجَّتِ مشروعه كيلتوردوم ليكن سوزومنى انكلامادى و همه مالنى آيب كيتى مذكور كيشى كمپيرنى قاضينينك آديغه ايلتيب عدالت تيلادى قاضى تولا تاملدين سونگ بيلديكه كمپيرنى گناه دور و اول كيشيغه ايدى سن اول شرط قيليب ايركانسن كيم هر وقت ايكيميز آلغايميز و سن شريكينكى كيلتورغيل و مالنى اندين آغيل نچوك يلغوز بويرغه كيلدينگ اول كيشى جواب ايتالمسدين اوز يوليغه كيتى

Savol va topshiriqlar

1. Izofa deganda nimani tushunasiz?
2. Izofaviy birikuv qaysi tillarga xos?
3. Izofiy zanjir nima, murakkab birikma nima?

4. Izofiy birikmalari tarkibidagi soʻzlar qaysi soʻz turkumlaridan iborat boʻlishi talab etiladi?
5. Klassik mantlarda forsiy sintaktik shakllar (forsiy izofa)ni qoʻllashdan maqsad nima?
6. Forsiy izofa shakllarining imlosi haqida gapiring.

23-24-mavzu
ALIF MAQSURA VA VOFI ZOIDA
Alifi maqsura

Oʻzbek tiliga arab tilidan oʻtgan soʻzlar shakliy yozuv qoidasiga qoʻra arab tilida qanday yozilsa, oʻzbek manbalarida ham shunday yozilgan. YA'ni soʻz oxirida yoy harfi i, e tovushini emas, o tovushini ifodalaydi va «**alifi maqsura**» deb yuritiladi. Masalan:

موسى	Muso	حتى	hatto
تقوى	taqvo	دعوى	da'vo
عيسى	Iso	مصطفى	Mustafo
يحيى	YAhyo	فتوى	fatvo

Vofi zoida

Fors tilidan oʻzbek tiliga kirib kelgan bir guruh soʻzlar turkumida و harfi yozilsa ham, talaffuzda tushib qoladi. Ularning barchasida و harfidan soʻng **alif** ا harfi yoziladi. Masalan:

خوارزم	xorazm	Xorazm
خواب	xob	uyqu
استخوان	ustixon	suyak
خواننده	xonanda	xonanda, qoʻshiq kuylovchi
خوان	xon	oʻquvchi, oʻkiyotgan, kuylayotgan
غزالخوان	gʻazalxon	gʻazalxon, gʻazal oʻquvchi
خوشخوان	xushxon	yoqimli kuylovchi
درخواست	darxost	talab, soʻrov
خواهلاماق	xohlamoq	xohlamoq
خواجه	xoja	xoʻja, ega, xoʻjayin

خواهش	xohish	xohish, istak
خوانش	xonish	kuy, ashula
خواهن	xohan	xohlovchi, xohlayotgan
نيكخواه	nikxoh	yaxshilik tilovchi
خوشخواه	xushxoh	yaxshilik tilovchi
خوابگاه	xobgoh	uxlash xonasi
دلخواه	dilxoh	ko'ngil ochuvchi

Eslatma: ayrim so'zlarda **vov** و harfidan so'ng **alif** ا yozilmay, **yo** ی harfi yoziladi va talaffuzda **h** tovushidan keyin **i** deb o'qiladi. Masalan:

خويش **xish** qarindosh-urug', yaqinlar

1-topshiriq. Ushbu baytlardagi **vov** و yozilib o'qilmaydigan so'zlarni toping.

آرزو قیلدیم وفا اهلین کورای دیب تاپمادیم
خواه زاهد خواه فاسق خواه سایل خواه شاه.

ای نوایی یارا یارا بولسا کونگلینگ یخشیدور
کیم ترددسیز آلیشقای لار انی دلخواه لار.

2-topshiriq. Ushbu hikoyatni o'qing va ko'chirib yozing.

حکایت

بر کیشی تولا مالنی بر صرّافغه تابشوروب شهرغه کیتی یانیب
کیلغاچ مالنی تیلاب ایردی صراف انکار قیلدی و منگا بیرماب
ایردینگ دیب قسم یاد قیلدی اول کیشی قاضینینگ آدیغه
باریب احوالینی سوزلادی قاضی تعامل قیلدی و ایدی برار
کیشیغه سوزلاماگیل کیم فلان صراف منینگ مالیمنی بیرمایدور
دیب و سنینگ مالینگ اوچون بر تدبیر قیلغایمن ایرته سی
قاضی اول صرافنی ایندادی و ایدی منینگ باشیمغه بر مشکل
توشوبدور تنها قیلغالی قدرتیم یوقتور سنی اوز اورنومغه نائب

قىلماقنى خواھلايمىن زىراكە سن دىانتلى كىشىدورسن صراف قبول قىلدى و خرسند بولدى اويغە جوناغاچ قاضى اول كىشىغە ايدى ايمدى مالينگنى صرافدين تىلاغيل البتە بيرغو سيدور مذکور كىشى صرافنينگ آديغە باردى صرافنى كورغاچ ايدى كيلغىل خوش كيليب سن سنينگ مالينگنى اونوتقان ايركانمن بو كيچه ياديمغە توشتى القصة اول كىشىنينگ مالينى بيردى و نايبلىق آميدده قاضيبنگ آديغە باريب ايردى قاضى ايدى بوكون من پادشاهنينگ آديغە باريب ايرديم انگلاديمكه سнга بر اولوغ ايشنى تاپشورماقنى خواھلايدور خداغه شكر قيلغىل اولوغ مرتبه تابغونگدور ايمدى اورنومغه نايبلىقه اوزگا كىشىنى ايستاغايمن القصة قاضى بو حيله برله رخصت بيردى.

Savol va topshiriqlar

1. Manbalarda forsiy qaysi grammatik shakllar qo'llangan?
2. Vovi zoida va alifi maqsura grammatik xususiyatmi yoki imloviy?
3. Vovi zoida deganda nimani tushunish lozim?
4. Alifi maqsura deganda nimani tushunish lozim?
5. Eski o'zbek yozuvida forsiy vovi zoida va alifi maqsuraning imloda aynan bersak, qaysi yozuvga amal qilgan bo'lamiz?

25-26-mavzu

QAMARIY VA SHAMSIY HARFLAR

Arab alifbosidagi harflar ikki yirik guruhga ajratiladi. Birinchi guruh harflari hurf-ul qamar **حروف القمرى (oy harflari)** va ikkinchi guruh harflari huruf-ush shams **حروف الشمسى (quyosh harflari)** deb ataladi.

huruf-ush shams harflari: **حروف الشمسى**

ت	ث	د	ذ	ر	ز	س
ش	ص	ض	ط	ظ	ل	ن

Qolgan harflar esa **حروف القمرى** hurf-ul qamar deyiladi.

ا	ب	ج	خ	ح	ع	غ
ف	ق	ك	م	و	ه	ى

Harflarning bu tarzda ikkiga ajratilishi arabiy soʻz birikmalarini, aniqrogʻi, arab izofasi yoʻli bilan bogʻlangan sintaktik birliklarni toʻgʻri oʻqish va toʻgʻri yozish imkonini beradi.

ARAB IZOFASI

Arab izofasidagi soʻzlarning tartibi ham xuddi fors-tojik tilidagi singaridir, yaʼni arab tilida ham aniqlanmish avval keladi, aniqlovchi esa keyin keladi. Eski adabiy tilimizda arab izofali birikmalari forscha birikmalariga qaraganda ancha kam. Arab izofasining koʻrsatkichi **-ul** dir. Bu koʻrsatkich hamma vaqt yozuvda oʻz aksini topadi, lekin talaffuzda hamma vaqt ham **ul** tarzida oʻqilavermaydi. U baʼzan talaffuzda fonetik oʻzgarishga uchraydi.

Aniqlovchi soʻzining birinchi harfi (tovushi) izofaning **l** harfini oʻziga singdirib olmasa, bunday harflar **huruf-ul-qamariya** (oy harflari) deyiladi. *Mahbub-ul-qulub* birikmasida **q** tovushini ifoda etuvchi **qof** harfi oy harfi boʻlganligi uchun izofa koʻrsatkichi **ul** assimlyatsiyaga uchramagan.

1. Agar aniqlovchining birinchi harfi (tovushi)

غ	ع	ح	خ	ج	ب	ا
ى	ه	و	م	ك	ق	ف

harflaridan biri bilan boshlangan boʻlsa, **ul** izofa koʻrsatkichi aniq talaffuz etiladi. Masalan: *zarb-ul masal* ضرب المثل izofiy birikmasidagi *masal* soʻzining birinchi tovushi **m** boʻlganligi uchun izofa **ul** tarzida aniq talaffuz qilinishi kerak.

2. Izofali birikmada izofa koʻrsatkichi boʻlgan **ul** tovushini oʻziga singdirgan harflar **hurufush-shamsiya** (quyosh harflari) deb ataladi.

Agar aniqlovchi soʻzning birinchi harfi (tovushi) bilan boshlansa,

ت	ث	د	ذ	ر	ز	س
ش	ص	ض	ط	ظ	ل	ن

ul izofasining oxiridagi **l** tovushi aniqlovchi soʻzning birinchi tovushiga singadi, yaʼni assimlyatsiya hodisasi roʻy beradi. Masalan: *lison-al tayr* (qush tili)

لسان الطير birikmasi yozilgan, lekin *lison-ut tayr* deb oʻqish kerak.

Agar **al** aniqlik artiklidan keyin kelgan soʻzning birinchi harfi

الشمسى حروفhoʻruf-ush shams «quyosh harflari» guruhsidagi harflardan biri bilan boshlansa, **al** artiklidagi **l** lom talaffuz etilmay, undan keyingi harf tashdid bilan oʻqiladi.

نصر الدين Nasr-al-din

Nasriddin

لغت الترك lugʻat-al-turk

turkcha lugʻat

al aniqlik artikli atiq otlar oldida ham kelishi mumkin. Agar **al** artiklidan keyin kelgan soʻz «oy harflari» حروف القمرى hoʻruf-ul

qamari guruhsidagi harflarning biri bilan boshlansa, **ال** **al** artikli qo‘shilib kelgan so‘zning tugallangan tovushiga ko‘ra **ul** yoki **al** birikmalari tarzida talaffuz qilinadi.

الخوارزمي **al-xorazmi** Xorazmiy

ال **al** aniqlik artikli ustiga yozuvda **وصلة** **vasla** belgisi qo‘yiladi. Aksariyat hollarda **vasla** belgisi tushib qoladi va alifning o‘zi yozilib, **وصلة** **vasla** borligiga ishora qiladi.

السلام **as-salom** salom
البيروني **al-Beruni** Beruniy
دار الفنون **dor-ul-funun** universitet

1-topshiriq. Quyidagi birikmalarni ko‘chirib yozing va ularni to‘g‘ri talaffuz qilishga o‘rganing.

ضرب المثل **Zarb-ul-masal**
میزان الاوزان **Mezon-ul-avzon**
عبد الله **Abd-ul-loh**
فخر الدين **Faxr-al-din**
شيخ الاسلام **Shayx-ul islom**

2-topshiriq. Berilgan Atoiy baytlarida qo‘llangan arabiy izofa shakllaridan namunalarni arab yozuviga o‘giring.

Ey soching sha‘ninda nozil oyati “**hablul varid**”,
Davlati husnung uchun jon dardidur “**hal min mazid**”.
Ey mudarris, men qarodin oqni farq aylamon,
Lavhashulloh Bog‘i Zog‘on, habbazo Bog‘i Safed

3-topshiriq. Hikoyatlarni o‘qing.

حکایت

بر پادشاه توشیده کوردیکه همه تیشلاری توشوب کیتیبدور
بر منجمدین ایننگ تعبیرینی سوردی منجم ایدیکه پادشاهنینگ
اولاد و قریندشلاری پادشاهدین ایلکاری اولغایلار پادشاه
درخشم بولوب منجمنی بندغه سالدوردی و ینه بر منجمنی
ایندادی و اول منجمدین توشینینگ تعبیرینی سورادی منجم

عرض قیلدیکه پادشاه همه اولاد و قرینداشلاریدین اوزون
پشاغایلار پادشاه بو جوانی منظور قیلدی و انگا انعام بیردی

حکایت

بر کیشی بر اولوغ مرتبه غه مینیب ایردی ایننگ بر
دوستی مبارکبادلیق قیلماقلیق اوجون آلدیغه باردی اول کیشی
سوردیکه سن کیمدورسن دوستی شرمنده بولدی و ایدی منی
تانسو سن کیم من قدیمغی دوستینگدورمن و تعزیت اوچون
کیلیبدورمن زیراکه کور بولغان ایمیش سن دیب ایشیتیب ایردیم

حکایت

بر کیشی بر طوطینی باقتی و انگا فارسی تیلینی اورگاتی
هرچند سعی قیلدی اول طوطی در این چه شکدین اوزگا کلیمه نی
اورگانمادی اول کیشی هر نمیرسه نی سورسه ایننگ جوابیده
در این چه شک دیر ایردی مذکور طوطینی ساتماق اوچون
بازارغه ایلتی انگا ایکی یوز روپیه بها قویولدی بر مغل
طوطیدین سوردیکه سن ایکی یوز روپیه غه لایق مودورسن
طوطی ایدی درینچه شک مغل کوب خرسند بولدی و طوطینی ایکی
یوز روپیه غه آلیب اویعه ایلندی اول مغل هر نمرسه نی کیم سورسه
طوطی در این چه شک دیر ایردی مغل طوطینی انداغ کوردی اوز
کونکلیده شرمنده و پشیمان بولدی و ایدی نیمه احماقلیق قیلیب ایرکان
من کیم مونداغ طوطینی آغان ایرکانمن طوطی ایدی در این چه
شک مغنی کولگو آلدی و طوطینی آزاد قیلدی

Savol va topshiriqlar

1. Izofa nima?
2. Arabiy izofa turi haqida gapirib bering.
3. Klassik mantlarda arabiy sintaktik shakllarni qo'llashdan maqsad nima?
4. Arabiy izofa shakllarining imlosi va o'qilishi haqida gapiring.
5. Arabiy izofaning to'g'ri o'qishda qaysi omillarga e'tibor qaratish lozim?
6. Arab alifbosidagi shamsiy va qamariy harflarning izofiy birikmalarni o'qishdagi ahamiyati haqida gapirib bering.

7. Hozirgi o'zbek tilida arabiy izofali birikmalar bormi? Misollar keltiring.

27-mavzu

Arab izofasi ishtirokidagi matnlarni o'qish

1- topshiriq. Berilgan izofiy birikmalarni arab yozuviga o'giring.

Dor-ul ilm, Muhokamat-ul lug'atayn, Qissas-ul anbiyo, tolib-ul ilm, G'aroib-us sig'ar, Navodir-ush shabob, lison-ul arab, Majolis-un nafois, dor-ul fnun, nazm-ul javohir, Muntahab-ul lug'at, malik-ul kalom, rohat-ul qulub, Mantiq-ut tayr, Muntahab-ut tavorix, Mizon-ul avzon.

2-topshiriq. Berilgan jummalarni ko'chirib yozing. Jummalarda ishtirok etgan izofiy birikmalarni aniqlang va ularning imlo qoidalarini tushuntiring.

3-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'qing vasla belgisini tegishli o'rinlarga qo'yib ko'chiring.

4-topshiriq. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridan olingan matnni o'qing.

حَقْشَنَاسَلِك

حَقْشَنَاسَلِك ديب بر كَشِينِيْنِگ قِيلِگَان يَآخْشِيلِگِيْنِي اُونُوْتَمَاسَلِكْنِي ايتلور بوتون عالمده گي انسانلار حَقْشَنَاسَلِك و دوستلک آرقاسيده ياشارلار قرص ايكي قولدن چقار شريعته يَآخْشِيلِك قِيلِگَان كَشِيْگِه يَآخْشِيلِك قِيلِمَك و اجبدور حكاملار يامانلک قیلغان كَشِيْگِه هم يَآخْشِيلِك قِيلِمَك لازمدور ديرلار حاصل يَآخْشِيلِكْدِن ضرر كورگان باشي يارلگان كشي يوقدور يَآخْشِيلِكْدِن دوستلک ميهربانلک توغار ايكي كونگل آراسيده اُلفت و محبت چوققلاری يوگوريشور قوووشولار بو دوستلکني جمال و کمالی حَقْشَنَاسَلِكْدورْکِه براودن كورگان يَآخْشِيلِكْنِي اُونُوْتَمَای شونینگ برابرگه بز هم اوز وظفمیزنی ادا قيلمک لازم ايکان خيچ بولمسه تقدير قيلمک ايله برادرلک و دوستلک حرمتيني ادا قلماغمز لازيمدور. چونکي مؤمين برادری مؤميندور.

دلدن دل اوزره آچيله دور ايكي خيل يولى
مهري مهر يولى آچيلور کينه کين يولى

معلوماتدور که هر بر ملتني ترقی و تعالیسی اوز ملتیکه جان مال
قلم ایله ایشلاگن کشیلارنینگ خضمتلارینی تقدیر قیلوب وظفه لار
هیكلار قلملار ایله یاد قیلوب اوتوب کیتگان بهادر عالم و
شاعرلارینی روحلارینی شاد قیلوب ایسلاوچی کشیلارنینگ غیرت و
جسارتلارنی زیاده قیلماکده ایکان افسوس بزلاز تقدیر قیلماک بر
طرفده ترسون تقدیر مسخره حتی تکفیر قیلماک ایله قارشو آلورمز.

یاخشی اشدور خقنی تقدیر ایلامک هر خضمتده

خقشناس اولماک خقیقی بر قوتدور ملته

خقشناس اولماکله مشهور ایردیالار پیغمبرم

توغری یولنی تاشلامک اصلا یاقشماش اُمته

28-mavzu

Yil hisobi

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, dastlabki yil hisobi misrliklarga taalluqlidir. Mamlakatda yuz berib turadigan qurg'oqchiliklar misrliklarni qattiq qayg'uga solgan. Ular Nil daryosining suvini bekorga isrof bo'lib dengizga oqib ketmasligining chora-tadbirlarini izlaganlar. Nihoyat Misr kohinlari 21 yoki 22 iyun – yoz kechasining eng qisqa kuni sahar paytida koinotda Sirius yorug' yulduzining paydo bo'lishini va buning natijasida Nil daryosining tosha boshlashini aniqlashga muvaffaq bo'lganlar. Siriusning bu yildan keyingi yilga qadar paydo bo'ladigan kunlari 365 kun ekanini hisoblab, uni o'ttiz kundan iborat o'n ikki bo'lakka bo'lganlar, qolgan besh kunini yil oxiriga qo'shimcha ilova qilganlar. Shunday bo'lsa ham yulduzning namoyon bo'lishi har to'rt yilda bir sutkaga kechikkan. Ular kunlarni yana qayta boshdan hisoblab chiqib bir yil 365 kun, olti soatga teng, degan xulosaga kelganlar. Lekin taqvimni o'zgartirmay o'z xolicha qoldirganlar. Bu tuzatishni oradan ancha vaqt o'tgach (meloddan avval 46-yilda) Rim imperatori Yuliy TSezar amalga oshirdi. Bunda bir oy o'ttiz, ikkinchi oy o'ttiz bir, faqat bir oy – fevral yigirma sakkiz kun qilib olindi. Ana shu qisqa oy – fevralga to'rt yilda bir marta bir kundan qo'shiladigan va shu yil kabisa (orttirilgan) yili deb ataladigan bo'ldi. Bu tuzatish natijasida bir yil 365 kun, olti soat emas, balki 365 kun besh soat, qirq sakkiz daqiqa, o'n to'rt soniyadan iborat bo'lib, bu farq to'rt yuz yilda uch kecha kunduzni tashkil qiladi va taqvimni orqada qolishiga sabab bo'ladi.

1582 yili Rim papasi Grigoriy XIII tomonidan taqvimga yana yangi tuzatish kiritildi. Evropa mamlakatlari asta-sekin shu taqvimga o'ta boshladilar. Faqat Rossiyagina Yuliy taqvimidan istifoda etishda davom etdi. 1918 yilga kelganda Yuliy va Grigoriy taqvimi orasidagi farq o'n uch kunga etgan edi. Maslahat bilan ana shu o'n uch kun tashlab yuboriladigan bo'ldi va 1918 yilning o'ttiz birinchi yanvaridan keyin bira to'la 14 fevralga o'tishga

qaror qilindi. Qarangki, yangi taqvim ham unchalik aniq emas ekan. Daqiqa va soniyalar yig'ilib uch ming uch yuzinchi yildan keyin bir sutkaga etar ekan. Hozirda olimlarimiz yanada aniqroq va mukammalroq taqvim yaratish yo'lida izlanyaptilar. Biz hozirda foydalanayotganimiz taqvim ana shu tariqa yuzaga kelgan.

Melodiy yili

Melodiy yil hisobining boshlanishi Iso payg'ambarning tavalludi bilan bog'liq. Shu sabab isaviya, xristianlik yil hisobi deb yuritiladi. Xristianlik tarqala boshlagan ilk davrda bir qancha yil hisoblari mavjud edi va ulardagi har xillik tufayli turli noqulayliklar tug'ilgan. Buni bartaraf etish uchun yangi yil hisobi tuzishga ehtiyoj sezildi. Manbalarda keltirilishicha VI asrda Rim monaxi Dionskiy hech bir dalil-hujjatsiz Iso payg'ambarning tavalludini bundan besh yuz yil oldin sodir bo'lgan deya, e'lon qilgan va shundan yil hisobi yuritishni taklif etgan. XVIII-XIX asrgacha Evropadagi ko'pgina davlatlar melodiy yil hisobini qabul qilganlar. Rossiya Pyotr I ning farmoni bilan 1700 yil birinchi yanvardan boshlab melodiy yil hisobiga o'tgan. O'rta Osiyoda bu ish XIX asrning II yarmidan amalga oshirilgan.

Melodiy yili planetamizning Quyosh atrofida bir yil aylanish davri 365, 25 kecha-kunduz hisobidan olingan. Ortiqcha 0,25 kecha-kunduz hisobiga esa har to'rt yilda fevral oyiga bir kun qo'shib yigirma to'qqiz kun hisoblangan. O'sha yili, yuqorida ham aytib o'tganimizdek, 366 kunga teng bo'lib kabisa yili deb atalgan.

Hijriy yil hisobi

Hijriy yili musulmonlar yili bo'lib, 622 melodiy yilidan, ya'ni Muhammad payg'ambarning Makkadan Madinaga hijrat qilgan davridan boshlanadi. Hijriy yili ikki xil yil hisobiga ega. **Birinchisi – hijriy qamariy yil** hisobi bo'lib, oyning er atrofida aylanish davri 29,5 kecha-kunduz hisobidan olingan. Hijriy yil hisobi ham o'n ikki oydan iborat bo'lib, olti oyi yigirma to'qqiz, olti oyi o'ttiz kundan iborat bo'ladi. Bir yil 354 kunni tashkil qiladi. Kabisa yilida o'n ikkinchi oy o'ttiz kun qilib olinadi va buy il 355 kunni tashkil qiladi.

Ikkinchisi – hijriy shamsiy yilidir. Bu yil hisobi erning quyosh atrofini bir marta to'liq aylanib chiqish davriga asoslangan. Shu sabab hisob quyosh kunlari asosida olib boriladi va bir yil 365 (366) kunga teng bo'ladi. Faqat bir oy yigirma sakkiz kundan iborat bo'ladi. Har to'rt yilda bu oyga bir kun qo'shilib, yuqorida aytib o'tganimizdek, yigirma to'qqiz kun tashkil qilinadi va shu yili kabisa yili hisoblanib 366 kundan iborat bo'ladi.

Hijriy qamariy yili hijriy shamsiy yilidan har yili 11 kun ortda qolib boradi. Shu sababli hijriy qamariy yilida yil boshi – muharram oyi doim ham bir vaqtga to'g'ri kelavermaydi. Hijriy qamariy yili o'ttiz uch yilda bir davrani aylanib chiqib yana bir vaqtga to'g'ri keladi. Uning o'ttiz uch yili hijriy shamsiyning o'ttiz ikki yiliga teng bo'ladi.

Bundan tashqari hijriy yilda har o'ttiz yil ichida o'n bir kun tuzatish kiritiladi. YA'ni, taqvimiy oy hisobi oyning haqiqiy davridan daqiqa va soniyalar

hisobiga ortda qolib boradiki, bular yig'ilib o'ttiz yilda o'n bir kunga etadi. Bu farqni yo'qotish maqsadida arablar har o'ttiz yilda o'n bir sutka qo'shib o'ttiz yilning o'n to'qqiz yilini 354 kun, o'n bir yilini 355 kun qilib hisoblaydilar. Shunda har o'ttiz yilning 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26, 29-yillari kabisa, ya'ni orttirilgan yillar bo'lib 365 kundan iborat bo'ladi. Odatda, kabisa yiliin aniklash uchun uni o'ttizga bo'lish kerak. Qolgan qoldiq yuqorida sanab o'tilgan sanalardan biriga to'g'ri kelsa shu yil kabisa yili bo'ladi. Masalan, 1423 yilning qanday yil ekanini tekshirib ko'rish uchun uni o'ttizga bo'lamiz, $1423:30=47$ bo'ladi va o'n uch qoldiq qoladi. O'n uch yuqoridagi sanalar ichida mavjud. Demak, 1423 yili kabisa yili ekan.

Hijriy - qamariy yil oylari

Qo'lyozma kitoblarning xotima qismiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularda nafaqat asarning yozib tugallangan yili, balki qaysi oy va qaysi sanada tamomlanganini ham aniq ko'rsatilganining guvohi bo'lamiz. Demak, tarixiy dalillarni aniq, to'g'ri anglashimiz uchun hijriy yil oylari nomlari bilan ham yaxshi tanish bo'lishimiz kerak bo'ladi. Misol sifatida Alisher Navoiyning «Sab'ai sayyor» dostonining xotimasi ta'rixini keltiramiz:

Garchi ta'rix erdi sekiz yuz,
 Sekson o'tmish edi, yana to'quz.
 Oyi oning jumodius-soniy,
 Panjshanba yozildi unvoni.

Misralardan ma'lum bo'lishicha, doston hijriy 889 (melodiy 1484) yilning jumadius-soniy oyi, payshanba kuni yozib tugatilgan ekan.

Ko'rinadiki, hijriy yil hisobi oylarini bilish zamon talabi bilan bog'liq.

Hijriy qamariy yil oylari o'n ikki oydan iborat bo'lib, yigirma to'qqiz va o'ttiz kundan tashkil topgan:

Hijriy, qamariy oylarining kirilcha yozilishi	Kuni	حجرى قمرى يىل آيلارى	№
Muharram	30	محرم	1.
Safar	29	صفر	2.
Rabiul-avval	30	ربيع ال اول	3.
Rabiul-oxir	29	ربيع ال آخر	4.
Jumodiul-avval	30	جمادى ال اول	5.
Jumodiul-oxir	29	جمادى ال آخر	6.
Rajab	30	رجب	7.
Sha'bon	29	شعبان	8.
Ramazon	30	رمضان	9.

Shavvol	29	شوال	10
Zul-qa'da	30	ذوالقعدة	11
Zul-hijja	29-30	ذوالحجه	12

Hijriy - shamsiy yil oylari

Hijriy shamsiy yil oylari 622-yilning yigirma birinchi martidan, ya'ni kecha va kunduzning uzunligi barobar bo'lgan kundan boshlab hisoblanadi. Yil davomiyligi huddi Grigoriy takvimidagi singari 365 yoki 366 kundan iborat bo'ladi. Bu hisob quyoshning davriyligiga asoslangani uchun oylar doimo yilning ma'lum bir vaqtida keladi:

Oylarning boshlanish sanalari	Kunlar	حجرى شمسى يىل آيلارى	№
21 mart – 20 aprel	31	حمل	1.
21 aprel – 21 may	31	سور	2.
22 may – 20 iyun	31	جوزا	3.
21 iyun – 22 iyul	31	سرطان	4.
23 iyul – 22 avgust	31	اسد	5.
23 avgust – 22 sentyabr	31	سنبله	6.
23 sentyabr – 22 oktyabr	31	ميزان	7.
23 oktyabr – 21 noyabr	30	عقرب	8.
22 noyabr – 21 dekabr	30	قوس	9.
22 dekabr – 20 yanvar	30	جدى	10
21 yanvar – 19 fevral	30	دلو	11
20 fevral – 20 mart	29-30	هوت	12

1-topshiriq. Hijriy qamariy va hijriy shamsiy yili oylarini daftaringizga ko'chirib yozing, arab imlosida yozilishiga diqqat qiling va yod oling.

Hijriy va melodiy yillarining birini ikkinchisiga aylantirish usuli

Hijriy yilini melodiyga aylantirish uchun hijriy yilni o'ttiz uchga (o'ttiz uch soni hijriy va melodiy yillarining bir-biriga to'g'ri kelish davri) bo'linadi. Chiqqan bo'linmani yana hijriy yildan ayiriladi. Hosil bo'lgan ayirma soniga 622

(Muhammad payg'ambarning Makkadan Madinaga qilgan hijrat yili) qo'shiladi. Chiqqan natija melodiy yilidir. Masalan, 1425 yilni melodiyga aylantirish uchun quyidagi amallarni bajarish lozim bo'ladi:

- 1) $1425:33=43$
- 2) $1425-43=1382$
- 3) $1382+622=2004$

Demak, hijriy 1425 yili melodiy 2004 yilga to'g'ri kelar ekan.

Melodiy yilni hijriy yilga aylantirish uchun melodiy yilidan 622 ni ayiramiz. Chiqqan ayirmani 32 ga bo'lamiz. So'ng har ikki amal natijalari qo'shiladi:

- 1) $1873-622=1251$
- 2) $1251:32=39$
- 3) $1251+39=\text{hijriy } 1290$.

Bu sana chorizm bosqinchilarining Xiva xonligiga bostirib kirgan yilidir (hijriyda).

Izoh: Bo'lish paytida qolgan qoldiq o'n ettidan katta bo'lsa, uni butunlab bir deb olamiz va hosil bo'lgan bo'linmaga qo'shamiz.

Melodiy yilini hijriy shamsiy yiliga aylantirish uchun melodiy yilidan 622 ni ayirish kerak. Chiqqan natija hijriy shamsiy yilini bildiradi. Masalan:

$$1998-622=1376$$

Demak, melodiy 1998 yili 1376 hijriy shamsiy yiliga teng ekan.

Hijriy shamsiy yilini melodiy yiliga aylantirish uchun esa aksincha amal qilinadi.

$$1367+622=1989 \text{ yoki } 1382+622=2004$$

Buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri, yirik davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiy tug'ilgan kunining 550 yillik munosabati bilan Afg'oniston Islom Respublikasining poytaxti Kobul shahrida hijriy shamsiy 1369 yilning 21-22 dalv oyida xalqaro ilmiy simpozium bo'lib o'tdi. Biz bu sanani melodiy yilga o'girsak, 1991 yil 9-10 fevral kunlariga to'g'ri keladi.

1-topshiriq. 890, 213, 909, 767 yillarini melodiy yiliga aylantiring.

2- Topshiriq. 1501, 1850, 1939, 2004 yillarni hijriy yiliga aylantiring. O'zingizning va oila a'zolaringizning tavallud topgan yillarini hijriy yiliga aylantiring.

3- Topshiriq. Ogahiyning "Zubatut tavorix" asari 1274/1957-58 yilda kitobat qilingandan so'ng turli xattotlar tomonidan turli davrlarda ko'chirilgan. Quyida berilgan qo'lyozma nusxalarini ko'chirilgan sanalarini melodiy yilga o'giring.

1. Mullo Muhammad Rizo ibn Muhammad Karim devon nusxasi hijriy 1289 yilda ko'chirilgan.
2. Mullo Muhammad Rizo ibn Muhammad Karim devonning ikkinchi qo'lyozma nusxasi hijriy 1322 yilda ko'chirilgan.
3. Mullo Xudoybergan Xivaqiy ibn Muhammadnazar nusxasi 1328 yilda ko'chirilgan.

4-topshiriq. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridan olingan matnni o'qing.

قناعت

قناعت ديب جناب حق طرفيدن احسان بولگان احوالگه يتوشدو غيميز نعمت و مالگه شکر باشيميزگه كيلگان فقر مصيبت فلاکتلارگه چداب صبر قيلماقنى ايتيلور قناعت حسد طمع حرص خوارلک کبی علتلارنينگ دواسی نفسيمزيننگ غناسيدور

قناعت بر خزینادورکه نقدینه سی کونندن کون آرتار بو خزیناگه ایگه بولگان کشیلار عمرلارینی شوق و راحتدا کیچیرورلار بونینگ ایله برابر قناعتسزلکدن پیدا بولادورگان حسد دیگان جاننینگ اینگ زور دشمنیدن قوتولورلار چن انسانلار کشینینگ مالنه ملکنه سعادتته معیشتته حسد قيلماس قناعتدن آیریلمس عمرینی راحتده اوتکارور انسان هر بر ایشگه کوچی يتیگونچه چالشمق جناب حق تقدیرده گی نرسه سیدن نیمه نی بیرسه شونگه قناعت قيلماق لازمدور زیراکه انسان اوز معیشتینی ناموسینی ساقلامک اوچون فدای جان درجه سیگه بارگونچه سعی قيلماقغه بویوریلیمیشدور لکین بو سعی نینگ مشروعی هر بر ایشده قناعتنی قولدن بیرماسلکدور عالمده قناعت کبی دلنی پاکلایدورگان نرسه یوقدور جناب حقنینگ امریگه اطاعت قاندای سعادت ایسه تاقدیریگه قناعت زیاده بختیارلکدور حضرت علی افندیمز دنیاده سعی جدلی ایله معیشت اوتگارگان قناعت ایگاسی هچ کمغه محتاج بولماگان زور بایلار کبی راحتده سعادتته یاشار دیمیشلار افلاطن حکیم انسانینک سعادتنی قناعتینی قولده توتماکده ثروت و معیشت توغریسیده جناب حقنینگ تقدیرگه راضی بولماکده دور دیمیشلار

حقانیت

حقانیت دیب ایشده توغرلیک سوزده راستلکنی ایتلور انسان بوستان سلامتگه گلزار سعادتگه حقانیت یولی ایله چقار انسانیت نینگ ایلدیزی اولان رحمدلک حقشناسلک عادلک کبی اینگ یاخشی صفتلارنینگ آناسی حقانیت دور جناب حق نینگ شو نام مبارکینی مقدس بلگان کشی هیچ وقت حقانیتدن ایریلماس چونکه حقانیت نوری قایسی دله جلوه گر اولسه جناب حق نینگ توفیقی ربانیسی شو دله نشوه نما قیلور عقل ایگالاری وجدان صاحبلاری هر وقت کورگان قیلگان و بیلگانلارینی حقیقتنی و توغریسینی سوزلار ایشده توغرلیک بیراونینک نفصیگه مالیکه خیانت قیلماو سوزده توغرلیک هر وقت راست سوزلاماقدور

راستلیغ حقنی رضاسینی تاپار

توغری یولده یوق بولور مو هیچ چاپار

بزیم شرعت اسلامییه ده اگر بر کشینینگ حقیگه بهتان قیلینوب قیلماگان ایشنی قیلدی دیب سوز سویلانسه بیلگان کیشی راستینی سوزلاب شول کیشینی آقلاماک واجبدور رسول اکرم نبی محترم صلی الله و سلم افندیمیز النجات فی الصّدق نجات راستلیکده دور دیمیشلار حضرت مولانا رومی اسلامیت عین حقیقتدور حقنی قبول قیلوچیلار حقوقی شرعییه نی سقلاماقغه بویورولمیشدور لار چونکه شرعت حکملارینینک اینک اساسیسی ایلدیز حقاییدان ابارتدور دیمیشلار

حقشناسلیک اولماق شرافتدور جهانده آدمه

حقنی اظهار ایلاماک بیرلا کوروک ویر عالمه

یاراشور انسانه صدقو توغرلیک گر کورسه گریه

توغرینینک یاردامچیسیدور حق تعالی غم بیمه

توغریلارنینک مسکنی فردوس ایوانیده دور

ایگریلار ایکی جهانده هم الم کانیده دور

Savol va topshiriqlar

1. Qachondan boshlab melodiy yil amalga kiritilgan?
2. Melodiy yil hisobi nimaga asoslanadi?
3. Hijriy yil nima?
4. Hijriy shamsiy yil hisobi nima asoslanadi?
5. Hijriy shamiy yil oylarini ketma ketlik asosida aytib bering.
6. Hijriy qamariy yil hisobi nimaga asoslanadi?
7. Hijriy qamariy yil oylarini ketma ketlik asosida aytib bering.

29-mavzu

Muchal va burj

Muchal yil hisobi

Ajdodlarimiz arab istilosiga qadar o'zlarining yil hisobiga ega bo'lishgan. Muchal hisobiga asoslangan hisob ana shunday yil hisoblaridan biridir. Bu hisob turi uzoq davrlardan beri turkiy xalqlarda, jumladan, o'zbek, qozoq, uyg'ur, xitoy, turkman hamda mo'g'ul xalqlari o'rtasida qo'llanib yozma manbalarda, hujjatlarda, turli voqealarning sanasini (ta'rixini) aniqlashda, yohud qayd etishda istifoda etib kelingan. Qadimiy qo'lyozma yodgorliklarning xotimasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularda asarning yozilib tugallangan ta'rixi hijriy yili bilan berilishi barobar muchal hisobida ham ko'rsatib o'tilganining guvohi bo'lamiz:

تمت الكتاب بعون ال ملك الوهاب كاتب كتاب ملا خواجه
نیاز ابن شباد صوفی خوارزمی فی سنه ۱۳۲۵ قوی بیلی
ماه رمضان نینک ۲۶ چی سی دا اتمام سرحدیکا یتتی

Xotimadan ma'lum bo'lishicha, qo'lyozma Xorazmda kotib Mulla Xo'janioz ibn Shabad so'fi Xorazmiy tomonidan hijriy 1325 (melodiy 1907) qo'y yili ramazon oyning 26-sida ko'chirib tugatilgan.

Muchal borasidagi dastlabki ma'lumotlar Beruniyning «Osorul-boqiya», Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'atit-turk» va boshqa manbalar orqali bizgacha etib kelgan. Ulardan ma'lum bo'lishicha, turklar o'n ikki yilni o'n ikki hayvon nomi bilan ataganlar va insonning tug'ilishi, vafoti, jang tarixlari va boshqa muhim hodisa, voqealarning sodir bo'lgan yilini aniqlashda ana shu yillarning aylanishiga suyananlar.

Muchal yili hisobi tartibi:

1. Sichqon. 2. Ud (sigir). 3. Bars (yo'lbars). 4. Tovushqon (quyon). 5. Nak (timsoh). 6. Yilon (ilon). 7. Yo'nd (ot). 8. Qo'y. 9. Bijin (maymun). 10. Taqag'u (tovuq). 11. It. 12. To'ng'iz.

Muchal yili 21 martdan boshlanadi. Kishining qaysi muchal yilida tavallud topganini hisoblab topish uchun uning tug'ilgan yiliga to'qqiz raqami qo'shiladi, hosil bo'lgan son o'n ikkiga bo'linadi, qolgan qoldiq muchal yili hisoblanadi. Masalan, biron kimsa 1980 yili tug'ilgan bo'lsa, uning muchal yili quyidagicha aniqlanadi:

1. $1980+9=1989$

2. $1989:12=165$

Qolgan qoldiq soni 9. Demak, u kishi bijin, ya'ni maymun yilda tug'ilgan ekan.

Yilning muchalini aniqlashning yana bir usuli mavjud. Buning uchun muchali aniqlamoqchi bo'lgan yildan to'rt sonini ayirib, so'ng o'n ikkiga bo'lish lozim. Qolgan qoldiqqa bir raqami qo'shilsa muchal yili chiqadi. Maslan, 1976 yilning qaysi muchalga to'g'ri kelishini aniqlash uchun:

1. $1976-4=1972$

2. $1972:12=164$

4 qoldiq qoladi. Unga bir raqamini qo'shsak besh bo'ladi. Demak, 1976 yilning muchali «nak» - «timsoh» (baliq) ekan.

Muchal yili hisobi haqidagi ma'lumotlar turkiy yozma manbalarning deyarli barcha davrlarida uchraydi. Bu hisob turi qadimgi turkiy manbalarda ham mavjud. Jumladan, Kul tegin katta bitiktoshida shunday satrlar mavjud: Tyrkymə budunıma yəgin ancha qazg'anıp aqaḡ(ım q)ag'an **it yil onunch ay altı otuzqa ucha bardı...**

Muchal yili hisobi so'nggi davr yozma manbalarda ham te-tez uchraydi. Jumladan, Ogahiyning tarixiy asarlarida bu hisob turi keng qo'llangan va, albatta, muchal yili nomlari hijriy yil oylari bilan birga qo'llanib, tarixiy voqealarning sanasi yanada aniqroq ifodalanishiga erishilgan. Masalan, "Donish ahlining xotiri xatirlarig'a ma'lum bo'lsunkim, bu nusxai muxtasar ta'lifi hazrat zillullohiy g'ufronpanohiyning vafoti malomatsamotidin o'ttiz besh kun so'ng, **sanai hijriy ming ikki yuz olmish ikkida yilon yili rabe'u-l-avval oyining to'rtida, dushanba kuni** ixtimom topdi." Ogahiy Rahimqulixonning tavallud sanasi to'g'risida quyidagicha ma'lumot beradi: "...ul hazratning valodati lozimu-sh-sharofati jaddi burugvori sultoni firdavsmakon Muhammad Rahim Bahodirxonning ayyomi **xo'jastafarjomida sanai hijriya ming ikki yuz yigirma to'qquzda, muvofiqi it yili** afzali avqotda, kamoli sootda vuqu' topib, inoyati subhoniy rahbarligi bila adam masakanidin vujud gulshanig'a qadamovar bo'ldi...

Quyidagi jadvalda muchal yilining amaldagi yillarga mosligi berilgan.

1.	Sichqon (mush)	1924	1936	1948	1960	1972	1984	1996	2008
2.	Sigir (baqar)	1925	1937	1949	1961	1973	1985	1997	2009
3.	Yo'lbars (palang)	1926	1938	1950	1962	1974	1986	1998	2010
4.	Quyvon (xargo'sht)	1927	1939	1951	1963	1975	1987	1999	2011
5.	Baliq (nahang)	1928	1940	1952	1964	1976	1988	2000	2012
6.	Ilon (mur)	1929	1941	1953	1965	1977	1989	2001	2013
7.	Ot (asp)	1930	1942	1954	1966	1978	1990	2002	2014
8.	Qo'y (go'sfand)	1931	1943	1955	1967	1979	1991	2003	2015
9.	Maymun (hamduna)	1932	1944	1956	1968	1980	1992	2004	2016
10.	Tovuq (murg')	1933	1945	1957	1969	1981	1993	2005	2017
11.	It (sak)	1934	1946	1958	1970	1982	1994	2006	2018
12.	To'ng'iz (xo'k)	1935	1947	1959	1971	1983	1995	2007	2019

Burj

«Burj» soʻzi arab tilidan olingan boʻlib, «yasanmoq», «bezanmoq» degan maʼnolarni anglatadi. Ilimi falakiyotda quyoshning yillik harakati doirasidagi oʻn ikki toʻp yulduz nomini bildiradi. Burj nomlari quyidagilardan iborat:

1. Hamal. 2. Savr. 3. Javzo. 4. Saraton. 5. Asad. 6. Sunbula. 7. Mezon. 8. Aqrab. 9. Qavs. 10. Jadiy. 11. Dalv. 12. Hut.

Etti sayyora – Oy, Utorid, Zuhra, Quyosh, Mirrix, Mushtariy, Zuhallar mana shu burjlarni turli vaqtlarda bosib oʻtadilar. Chunonchi, quyosh bir yil davomida, oy esa bir oy ichida mazkur oʻn ikki burjni bosib oʻtadilar.

Manbalardan maʼlum boʻlishicha, turkiy xalqlardagi oylarning nomlari ham burjlardan olingan. Masalan:

Bahor fasli «burji obiy» deb atalgan va oʻz ichiga hamal (21 martdan), «savr» (21 apreldan), javzo (21 maydan) oylarini olgan.

Yoz fasli – «burji noriy» deb atalib, saraton (21 iyundan), asad (21 iyuldan), sunbula (21 avgustdan) oylaridan iborat boʻlgan.

Kuz fasli – «burji bodiy» deb yuritilgan va oʻz ichiga mezon (21 sentyabrdan), aqrab (21 oktyabrdan), qavs (21 noyabrdan) oylarini olgan.

Qish fasli – «burji hokiy» nomi ostida jadiy (21 dekabrda), dalv (21 yanvardan), hut (21 fevralda) oylarini oʻzida mujassam qilgan.

Burjlardan qoʻlyozma asarlarning yozib tugallangan muddatini belgilashda, davlat ahamiyatiga ega boʻlgan muhim hujjatlarning bitilgan yoki tasdiqlangan sanasini, hamda biron muhim hodisa yoxud voqealarning sodir boʻlgan aniq vaqtini belgilashda istifoda etilgan. Shuningdek, badiiy adabiyotda ham burjlarning harakati yoki tavsifidan obrazli tasvir yaratishda muvaffaqiyat bilan foydalanilgan. Misol tariqasida Alisher Navoiyning «Sadi Iskandariy» dostonining muqaddimasini keltirish mumkin. Muqaddima tarkibidagi mavjud naʼtda Muhammad paygʻambarning oʻz argʻumogʻi – buroqi bilan maʼnaviy olamga qilgan sayohati tasvirlanadi. Uning samoviy safari osmoni falakning sakkiz charxi falagi, yaʼni sakkizta yulduz toʻplami va burjlar orqali oʻtadi. Navoiyning yuksak mahorati shundaki, u ana shu sayohat orqali koinot goʻzalliklari, yulduzlar turkumi, burjlar, ularning xususiyatlari, holatlarinin haqqoniy tasvirini ham yaratib oʻquvchining koʻz oldida jonli manzara chizadi. Eng muhimi u oʻz kitobxonini koinot sirlariga oshno qiladi.

Navoiy paygʻambar qadami tekkan har bir falak yoki burjni tasvirlar ekan, ularning masnadrinishin «hokim» lari sifatlariga hayotiy jonli koʻrinishlardan chizgilar beradi. Inson hayotiga xos ayrim koʻrinishlarni ularning harakatlariga moslab goʻzal badiiy tasvirlar yaratadi.

Chunonchi, Muhammad paygʻambarning buroqi ikkinchi falakka qadam qoʻyishi bilan, Utoridning siyohdonu qalami sinadi. Bu maktab koʻrmaganlar (yulduzlar turkumi)ning mashgʻuloti tezlik bilan ilm oʻrganishdan iborat boʻlib qoladi. (Ikkinchi planeta hisoblanmish Utorid sayyorasi afsonalarga asoslanib adabiyotimizda «falak kotibi» yoxud «shoirlar homiysi» deb atalgan). Yoki uchinchi falak sohibasi Zuhra Muhammad paygʻambarni koʻrgach, aytayotgan

qo'shig'ini bas qilib, chalayotgan udini tezlik bilan chodiriga yashiradi va o'rnidan turib yo'l bo'shatadi. (Qadimgi shoirlar «Zuhra» - «Cho'lpon» yulduzini «osmon cholg'uchisi», «sozanda»si deb ataganlar).

Muhammad payg'ambarimiz shu tariqa har bir sayyorani bosib o'tgach, uning safar yo'li endi o'n ikki burj orqali o'tadi: «Hamal» Muhammadek mehribon kishini topgach, Muso (payg'ambar) singari cho'pondan voz kechdi. Osmoni falak esa xudi juvozkash Xo'kiz (savr) singari unga fidoyilik bilan atrofida aylanar edi. «Javzo» («egizaklar», «dupaykar» deb ham yuritiladi) ham uning xizmatiga bel bog'lashib, duosiga qo'l ochib turardi. Falakdagi «boshhoq» donalari jilvalanuvchi gavharni eslatar, gavhar ham emas, yonib, porlab nur sochayotgan yorug' yulduzlar singari edi. Uning oyoq tomonida «Mezon» joylashgan bo'lib, o'z ishini adolat bilan yuritar edi. «Dalv» esa yo'l ustiga qo'yilgan katta xumlarni suv bilan to'ldirish ila ovora, suvi tugasa o'rniga inju sochish niyatida aylanar edi. Sakkiz falak va burjlarni osonlik bilan bosib o'tgan Muhammad o'z arg'umoni bilan osmonning eng yuksak - to'qqizinchi qavati Arshi a'loga kirib boradi. Ma'naviy safar uning Haq bilan uchrashuvi va undan gunohkor bandalarining gunohini o'tishi hamda osoyishtaligini ta'minlashni so'rab olish bilan yakunlanadi.

Ko'rinadiki, Navoiy bu hayratomuz safar tasviri orqali kitobxonni yo'l-yo'lakay osmon jismlarining holati, haqiqat sirlari, sakkiz sayyora va o'n ikki burj bilan tanishtira boradi. Shu bilan birga, ular tasavvurini o'rta asr astronomik bilimlari bilan boyitishdek oliyjanob maqsadni ham amalga oshira borgan.

Adabiyotimizda «Quyosh Asad burjida» degan gap ham bor. Ma'lumki, asad (iyul-avgust) yilning juda issiq davriga to'g'ri keladi. "Sher ustida quyosh chiqishi" (Sherdor madrasasi) tasviri shunga ishora bo'lib, u shon-shavkatni, qudratni bildiradi. Bu Ibn Sinoning hayot yo'liga ishoradir. YA'ni u ilmi bo'lib bu yo'lda baxt topdi, qiyinchiliklarga ham duchor bo'ldi. Oxir oqibat ularni bilim kuchi, ilm qudrati bilan engib shon-shavkatga burkandi.

1- topshiriq. Muchal yili va burj nomlarini arab alifbosida daftaringizga ko'chirib yozing va yod oling.

2- topshiriq. O'zingiz va oila a'zolaringizning muchal yillarini va qaysi burjda tavallud topganliklarini hisoblab aniqlang va daftaringizga ko'chirib yozing.

3- topshiriq. Mazkur xotimani kirill yozuviga o'giring va hijriy yilini melodiy yiliga aylantiring.

تمت الكتاب بعون ال ملك الوهاب سنة ١٢٦٤ برس ييلى شعبان.

4- topshiriq. Sha'bon oyi hijriy qamariy yil hisobining nechanchi oyi hisoblanadi?

5-topshiriq. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridan olingan matnni o‘qing.

ياخشى خلق يامان خلق

اخلاق عُلماسى انسانلارنىڭ خىلقلارنىڭ ايكىگە بولمىشلار
اگر نفس تربيت تاپيب ياكشى ايشلارنى قىلورگە عادت قىلسە
ياخشىلىكغە توصيف بولوب ياكشى خلق اگر تربيتسىز اوسوب
يامان ايشلايدورگان بولوب كىتسە يامانلىكغە توصيف بولوب
يامان خلق ديب اتالور

جناب حق انسانلارنىڭ اصل خلقتە استعداد و قابىلىتى
ياخشى ايله يامانى فايده ايله ضررنى اق ايله قارانى
ايبيرادورگان قىلوب يارتمشدر ليكن بو انسانده گى قابىلىتى
كمالگە يىتكورمك تربيه ايله بولادور قوش اوياسنده كورگان
قىلادور انسان جوهر قابولدر. اگر ياكشى تربيه تاپيب بوزوق
خىلقلاردين ساقلانوب گوزل خىلقلارگە عادتلانوب كاتتە بولسە هر
كم قاشيده مقبول بختيار بر انسان بولوب چيقار اگر تربيتسىز
اخلاقى بوزولوب اوسسە الله دين قورقمایدورگان شريعتگە عمل
قىلمایدورگان نصيحتتى قولايگە آلمایدورگان هر خيل بوزوق
ايشلارنى قىلادورگان نادان جاهل بر رسواى عالم بولوب قالور
رسول اكرام نبى محرم افنديمىز ايمانى كامل بولگان كيشيلار
ياخشى خلقى بولورلار سزنىڭ اينگ ياكشىلارنىڭ
خاتونلارىگە ياكشىلىك قىلگانلارنىڭ دوزدور ديمشدار.

خدانىڭ رحمت و فيضى همه انسانگە يكسردور
و ليكن تربيت بر لا يتوشماك شرطى اكبردور
توغوب تاشلاو ايلا بولماس باله بولگاي بلا سيزگە
وجودى تربيت تاپسە بولور اول رهنما سيزگە
تيمورچىنىڭ باله سى تربيت تاپسە بولور عالم
بوزولسە خلقى لقمان اوغلى بولسە بولغوسى ظالم
يامانلارگە قوشولدى نوحىنىڭ اوغلى اولدى بى ايمان
يورودى كَهْف ايتى خوبلار ايله بولدى اتى انسان

Savol va topshiriqlar

1. Muchal hisobi deganda nimani tushunasi?
2. Muchal hisobi tarixi haqida gapirib bering?
3. Muchal hisobi qaysi xalqlarda amalda bo'lgan?
4. Muchalni topish amallari xususida gapiring?
5. Muchal nomlari ketma ketlik asosida aytib bering.
6. Burj nima? Burj nomlari nimadan kelib chiqishini gapirib bering.
7. Burjlarning nomlanishi nimaga bog'liq?

30-31- mavzu

Abjad hisobi

Arab yozuvi o'zining go'zalligi, xushxatligi bilan jahon xalqlarining e'tiborini doimo jalb qilib kelgan. O'tmishda bu yozuv tarixiy yodgorliklar, ulkan inshootlar, osori atiqalar uchun naqsh, bezak vazifasini ham bajargan. Bulardan tashqari uning yana bir muhim vazifasi bor, u ham bo'lsa arab alifbosining raqam, son ma'nosini ifoda etish bilan bog'liqligidir.

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, arablar (meloddan 2000 yil ilgari) o'z alifbolarini tuzishda qadimgi yozuvlar bo'lmish finikiya va oromiy yozuvlaridan harflar nomlarini va ular bilan birga har bir harfning raqamiy tengligini ham olganlar. Demak, abjad hisobining tartibi finikiya va oromiy yozuvlaridan kelib chiqqan. Lekin ular alfavitida harflar soni yigirma ikkita bo'lib, to'rt yuzdan keyingi sonlarning ifoda qilinishida oxirgi harf «tav» (arablarda «atun»)ga oldingi harflardan birini qo'shib besh yuzdan minggacha bo'lgan son ifodalarini hosil qilganlar (Masalan: tavqof, tavresh, tavshin kabi). Arablar bu usulni biroz takomillashtirdilar. Ular oltita harf ixtiro qilib «saxaz» va «zazag'» so'zlarini yasadilar. Bu atamalar besh yuzdan minggacha bo'lgan son ifodalarini hosil qilishga yordam berdi. Shu tariqa arablarda yigirma sakkiz harfni o'zida jamlovchi sakkiz atama hosil bo'lgan. Bular quyidagilar:

كلمن	حطى	هوز	ابجد
50 40 30 20	10 9 8	7 6 5	4 3 2 1
ضظغ	ثخذ	قرشت	سعفس
1000 900 800	700 600 500	400 300 200 100	90 80 70 60

Mazkur atamalar muayyan bir ma'noni anglatmaydi, ular harflar mujassami xolos. «Abjad hisobi» ana shu atamalarning birinchisi nomiga qo'yilgan. Harflar vositasida son tushunchasini ifoda etish usuli esa «abjad hisobi» deb atalgan. Bu usul harflar sirasini yod olishda qulay bo'lgani sabab maktablarda maxsus o'qitilgan va abjad o'qiyotgan bolalar «abjadxon» deb atalgan.

Eski o'zbek yozuvidagi forslar va turklar tomonidan keyinchalik kiritilgan to'rt harf - ژ، چ، گ، پ borasida abjad hisobi amalga oshirilayotgan matnda ushbu harflar ishtirok etayotgan bo'lsa hisobda ularning shakldoshlari (ب، ک، ج، ز) dan istifoda etilgan.

Abjadning kelib chiqishi haqida ham qat'iy bir fikr mavjud emas. «Abjadni hukamolar tartib berganlar, hijo harflarining hammasi unda to'plangandir va ma'nisi yashiringandir» yoki «Abjad mashhur kishilar nomidan olingan» qabilidagi farazlar yuradi.

Manbalarda keltirilishicha, arablar qadimda abjad atamalaridan hafta kunlarini nomlashda ham foydalanganlar.

Abjad hisobining ixcham, lo'nda va qulayligi uning she'riyatda ham keng qo'llanishiga sabab bo'ldi. Biron muhim xodisa, voqealarning sodir bo'lgan vaqtini, qo'lyozmalarining yozib tugallangan yilini, mansabdor shaxslarga bag'ishlab yozilgan qasida va tarixlar sanasini berishda sonlar harflar bilan ifodalangan. Bu usul muayyan sanani she'riyatda ixcham holda ifodalashni ta'minlashi barobar, ularni esda tutishni ham osonlashtirgan. O'zbek va sharq she'riyatining asosiy an'analaridan hisoblangan qator she'riy san'atlar asosini ham ana shu abjad hisobi tashkil qilgan. Xatto bu usuldan foydalanib maxsus asarlar yaratilganki, ularning ayrim namunalari bizgacha etib kelgan.

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, abjad hisobi musiqa san'atida ham muvaffaqiyat bilan qo'llanilgan. XV asrda yashab ijod etgan mashhur musiqashunos Zaynobbiddin bin Mahmud al-Husayniy Navoiyning topshirig'i va unga atab yozilgan «Qonuni ilmiy va amali musiqiy» («Musiqaning ilmiy va amaliy asoslari») asarida cholg'u asboblari baland va past tovush hosil bo'lish sabablari, intervallar va ularning nisbiy munosabatlari kabi masalalarni yoritishda abjad usulidan foydalangan.

Abjad hisobidan boxabar bo'lishlikning hozirgi davrda ham ahamiyati katta. Ajdodlarimizdan bizgacha etib kelgan qo'lyozma manbalar bilan shug'ullanadigan har bir shaxsning yozma yodgorliklar yaratilgan yoki nusxa ko'chirilgan yillarini aniq belgilashda hamda abjad hisobi bilan bog'liq muayyan she'rlar va harfiy san'atlarning ta'rixini aniqlashda abjad hisobidan yaxshi xabardor bo'lishi talab qilinadi.

1-topshiriq. Mazkur raqamlarni ifoda etuvchi harflarni topib o'zaro ulab, o'qisangiz Sa'diy Sheroziy va Alisher Navoiy ijodiga taalluqli bo'lgan baytlarni aniqlashga muvaffaq bo'lasiz.

1. 10, 600, 300, 10, 30, 1, 200, 20, 10, 400, 10, 4, 50, 1, 20, 200, 31, 2, 1, 200, 60, 50, 1, 60, 400, 1, 20, 10, 50, 20, 2, 600, 400, 10, 50, 20, 50, 10, 300, 6, 4, 1, 400, 1, 3, 1, 200, 60, 50.

2. 10, 7, 7, 400, 10, 30, 1, 600, 1, 50, 20, 20, 1, 40, 4, 10, 90, 10, 8, 1, 400, 400, 10, 30, 1, 60, 1, 50, 20, 20, 10, 10.

2-topshiriq. Quyidagi maqollarni o'qing, ko'chirib yozing va ular ifoda etgan raqamlarni aniklang:

بيلاگى زور بىرنى بيقار
بىلىمى زور مىنگى بيقار
سونىنگ آقىشىگا قارا
خلقنىنگ خاھىشىگا قارا
آدملار عقلى نىنگ چىراغى بىلىم
بلادان سقلانىش يزاغى بىلىم

Abjad hisobi va u bilan bog'liq harfiy san'atlar

O'zbek mumtoz adabiyoti she'riy san'atlarning bebaho konidir. She'rga o'zgacha jilo, chuqur ma'no, joziba, ziynat, musiqiylik kabi qator xususiyatlar baxsh etuvchi badiiy san'atlarni adabiyotshunoslar ikkiga – ma'naviy va lafziy san'at turlariga bo'lib o'rganib kelganlar. Lekin eski o'zbek yozuvi harflari bilan bevosita bog'liq bo'lgan yana bir guruh harfiy san'atlar ham mavjudki, hozirda ularni ham alohida tasniflash lozim. «Chunki harfiy san'atlarning amaliyot doirasi kengligidan tashqari, sanoq ko'pligi va funksional xizmatining muhimligi bilan ham maxsus o'rganishga arzigulikdir» O'tmishda adabiyot namoyondalari mazkur san'at turining asosi bo'lmish arab harflarining grafik shakllaridan badiiy san'at sifatida keng istifoda etganlari ma'lum. Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Jomiy, Navoiy, Boburlar, keyinchalik Mashrab, Munis, Ogahiy, Muqimiy, Furqatlar lirik qahramonning zohiriy va botiniy qiyofasi hamda ruhiyati bilan bog'liq holatlarni tasvirlashda arab alifbosining ا د ص ع ج

ن kabi harflaridan, nuqta va xarakterli ayrim so'zlardan mohirlik bilan foydalanganlar. Xatto bu san'at turi husni xat uslublari nomlarini, xattotlik bilan bog'liq jarayonlarni tasvirlashda ham muvaffaqiyat bilan qo'llangan.

Ta'rix san'ati

Ta'rix biron muhim voqea hodisaning sodir bo'lgan vaqtini aniq ifodalaydigan maxsus nazmiy asar bo'lib, qofiyalanish va hajm jihatidan qat'iy bir qoidaga ega emas. Shu sabab u masnaviy, qasida, g'azal va boshqa janrlarda ham yozilishi mumkin.

Ta'rixlar asosan qo'lyozma yodgorliklarning yozilishi, xotima topishi, nusxalar ko'chirilib tugallanishi, hukmdorlarning taxtga o'tirishi yoki chetlatilishi, harbiy yurishlar vaqtidagi g'alaba yoxud mag'lubiyat, madrasa, masjid, yirik inshootlarining qurilishi, ta'mirlanishi, tabiat hodisalarining sodir bo'lishi bilan bog'liq voqealar munosabati bilan bitilgan.

Ta'rix janri ba'zi xususiyati bilan muammoga o'xshab ketadi. Muammoda biron nom yashirib berilsa, ta'rixda biron raqam, sana yashiringan bo'ladi. Raqamlarni she'rga kiritish vazn nuktai nazaridan qiyin bo'lgani sabab, shoirlar abjad hisobiga murojaat qildilar. YA'ni ro'y bergan voqea sanasini harflar orqali ifodalash usulini qo'llab ta'rixlar yaratdilar.

Ta'rixga oid nazariy kitoblarda bu janrni ifodalashda ikki usul qayd qilinadi: sarif va ta'miya.

1. Ta'rix sarif. Sarif istilohi arab tilida ochiq, ravshan degan ma'noni bildirib, bu usulda bitilgan ta'rixlarda ko'zda tutilgan sana ochiq ifodalanadi.

2. Ta'rix ta'miya. Ta'miya istilohi arabcha "a'mo" so'zidan olingan bo'lib, "bekitilgan, yashiringan" degan ma'noni bildiradi.

Ta'rix sarifda ta'rix moddasi uning yozilishi shaklidanoq anglashilib turadi. Mullo Olim Mahdum Hojining "Tarixi Turkiston" asarida Rahimqulixonning vafoti haqida quyidagicha ma'lumot beradi:

... اوچ يل حكومرانليک قىليب ۱۲۶۱ سنه هجریده وفات قىلدى
آتاسى نینگ اسریده باباجان تورا دىماک ايله نامزاد بولوب خلق
آراسیده جور و ظلم قىلماک ايله مشهور ايردى

Ogahiyning "Zubatu-t-tavorix" asarida quyidagi tarix beriladi. ... Sanai hijriya ming ikki yuz ellik to'quzda, bars yilining avoxirida, muharammu-l-haromning uchlonchi kunikim, juma' erdi, namozi juma' adosidin so'ng jamshidona savlatlar va xurshidona shavkatlar bilan muborak oyoqin davlat rikobig'a qo'yub, saodat yakronig'a rukub qildi (98). Bunda Abulg'oz Rahimquli Muhammad Bahodirxonning ovga chiqishi va qaytishi sanasi ko'rsatilgan.

Anglashilishicha, Mullo Olim Mahdum Hoji Xiva hukmdori Rahimqulixonning vafotini 1261 (1845) deb ko'rsatadi.

Ta'rix ta'miyada so'zning ma'nosi mavzuga tamoman munosib tushadi va ta'rix moddasi abjad hisobida chiqadi.

Alisher Navoiyning «Nazm ul-javohir» nomli didaktik va axloqiy mavzulardagi ruboiylardan tarkib topgan asari muqaddimasida shoir asarning yaratilish sababi, yozilgan yili va maqsadi haqida fikr yuritadi. Undan ma'lum bo'lishicha, Alisher Navoiy keng ko'lamdagi badiiy namunalarini o'qib, qur'oni karimni mutolaa qilib yurgan vaqtlarda forsiy tilda she'rga solingan Hazrat Alining so'zlari uning ko'ngliga jo bo'lib qolgan. Ularni turkiy tilda ham she'rga solish Navoiyning niyatlaridan biri bo'lgan. Lekin shoirning e'tirof etishicha, bunga imkon va vaqt topolmagan. Ammo shu payt Hirot adabiy hayotida ajoyib bir asar maydonga keladi. Bu Husayn Boyqaroning «Risola»si edi.

Navoiy bu asar yozilgan yil ta'rixini «fayz» so'zi orqali beradi. Abjad hisobida bu so'zdagi harflar yig'indisidan 890 (1485) yil chiqadi. Tarix moddasi 80، ی - 10، ض - 800 ga teng. Ularni o'zaro qo'shadigan bo'lsak, 890 kelib chiqadi. U melodiy 1485 ga teng.

Ta'rix ta'miyada so'zning ma'nosi mavzuga munosib tushmasligi mumkin. Bunda muallif ta'rix moddasini to'g'ri chiqishi uchun matnga qo'shimchalar ilova qiladi. Buni quyidagi misol orqali ko'ramiz.

Ogahiyning "Zubdatut tavorix" asarida juda ko'plab ta'rix san'ati qo'llangan. Tarixlardan dastlabkisi Xiva hukmdori Olloqulixon farmoniga ko'ra

shahzoda Rahimqulixonning harbiy yurushga o'tlanishi munosabati bilan yozilgan. Ushbu janrning betakror namunasi bo'lgan bu ta'rix ogahiyning she'riyatidagi martabasi nechog'lik baland bo'lganiga bir dalildir. Ta'rixning ko'zda ko'zda tutilgan sana bekitilgan so'nggi misrasi quyidagicha:

سال تاریخ این ازیمترا
ز آگهی جست آن خزاجه ستشیم
وی چو بگزشته از ساری احمال
"عزم نصرت نشان" نمود رقم (a 394)

Muallif so'zlari zamiriga yashiringan sanani aniqlash uchun ta'rix moddasini topish talab etiladi. Tarix moddasi (azmi nusrat nishon) jumlasiga bekitilgan. Abjad hisobiga ko'ra عجم نصرت نشان jumlasidagi ع 300, ش 50, ن 400, ت 200, ر 90, ص 50, ن 40, م 7, ز 70, ا 1, 50 ga teng. Ma'lum bo'ladiki, عجم نصرت نشان jumlasidagi harflarning abjad hisobidagi yig'indisi – 1258. Ta'rix nihoyasidagi "Chun bu ta'rix adadda bir ziyoda erdi. Ta'miya ilmi bilan "isqot" qilildi" so'zlari asosida va "ihmol"ning "sari", ya'ni boshlanishi alif abjad hisobi bo'yicha 1 ga teng ekanini hisobga olinsa, 1258 dan 1ni ayiramiz, hosil bo'lgan 1257 hijriy yil hisobi bo'yicha ushbu ta'rixda ko'zda tutilgan sanani anglatadi.

"Zubdatu-t-tavorix" asarida keltirilgan ikkinchi ta'rix Xiva xoni Olloqulixonning vafoti hamda uning o'rniga shahzoda Rahimqulixonning xon ko'tarilishi voqeasiga bag'ishlangan. Ushbu ta'rixda muallif so'zlar zamiriga bekitilgan sana – ta'rix moddasi she'ring maqt'asida ifodalangan.

گفتم زی سری ادب گزشته
مه رفته و آفتاب آمد (400 a)

Ta'rix moddasi (mah raftau, oftob omad) so'zlari zamiriga yashiringan. Endi bu harflarning abjad hisobiga ko'ra qaysi raqamlarga to'g'ri kelishini aniqlaymiz: ف 1, ا 5, ه 400, ت 80, ف 200, ر 5, ه 40, م 80, د 4, د 40, م 1, ا 2, ب 1, ا 400, ت 80.

Ma'lum bo'ladiki, bu jumladagi harflarning abjad hisobiga ko'ra yig'indisi – 1259. Asarda muallif ta'rix matnidan so'ng keltirgan "Chun bu ta'rix adadi bir ziyoda erdi, ta'miya ilmi bilan isqot qilildi. Andoqki, andoqkim, "Zi sari adab guzashta" iboratidin ma'lum bo'lur" izohiga ko'ra hamda "adab"ning "sari" – bosh harfi alif 1 ga teng ekanini hisobga olinsa, ishoraga binoan 1259 dan 1ni ayirish kerak bo'ladi. Natijada Olloqulixonning vafoti va Rahimqulixon xorazmshohlik taxtiga o'tirgan sana kelib chiqadi. Bu hijriy 1258, melodiy 1842/1843 yillardir

Masalan, Hasanxo'ja Nisoriy o'zining «Muzakkiri ahbob» tazkirasida Jomiy haqida ma'lumot berar ekan «Umr yoshlari گاس (kos)ga etganda» degan jumlaning qo'llaydiki, bunda کاس so'zining abjad hisobi 81 ni tashkil

qiladi va u shoirning vafot etgan vaqtidagi yoshini bildiradi. («Muzakkiri ahbob» 41-bet).

Mana bu ta'rix Ubaydulaxxon davrida Buxoroda barpo qilingan oliy imoratlardan biri Mir Arab madrasasining qurib bitkazilishi munosabati bilan shoir Aziziy tomonidan aytilgan bo'lib, ta'rix ma'naviyning eng go'zal ko'rinishlariga misoldir:

میر عرب فخر عجم آن که ساخت
مدرسه عالی بو العجب
بو العب این استکه تاریخ او
مدرسه عالی میر عرب

She'ning ta'rix moddasi **میر عرب عالی** iborasi harflari yig'indisidan chiqadi, ya'ni 942 (milodiy 1536).

Ta'rixnavislik XVIII-XIX asrlarda rivojlanishning yuqori nuqtasiga ko'tarildi. Natijada ta'rixlar nuqtali va nuqtasiz harflarning yig'indisidan – jamidan ham yaratila boshlandi. Sodir bo'lgan voqeaning ta'rix moddasi nuqtasiz harflardan olingan bo'lsa, bu hol muammo ilmida «muhmal», nuqtali harflardan olingan ta'rix moddasi esa «mujavhar» deb atalgan. Ta'rixning bu usulida nuqtali va nuqtasiz harflar alohida yig'iladi va birlashtiriladi, so'ng ularning harfiy raqamlari aniqlanadiki, bu she'ning ta'rix moddasi bo'ladi. Bunda yig'ilgan harflar ba'zan ma'no anglatmasligi ham mumkin, lekin ko'zda tutilgan sanani aniq ifodalashi jihatidan ahamiyatlidir.

Bu davrlarda she'rda arab harflari nomlarini keltirish orqali ham ta'rixning ajoyib namunalari yaratildi:

ضاد (ض) ایدی تاریخ تقی حا (ح) و دال (د)
مدتی هجرتدین اوتوب ماه و سال.

Baytda keltirilgan **ض ح د** harflarining abjad hisobidagi raqamlarini oladigan bo'lsak **ض** – 800 ga, **ح** – 8 ga, **د** – 4 ga teng bo'ladi va ular yig'indisi 812 ni tashkil qiladi. Bu Durbekning «Yusuf va Zulayho» dostonining yaratilgan yilidir. Melodiy yili bilan 1409 yilni anglatadi.

Ta'rix aytish san'atining o'ziga xos qat'iy qonun-qoidalari mavjud. Unga ko'ra ta'rix moddasi yashiringan so'z yoki iboradagi raqamlar topilishi lozim bo'lgan sanadan ortiq bo'lsa «isqot» usulidan foydalanib uni kamaytiriladi, aksincha orttirish lozim bo'lsa «idhol» usuliga murojaat qilinadi.

Xullas ta'rixlar o'z vaqtida juda muhim ahamiyat kasb etgan. Ular o'quvchini o'ylashga, fikrlashga undagan, tafakkuri doirasini kengaytirishga xizmat qilgan. Bizgacha Navoiy, Ogahiy, Munis, Komil va boshqa shoirlarning ko'plab ta'rixlari etib kelgan. Ta'rix janri qo'lyozma bayozlar tarkibida ayniqsa ko'p uchraydi.

Ta'rix san'ati adabiyotimizda bir qator janrlarning shakllanishiga zamin bo'ldi.

1-topshiriq. Quyidagi ta'rixlarni o'qing, daftaringizga ko'chirib yozing va ularning sanasini aniqlashga harakat qiling. O'zingiz bilgan, eshitgan ta'rixlardan misollar keltiring:

بیر آه تارتیب ایتتینک فوتیغا خسته محیی
دیدینگکه واصل حق جنت مآب ثاقب.

Yordamchi holatlar: Ta'rix moddasi tagiga chizilgan so'zlarning abjad hisobidan chiqadi (1334). Isqot amaliga ko'ra «آه»ning qiymatini ayirsak, 1328 qoladi. Bu sanani melodiy yiliga aylantiring.

Mana bu ta'rix bir bino ta'miri munosabati bilan shoir Muqimiy tomonidan aytilgan. Ta'rix moddasi tagiga chizilgan so'zdan chiqadi.

کوروب اوشبو فرح افضا بنانی
مقیمى سوردی عقلدین نهانی
دیدى از روی لطف آهسته ناگاه
خرد تاریخینه تعمیر ثانی

Quyidagi ta'rix Shaybonixon tomonidan Najmiddin Kubro vafotiga bag'ishlab aytilgan bo'lib, ta'rix moddasi tagiga chizilgan so'zlardan chiqadi (1221).

آنینک تاریخیدور شاه شهدا
ینه بیر الف بیرلا بولور ادا

Tubandagi ta'rix Sirojiddin Xodayliqiy tomonidan Xislatning «Armug'oni Xislat» bayozining yozib tugallangani (1911) va chop etilgani (1921) munosabati bilan aytilgan.

سورادیم عقلدین انگا تاریخ
دیدى بو دلکشا بیاضنی اوقو

1-topshiriq. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridan olingan matnни o'qing.

وطنی سویمک

وطن هر بر کشی نینگ توغولوب اوسکان شهر و مملکتینی
شول کشی نینگ وطن دییلور. هر کیم توغولگان اوسگان بیرینی
جانیدن آرتوق سویار حتی بو وطن حسی طویغوسی حیوانلارده هم
بار اگر بر حیوان اوز وطنیدن او یوریدن ایریلسه اوز بیریده گی کبی
راحت راحت یاشاماس معیشتی تلخ بولور هر وقت دل نینگ بر
گوشه سیده اوز وطنینینگ محبتی تورار.

بز تورکستانلیلار اوز وطنیمزنی جانیمزدن آرتوق سویدیگیمیز
کبی عربلار عربستانلارینی قوملک اسیغ چوللارینی اسکیمولار
شمال طرفلارینی اینگ ساووق قار و موزلک بیرلارینی باشقه
بیرلاردن زیاده سویارلار اگر سویماسه لار ایدی هواسی یاخشی
تیریکلک آسان بیرلارگه اوز وطنلارین تاشلاب هجرت قیلورلار
ایدی

بابالارمیز کشی یورتیده سلطان بولگونچه اوز یورتینگده
چوپان بول دیمشلار.

مین عیبلک ایماس ای وطنم تاغلاریم

بیوقت تاشلاب کیتدم آیا باغلارم

هجران قیلادور مینی جدالیغ

دوندی غمه روز و شب و چاغلارم

همه گه معلوم دورکه اینگ مقدس دینی بیریمز اولان عربستان
گه باغلارینی هاولیلارینی ساتوب هجرت قیلگان حاجی لارمیزنینگ
اکسری ینه اوز وطن لاریگه قایتوب کیلورلار بونینگ سببی یعنی
بولارنی تارتوب کیتورگان قُوت اوز وطن لارینینگ
توپراغلارینینگ مهر و محبتی دور رسول اکرم نبی محترم صلی الله
علیه وسلم افندیمز حب الوطن من الایمان - وطننی سویمک
ایماندندور دیمشلار.

وطن وطن دیه جانم تنیمدن اولسه روان

بَنگه نه غم قالور اولادیمه اوی و وطنیم

غباره دونسه غمیم یوق وجود زیر وَحم

چراکه اوز وطنیم خاکیدور گور و کفنم

توغوب اوسان بیریم اوشبو وطن وجودیم خاک

اولورسه اصلنه راجع بولورمی من غمناک؟

Savol va topshiriqlar

1. Abjad hisobi nima?
2. Abjad hisobida sonlarning harflar bilan ifodalanishini izohlang?

3. Inson fikrini sonlar bilan ifodashi mumkinmi yoki aksincha harflar orqali sonni (qiyamatni) ifodalash mumkinmi?

32-MAVZU

O`tilgan mavzularni mustahkamlash

1-topshiriq. Quyidagi soʻzlarga fatha, kasra, zamma va satr ustki belgilarini quyib oʻqing.

مقند منجم مداح تعجب مشقت تلفظ كله ترقيبات غدار
تردد تبر طنز مره ذره بطل تفكر تصور معلم مقلد رسام
مكار بره شفاف كذاب منت سله رقااص تشبث مؤلف تصدق.

2-topshiriq. Tubanda berilgan soʻzlarni eski oʻzbek yoziviga oʻgiring va satr osti va usti belgilarini qoʻying. Shu soʻzlarning ishtirokida gap tuzing. Baqqol, siddiq, takallum, farrosh, arra, tasadduq, darra, tashabbus, hammol, fazilat, taalluq, xurram, tasavvur, sator, takabbur, gʻalla, raqqos, raddiya, zarra, oppoq, hatto, hurriyat, hammom, dallol, shaddod.

3-topshiriq. Mazkur soʻzlarni hozirgi oʻzbek yozuviga oʻgiring.

تأسف تاريخ انشات مؤرخ تأكيد غرائب مؤلف تاثر تامين
عجائب تأمل مأمور عائله قرانت تألف

4-topshiriq. Berilgan soʻzlarga tegishli harakatlar va satr ustki belgilarini qoʻying va soʻzlarni mashq daftaringizga koʻchirib yozing.

مصور ميسر ضمنا لسان العرب تكلم تنفس ترقيبات جلاذ
عفت باطنا تكبر علت مشقت تبرك قصص الانبيا منور
عبد اللطيف عبد الله مناظره

4-topshiriq. Quyidagi soʻzlarni oʻqing vasla belgisini tegishli oʻrinlarga qoʻyib koʻchiring.

عجائب المخلوقات دار الفنا دار البقا طالب العلم محاكمه
اللغتين فوايدالكبار سعادت الاقبال نوادر الشباب

5-topshiriq. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridan olingan matnни oʻqing.

وقار

وقار ديب كبر و غروردن منمنلكدن اوز نفسيني ساقلامگنى ايتلور. وقار شرع و حكمت يوزه سيدن انسان اوچون اينگ كيركلى ياخشى خلقلارنينگ بریدور وقارسز آدم اعتبارسز بايگه كبرلى كيشى علتلك فقيرگه اوخشايدور هر كمينگ قدر و اعتبارى نفسى نينگ وقارلى ايله اولچانادور وقور كشيلاز كبر و غرورگه اصلا يقين يورماسلار چونكه غرور منمنلك تكبرلك كشيلى خوار خلق آراسيده بى اعتبار قيلور هر قانچه علم و دولت صاحبي بولسه هم بر پلچه قدر و قيمتى بولماس منى بلورسنمى؟ موندای قيلورمن اوندی سخاوت قيلورمن ديب اوزينگ اوزى ماقتاماكلک ریاكارلك زور عيب و وقارسزلكدور

وقارلك كشى يامان خلقلاردن پاك عدالتلك اشیده سوزیده توغرى شفقت و مرحمتلى اوز دینداشلاریگه خیرخواه ملت فايده سيگه ترتشوچی صاف قلبى ارسلان يوركلى بولور حضرت على وقور كشى كبر و غروردن پاك بولور وقار آدمگرچيلک نينگ مدار افتخارى انسانيت نينگ حامى اعتباريدور ليکن وقار نينگ حقيقى درجه سيگه يتمک اوچون علم و معرفت لازم دور ديمشلاز

افسوس بو زمانده بزيم اعتبار يوق
ياشو قریده غيرتو ناموسو عار يوق
فسقو فُجور ايله گرفتار بارچه جان
علمو عملده بزده ثبات وقار يوق
اوتماقده عمر هاى هوس برله بر هوا
ملت غمینی اويلاغوچی هوشيار يوق.

وجدان

وجدان ديب روحيمزگه فكرميزگه تأثير قيلادورگان حسيات يعنى سيزوو طويماقندن عبارت معنوى قوتنى ايتلور بز هر وقت افعال و حرکاتيمزنى ياخشى و يامانلغينى فايده و ضررليغينى آنجق وجدانميز ايله بيلورمز وجدان انسان نينگ عقل و فکرىنى حقيقى

میزانی دور که بو ترازو ایله اوز کمچیلکلارینی اولچاب بیلیمک ایله برابر باشقه لارنینگ هم افعال و حرکاتینی سیزور اگر اشلاگان اشی شریعت عقل و حکمتگه موافق بولسه محبت قیلور قباحت و یامان اشلارنی قیلسه نفرت قیلور بز جناب حق نینگ امر و نهیینی فکر و روحیمزنگ معنوی قوتی اولان وجدانیمز ایله اییره بیلورمز

وجدان یاخشی خلقلانینگ منبعی اولدیغندن وجدان صاحب لاری هر بر اشنی بی غرض خالص نیت ایله اشلار شول سبیلی هر کم نظریده مقبول و سویوکلی بولور اما وجدانسز کشیلارنینگ اشلاریده نیت و عمل لاریده دوست و آشنالق لاریده یاشین بر غرض لاری اولدیغندن هر وقت حسرت و ندامت چیکوب وجدان عزابیغه گرفتار بولورلار.

هر بر انسان نینگ حقیقی فاعلی وجدانیدور

میوه سی یاخشی عمل دور حاصلی وجدانیدور

انسان دنی وظیفه لارینی عُلُویتینی وجدانی سایه سیده تقدیر قیله بیلور چونگه وجدانی سلامت کشیلار ایمان و اعتقادلارینی کمالگه بیتکورمک اوچون جناب حقنینگ بویروقلارینی دین و ملتغه فائده لک ایشلارنی شاد و خرملک ایله ایشلار

الحاصل وجدان هر کیمینینگ افعال و حرکاتینی کورساتادورگان مصفا بر آیینه دور که بو کوزکوگه چین نظر قیلغان کشی اوز عیب و کمچیلکلارینی توزاتمک حرکتیده بولوب باشقه لارنینگ عیب و قصورلارینی اختارماقغه وقتی بولمس بزیم اسلامیتده وجدان اخلاقینی اصلاهی اوچون سعی حرکت قیلماک لازم اولدیغیندین شول دائره ده حرکت قیلغان کیشیلار اککی جهانده عزیز و مُکرّم بولورلار ارسطو حکیم روحیمزنینگ معنوی قوتی اولان وجدانیمز فکریمیزگه قوت بیرگوچی بر واسطه ادراکیه دیلور یعنی حسیاتیمزنینگ روحیمیزگه تأثر ایتتیرگوچی بر رابطه ایلکتیریقییه سیدور دیمیش

ابن سنا حکیم وجدان روح و فکریمیزی طویغونقیلماکغه
بیرینچی واسطه دور دیمیش

صاف وجدان کبی هیچ کامیده مزان اولماز
کشی اوز عیبینی بیلماک کبی عرفان اولماز
شاد مسرور اولور انصاف ایله وجدانلی کشی
کیمکه وجدانسیز ایسه توغری چین انسان اولماز

33-34-mavzu

Nasta'liq xatidagi matnlarni o`qish

Xattotlik san'ati va nasta'liq xati

Tarixda eski yozuvning bir necha xil uslubi ko'rinishlari bo'lgan.

Yozuvning uslubiy ko'rinishlari deganda har bir qalam egasining o'ziga xos individual yozuv manerasi, uning dastxati emas, balki yozuvning ko'pchilik tomonidan qabul qilingan, odat tusiga kirib qolgan umumiy uslubiy ko'rinishi – xat shakllari nazarda tutiladi.

Matbaachilik yuzaga kelmagan, kitobat ishlari zaxmatkash kotiblarning qo'l mehnati va san'ati bilan amalga oshirilgan davrlarda xilma-xil yozuv usullarining kelib chiqishi tabiiy bo'lgan.

Hattotlik tarixiga oid ma'lumotlarda kotiblarning xatti suls (suls xati), xatti nasx (nasx xati), xatti muhaqqaq, xatti rayxoniy, tavqe', riqo' xatlari bo'yicha yozishda san'at va mahorat ko'rsatgachliklari tilga olinadi.

Arab yozuviga asoslangan xatning eng ko'xna usullaridan biri xatti ko'fiy (ko'fiy xati)dir. Qur'onning ilk namunalari ko'fiy xati bilan bitilgan edi. Nuqtasiz harflarni g'isht qoliplari shakliga solib siyrak, yakka-yakka qilib yozishga asoslangan bu yozuvning har xil tarmoqlari yuzaga keladi va natijada asl ko'fiy xati bora-bora qabr toshlari, binolarni bezashdagina ishlatiladi.

Ko'fiy xati tarmoqlari bilan bir qatorda O'rta Osiyoda nasx xati («xatti nasx») ham keng tarqala boshlaydi. Harflari ost-ust belgilari bilan tikroq, ingichkaroq va zichroq qilib yozilgani, oz o'ringa ko'proq gapni sig'dirish mumkin bo'lgani uchun nasx xati hayotdan ancha mustahkam o'rin egallaydi. Temur zamonidan boshlab Xuroson va Movarounnahrda nasta'liq («nasx+ta'liq») xati shakllana boradi. Sulton Ali Mashhadiy asos solgan Hirot xattotlik maktabi bu yozuvning keng yoyilishi va chuqur ildiz otishiga sababchi bo'ladi. Navoiy, Bobur asarlari, uch xonlik davrida yaratilgan va ko'chirilgan forsha-tojikcha va turkcha-o'zbekcha yozma yodgorliklarning deyarli hammasi nasta'liqning O'rta Osiyo xati deb atalayotgan uslubiy ko'rinishida yozilgandir.

Yozuvning yana xatti ta'liq, xatti devoniy, xatti shikasta kabi ko'rinishlari ham bor. Xatti ta'liq – xatti nasxga, xatti devoniy esa nasta'liq xatiga yaqin bo'lgan. Ammo shikasta (siniq) xati harflarning o'zaro zanjirsimon bog'lanib

ketishi, soʻz yoki qatorlarning uzoq-uzoq yozilishi bilan yozuvning boshqa uslubiy koʻrinishlaridan ajralib turadi.

Shuni qayd etish zarurki, yozma faoliyatda, ayniqsa, kitobat ishida bu yozuvlarning davrga mos koʻrinishdagina foydalanib qoʻya qolmasdan, uning boshqa usullarini ham qoʻllaganlar. Masalan, kitobning bezagi yoki sarlavhalarini yozishda bir usuldan, oyatlarni ajratib koʻrsatish maqsadida -- ikkinchi bir usuldan, asosiy matnni yozish uchun – uchunchi usul, xotima qism ifodasi uchun – toʻrtinchi v.b. Shuoyi xatdan – bezak uchun, tugʻro xatidan – imzo uchun, tumor, gʻubor (mayda), shajariy xatlaridan yana oʻzga maqsadlar uchun foydalanish odat boʻlgan.

Xatotlik (arabcha **خطاط** - kalligraf) – *yozuv, xat sanʼati* (kalligrafiya, husnixat), kitob koʻchirish kasbi. Oʻrta Osiyoda qadimdan rivoj topgan. Yozuv paydo boʻlgandan keyin maxsus kishilar xattotlik bilan shugʻullana boshlashgan. Ayniqsa, arab yozuvi tarqalganidan soʻng xattotlik keng rivoj topgan.

Oʻrta Osiyoda matbaachilik vujudga kelgunga qadar kitob tayyorlash, ularning nusxasini koʻpaytirish ishi bilan xattotlar shugʻullangan. Saroylarda ayrim amaldorlar huzurida xattotlar jamoalari tashkil topgan (masalan, Mirzo Boysunqur saroyida qirqta xattot ishlagan).

Xattotlik sanʼati uslublari toʻgʻrisida koʻp risolalar yaratilgan. Amir Temur hukmronligi davrida nastaliq uslubi yaratilgan, uni yaratgan mashhur xattot Mirali Tabriziy shuningdek, Sultonali Mashhadiy, Majnun ibn Kamoliddin Rafiqiy, Darvesh Muhammad ibn Doʻstmuhammad Buxoriy, Munis Xorazmiy, Ishoqxon Toʻraqoʻrgʻoniy kabilarning xattotlik haqidagi risolalari bizgacha etib kelgan. Ularda yozilishicha, xattotlikda etti xil asosiy sanʼat mavjud: **suls, muhaqqaq, nasx, tavqeʻ, riqoʻ, taʻliq, nastaʻliq.**

XVII asrda arab yozuvining keng tarqalgan uslublaridan biri koʻfiy xati ixtiro qilinguncha (ixtirochi YAʻrab ibn Qahton) Oʻrta Osiyoda turli yozuv usullari mavjud boʻlgan. Masalan, **makkiy, madaniy, basariy** va boshqalar. Bulardan oldinroq maʼqaliy (tik chiziqli) yozuv boʻlgan. Kufiy yozuvi koʻpgina obidalarning naqshlarida saqlanib qolgan. Xalifa Muqtadi zamonida yashagan olim ibn Muqlaʻ (864-934) ni xatti sitta (olti xil yozuv: suls, nasx, muhaqqaq, rayhoni, tavqeʻ, riqoʻ) ixtirochisi deb tan olingan.

Zamonlar oʻtishi bilan kufiyning turli shakllari ixtiro etilgan. Qurʼonning ilk namunalari (masalan, Oʻzbekiston Diniy ishlari idorasida saqlanayotgan Usmon qurʼoni) shu yozuvda yozilgan, keyinchalik bu yozuv, asosan, binolarda bezak sifatida qoʻllangan. Muhaqqaq yozuvi kufiy yozuvining bir oz oʻzgartirilganidir. Rayhoni uslubi muhaqqaq yozuviga oʻxshagan, lekin harf shakllari rayhon barglariga oʻxshagani uchun shu nom bilan atalgan. Nasx yozuvi kufiy va muhaqqaq yozuvlaridan koʻra qurʼon koʻchirishda maʼqulroq topilgan. Tavqeʻ buyruq va farmonlar yozishda foydalanilgan. Riqoʻ yozuvi tavqeʻga ancha yaqin, lekin undan nozikroq. Asosan maktublarda ishlatilgani, kitobga aloqasi boʻlmagani uchun parcha (arabcha - ruqʻa) qogʻozlarga nafis

qilib yozilgani uchun riqo' deb atalgan. Bulardan tashqari tumor, g'ubor, shajariy, tug'ro va boshqa yozuv usullari bo'lgan.

Tug'ro – imzo qo'yishda qo'llanilgan.

Shajariy – harflar daraxt shoxlariga o'xshab ketadi.

G'ubor – mayda xat bo'lib, ixtirochisi Saidqosimdir.

XV asr boshlaridan kitob ko'chirishda (fors, eski o'zbek tillarida) nasta'liq xati rasm bo'ldi. Navoiy ta'biricha, xattotlar sultoni bo'lgan Sultonali Mashhadiy nasta'liq xatini ajoyib san'at darajasiga ko'targan. Kitobatchilikda bosmaxona paydo bo'lguncha kotib, xattotlar mehnati asosiy rol o'ynadi. Kitob chiqarish ishlari hukmdorlarning xohishi va mablag'lari bilan amalga oshirilgan. Bu borada Boysunqur, Alisher Navoiy, Feruz va boshqalarning ishlari diqqatga sazovordir.

Xatotlik bosqichlari:

Mufradot – harflarning alohida ko'rinishlarini yozish mashqi. Bu bosqichda alifdan boshlab, boshqa ko'rinishdagi harflarni o'xshashligiga ko'ra yozib o'rganishgan. Bunda o'quvchilar har bir harf bilan tanishib, uni tanish, o'qish va yozish malakasiga ega bo'lishgan. Masalan:

ب	ب ت ث پ	ف	ف ق
ح	ح خ چ	ک	ک گ
د	د ذ	ل	ل
ر	ر ز ژ	م	م
س	س ش	ن	ن
ص	ص ض	و	و
ط	ط ظ	ی	ی
ع	ع غ		

Murakkabot - mufradot bosqichida o'rganilgan harflarni bir-biriga qo'shib yozish mashq qilindi. Bunda har bir harfning turli ko'rinishlari bir-biriga ulanishi yoki ma'lum bir harfning turli ko'rinishlari boshqa harf ko'rinishlari bilan o'zaro bog'lanishi o'rganiladi. Masalan:

ببب	للل	ععع	ججج
ففف	یی	با	تا
سبب	نبی	رو	دنا

Muqattaot – murakkabot bosqichida o'rganilgan malaka va ko'nikmalar yordamida ma'lum so'z va so'z birikmalarini ko'chirib yozish, mustaqil ravishda yozish, shuningdek, fard, qit'a va ruboiylarni ko'chirish mashq qilingan.

نادر کوز درد بازار احمد مشق دفتری آزار نور دیدا کتاب
السواد

Insho – bu bosqichda o'rganilgan bilimlar asosida jumla va bir necha jumladan iborat matnlar tuzilgan.

وطني سویمانک ایماندان دور بيشيكدان قبرکاچا علم
ایزلا

Xatolik qurollari:

Qalam – qo'lyozma kitob yaratishdagi eng asosiy yozuv qurollaridan birining nomi. Qalam so'zi asli yunoncha «qalamos» bo'lib, yunon tilida qamishni ifodalagan.

Xattotlik ishida qo'llangan qamish qalam tayyorlash jarayoni ancha murakkab bo'lgan. Qalam tayyorlash kishidan o'ziga xos malaka va tajriba talab qilgan. Qalam yasashga mo'ljallangan qamish turi to'g'ri kelgan joydan olinmagan. Ular turli joylarda etishtirilgan. Xususan, 16 asrning etuk xattotlaridan bo'lmish Fathulloh ibn Ahmadning fikricha, Vosit shahri (Kuf va Basra shaharlari o'rtasida joylashgan) atrofida etishgan qamish eng oliy nav hisoblangan bo'lsa, Amudaryo sohillarida o'suvchi qamish o'zining sifati bo'yicha ikkinchi o'rinni egallagan. Misr va Mozandaron qamishlari esa keyingi o'rinlarda turgan. Shu nuqtai nazardan qalamni qanchalik bekamu ko'st va sifatli yasalishi qamishni qaerda o'sganligi, yo'g'onligi, rangi, saqlanishi, ishlov berilishi kabi holatlarga ham juda bog'liq bo'lgan. kamishning etishgan joyiga ko'ra qalam turlarini anglatuvchi terminlar ham joy nomlariga ko'ra yasalgan: vositiy, amuriy, misriy, mozandaroniy va boshqalar.

Qog'oz کاغذ - qog'ozning yaratilish tarixi miloddan avvalgi VII asrlarga borib taqaladi. Qadimda qog'ozlar pariros daraxtidan, maxsus ishlov berilgan teridan tayyorlangan. Eramizning II asrida Xitoyda qog'oz ishlab chiqarish keng yo'lga qo'yilgan. Xitoyliklar serdaromad sanalgan qog'oz ishlab chiqarishni qanchalik sir turmasinlar, VII asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran Samarqandda Xitoy qog'ozini kabi yuqori sifatli qog'ozlar ishlab chiqarila boshlandi. Chunki Samarqandda qog'oz ishlab chiqarish uchun kerakli bo'lgan xom ashyoning barcha turlari: ipak, paxta, kanop, qamish, poxol, tut novdasining po'sti kabilar mavjud edi. Dastlabki yozuv qog'ozlari o'rama shaklda, juda katta hajmda, keyinchalik esa, ularning daftar, bizga yaxshi ma'lum bo'lgan sharq qo'lyozmalari shaklida tayyorlangan.

Siyoh سیاہ - yozuv ishida rang sifatida qo'llangan suyuqlik. Bu so'z fors tilida qora degan ma'noni ham bildiradi.

Mixrak محرک termini dovot, ya'ni siyohdondagi siyohni aralashtirishda foydalaniladigan cho'p. Bu so'z asli arabcha bo'lib, harakatga keltiruvchi ma'nosini ifodalaydi va u «harraka» - حرک - aralashtirmoq, harakatga keltirmoq fe'lidan yasalgan.

Mistar **مسطر** – kotib tomonidan matnni ko‘chirishda qog‘ozdagi qo‘lyozma satrlarining to‘g‘ri va ravon chiqishini ta‘minlashda ishlatilgan yozuv quroli. Mistarni tayyorlashda qalin karton qog‘oz yoki bir necha varaqlar bir-biriga yopishtirib tayyorlangan qog‘oz olinib, unga yo‘g‘on iplar bir-biridan ma‘lum va teng masofadagi qatorlarda tortilib turadi. Xattot bunday mistarni toza qog‘oz yoki varaqning tagiga qo‘yib qo‘li bilan bosgan va uning natijasida iplarning izi qog‘ozga tushib, botiq chiziqlar paydo bo‘lgan. Kotib ana shu botiq chiziqlar bo‘ylab, matnni ko‘chirgan. Mistar so‘zi termin sifatida asosan Alisher Navoiy hamda Bobur asarlarida uchraydi.

Satr **سطر** - Qo‘lyozma asarning, umuman, maktub, hujjat kabilarning yozilgan har bir qatori satr termini bilan ifodalangan. Satr so‘zi arabcha bo‘lib, chiziq, yo‘l, qator ma‘nolarini ifodalaydi. O‘zbek tiliga uning asosan, qator va satr ma‘nolari ko‘chgan va shu ma‘noda qo‘llaniladi.

Poygir **پایگیر** - Qo‘lyozma asarlarning har bir sahifasiga ostiga qo‘yiladigan maxsus belgi. Boshqacha aytganda, tugayotgan qo‘lyozma sahifasining oxiriga keyingi sahifaning birinchi so‘zini yozib qo‘yish. Bu qo‘lyozma asarning sahifalari mavjudligi, to‘liqligi, yo‘qolmaganligini aniqlashga yordam bergan.

Xalqimiz yaratgan manbalar orasida qo‘lyozma asarlar ham raqamlash usuli bilan, ham poygir usuli bilan belgilangan.

1-topshiriq. Hamza Hakimzoda Niyoziyning ijodiga mansub asarni nasta‘liq xatida o‘qing.

دوست مولان ابی (نمونہ)

یارا کیلتور دینک منی یا	مین بو یا نخانگیاس ایردیم
یارا کوید ایردینک منی یا	او تکا ساله کو یاس ایردیم
	دوست مولان ابی کو نکلوم الله سزادور
در دگادمان ایستاماس	

ظلمت ایچره کیچه عمری ماه تابان ایستاس

کونکلیدور اشوقان یجو و تاراب نفوسهوا

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی عصرترقی وقتیدا

سلاج آقاروب قدیمی هم بولسه پیمان ایستاس

جمشیدوزر قوم بیاض اعل سلاصین ایلکیدیا

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی عصرترقی وقتیدا

اتفاقو غیرت ایلاب لیک عرفان ایستاس

کیددی دوری دوشدی آسمان میسجانی علم

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی عصرترقی وقتیدا

بیزنی ایملار لاهل سیر اوزرادوران ایستاس

اوزکالار ایتمکده اهر کون سینگ شنای اخترا

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی عصرترقی وقتیدا

بیزنی تورکیستان ایلی دردیگادمان ایستاس

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی اصری ترقی وقتیدا

تیسله دلت خجری باغیرنی لقمان ایستاس

قولیداور دامی مع کوزیداور کیفوخار

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی عصرترقی وقتیدا

یا عطاءدیا حدیث تصویر قرآن ایستاس

علمسیر لیکدان همه کیلگان بلانی انخلاور

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی عصرترقی وقتیدا

بوینچوک بد موردده لیک جسمیگاسیرجان ایستاس

اوزکابلت اوچه لار حکمت تاوب سونی سما

اوخلاما کوپ اوزبیک ایلی عصرترقی وقتیدا

بیزر حالی تاما قابی رنج بیرمان ایستاس

دام غلظتدين خلاص اولماقما امکان ایستاماس

ملت خوار اولماغین بیچ نامسلمان ایستاماس

بونه وحشت نه جمالت ایر قیزو سپرو جوان

ای نیهان یینگ حیف ای انسانیت اسلامیت

او خلاما کوپ اوزیک ایلی عصر ترقی وقتیدا

Savol va topshiriqlar

1. Arab grafikasiga asoslangan xat turlari va uning yuzaga kelish sabablari haqida gapiring.
2. Xattotlik nima? Xattot kim?
3. Hattotlikka oid terminlarga izoh bering.
4. Qadimda kitobatchilik san'ati rivoji nimaga asoslangan?
5. Kitobatchilik terminlari va ularning nomlanishi bilan faoliyat-jarayonlarni izohlang.

35-36-mavzu

Isloh qilingan yozuv

Asrlar davomida qo'llanib kelgan arab alifbosi xalq ommasining savod chiqarish uchun birmuncha qiyinchilik tug'dirardi. Shuning uchun ham o'zbek ziyolilari oldida alifboni soddalashtirish yoki boshqa osonroq imloni qabul qilish masalasi ko'ndalang turardi.

Nihoyat, 1921 yilda arab yozuvi isloh qilindi. YA'ni yozuv oldingisiga nibatan birmuncha soddalashtirildi. Ommaning osonroq savod chiqarish uchun muayyan qulaylik yaratildi.

Isloh talabiga muvofiq, yozuvda barcha harflar ifodalandi, arab tiliga xos bo'lgan tovushlarni ifodalofchi ayrim harflar (ظ ط ص ض ذ ث) yozuvdan butunlay chiqarib tashlandi. Ular o'rniga esa talaffuzi jihatidan o'zbek tilidagi tovushlarga yaqin bo'lgan harflar qo'llaniladigan bo'ldi. Eski yozuvdagi ص (sod), ض (se) harflari o'rniga isloh qilingan alifboda (sin) harfi, ظ (zo), ض (zod), ذ (zol) harflari o'rniga ز (ze), ط (to) tharfi o'rniga ت (te) ishlatila boshladi. Masalan:

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko'rinishi
سابیت	ثابت	Sobit
سابیر	صابر	Sobir
زاگیر	ذاکر	Zokir

زهر به	ضربه	zarba
زاليم	ظالم	zolim
تاقت	طاقت	toqat

Ma'lumki, eski yozuvda qisqa unlilar yozuvda ifodalanmas edi. Isloh qilingan arab alifbosida esa ular yozuvda to'la aks etadigan bo'ldi. Hatto ular uchun maxsus harfiy belgilar ham ishlab chiqildi.

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko'rinishi
ه	ا	a
ئا	آ	o
ئو	او	u
ئو	او	o'
ئى	اى	i
ئې	اى	e
ع	ع	'a

Misollar:

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko'rinishi
ه نده	اندا	anda
ئاباد	اباد	obod
ئوچون	اوچون	uchun
ئوته ر	اوتار	o'tar
ئيش	ايش	ish
ئتيك	ايتيك	etik
عسر	عصر	asr

Eski yozuvda و (vov) harfi uch xil tovushni, ya'ni v, o' va u ni ifodalab kelar edi. Isloh qilingan yozuvda esa ular bir-biridan farqlanib turuvchi harfiy belgilar bilan yoziladigan bo'ldi. Hatto v undoshi uchun maxsus belgi qabul qilindi. Masalan:

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko'rinishi
ه وه ز	عوض	Avaz

ۋە تە ن	وطن	vatan
---------	-----	-------

Eski yozuvdagi **ى (yo)** harfi isloh qilingan yozuvda uch xil ifodalanadi:

Islah qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko'rinishi
بىلىم	بىلىم	bilim
تىل	تىل	til
باي	باى	boy
كېل	كىل	kel

Eski yozuvdagi **نگ (ng)** yoki **ینگ (ing)** tovushi birikmalari isloh qilingan alifboda **ك** yoki **ك** harfiga muvofiq kelgan, masalan:

Islah qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko'rinishi
تاڭ	تانگ	tong
يۇرىڭ	يورینگ	yuring
سۈنۈڭ	سونینگ	suvning
اۈيىڭ	اۈيىنىڭ	uying

1- topshiriq. **a** va **o** unlilari ishtirok etuvchi so'zlardan topib, isloh qilingan eski o'zbek imlosida yozing.

2- topshiriq. **u** va **o'** unlilari ishtirok etuvchi so'zlardan topib, isloh qilingan arab yozuvida yozing vua ular yordamida gap tuzing.

3-topshiriq. **i** va **e** unlilari ishtirok etuvchi so'zlardan toping va ular yordamida gap tuzing va isloh qilingan eski o'zbek imlosida yozing.

4- topshiriq. **نگ (ng)** harf birikmasi bilan tugovchi so'zlardan topib, isloh qilingan alifbo asosida yozing.

5- topshiriq. **v** undoshining alohida hamda bog'langan holda yozilish shakllariga beshtadan misol toping va ularni isloh qilingan arab alifbosi asosida yozing.

6- topshiriq. Quyidagi so'zlarni isloh qilingan eski o'zbek alifbosi asosida yozing:

baland, matonat, qalandar, tang, maktub, talaba, chuqur, tiling, ko'ngil, xato, elak, olim, insof, zafar, o'qish, taraqqiyot, tuzum, talant, chang,

muhokama, fazilat, munozara, javob, oting, hasrat, marosim, vafo, samara, iqlim, husn, nafas, qalb, kunduz, olqish, to'ng'ich, o'rin, bong, havas, fasl.

7- topshiriq. Berilgan matnni o'qing va ko'chirib yozing.

زەرەفشان

زەرەفشان مەنبەسى (باشى) كېيىنكى ۋاقتلارغا چا تۈركىستاننىڭ مەدەنىي ۋە سىياسى جەھەتتىكى مەركەزى بولۇپ كېلىدىغان جايىنىڭ مەدەنىيەتتىكى تەربىيەلەنگەن دەريەنىڭ، مۇسلمان كىتابلىرىدا مەخسوس ئىسمى يوق. احتمال، ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى نامىق ئىسمى، ئىسلامىيەتنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياق ئۇنىڭغا ئېدى. خازىرى زەرەفشان «ئىسمى، مەھەللى كىتابلىرىنىڭ 18 نچى ئەسىرگە چە بولغاندا» ئۇچرە مەيدىر. بۇ ئىسمىنىڭ خەلق سۆزىدە ئىشلەتكەنى ھەم نامەلوم. رودزەر (تلا دريەسى) ئىستلاھى، ۋەقەت بىر ئىرماقنىڭ ئىسمى بولۇپ ئۇچرەيدىر. جۇغراڧىيونلار ۋە مۇئەللىم خەلەر دەريەنىڭ ئاقى ئونكەن ۋىلايەتتىن قاراب، «سوع دەريەسى، ياكى كوپىنچە، سەمەرقەندگە ياقىن بېرىدەكى چوپان – ئاتا بەلەندىلىكىگە قاراب، «ئاب كوھەك» (تاغ دەريەسى) دېيىپ ئاتايدىرلار.

ئامۇ دەريا خەۋزاسىنىڭ ئەكسىچە، زەرەفشان خەۋزاسىدا سۇنىڭ تەقسىم قىلىش نەرسى تىپى، ئىسلامىيەت دەۋرىدەن ئىلگىرى بىلگىلەنگەن ئېدى. دەريەنىڭ ئاقتۇرغان يولى ھەم ئۇنچە ئۆزگەرىشلەرگە ئۇچرەمەگەن. ئارقىلارنىڭ باشىنى تېز- تېز كۆچىرىپ، باشقا جايلاردان ئاچماققا سەبەب بولغان. دەريەنىڭ ۋە نەھەرلەر چوقۇرلىغىنى ھېسابغا ئالغىنىدا، ئىسلامىيەت دەۋرىدە قىيىنغان بارچا سۇغا ئېلىش ئىشلەرى كوپىنچە، باشقا ئىسمىدە بولسا ھەم، تاشلانغان، ئېسكى ئارقىلارنىڭ تۈزەتتىدەن عىبارەت ئىدى. ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى ۋاقتدا، زەرەفشان سۇيىدىن قانداقلىرى ئېدى. ۋە دەريەنىڭ باشىدا، مۇز تاغىدىن 25 چاقىم بېرىدە، ھاۋزدا سۇ خانەلەر بار ئېدى، دېگەن فىكىر ھەم تەئەككۇب ئېتىلىمەيدى. بۇندەكى بىنالار (سۇنى باغلاپ قوياتۇرغان ۋە ساقلاب تۇراتۇرغان) ئەلبەتتە، مەھەللى تاغلىقلار تامانىدىن قىلىنا ئاكاماس ئېدى.

بۇندەى بىنالارنى، فەقەت زەرەفشان ۋادىسىنىڭ يۇقارى قىسمىنىڭ سەمەرقەند ۋە بۇخارا بىلەن سىياسى جەھەتدەن مۇستەھكەم بىرلاشكەن ۋاقتىدا، بۇ ۋادىنىڭ ئورتا ۋا پەستكى قىسىملارىداغى مەدەنىي فۇقارالارغىنا قىيلا ئالار ئېدىلەر.

(Ushbu parcha V.Bartoldning “تۈركستاننىڭ سۇۋغارىلىش تەئرىخى” asaridan olindi. 173-175-betlar. Asar 1926 yil Toshkentda nashr qilingan.)

Savol va topshiriqlar

1. 20-asrning boshlarida eski o'zbek yozuvining isloh qilinishi sabablarini izohlang.
2. Arab yozuvining isloh qilinishi qaysi harflarda ko'zga tashlanadi?
3. Isloh qilingan yozuvda arabiy tovushlarni ifodalovchi harflarga nisbatan qanday yo'l tutildi?
4. Isloh qilingan yozuv qaysi jihatlari bilan amaldagi yozuvdan farq qiladi?
5. ۇ qaysi tovushni ifoda qilgan?
6. ڭ qaysi tovushni ifoda qilgan?
7. ۆ qaysi tovushni ifoda qilgan?
8. ئا qaysi tovushni ifoda qilgan?
9. ئپ qaysi tovushni ifoda qilgan?
10. ئۇ qaysi tovushni ifoda qilgan?
11. ئى qaysi tovushni ifoda qilgan?
12. عە qaysi tovushni ifoda qilgan?

ESKI O'ZBEK TILIDA IMLO MASALASI VA TINISH BELGILARI XUSUSIDA

Eski o'zbek yozuvidan foydalanishda hamma uchun umumiy bo'lgan imlo qoidalari mavjud emas edi. Uzoq davrlik tajribadan kelib chiqqan odat va ana'nalar avloddan avlodga o'tib qoida kuchini saqlab kelgan.

Eski o'zbek yozuvida turkcha-o'zbekcha so'zlar imlosiga nisbatan fonetik asos (printsip) talablari kengroq joriy qilingan bo'lsa-da, imloda tarixiy-ana'naviy asosga juda katta o'rin berilgan. Yozma adabiy manbalar orqali tilga behisob arabcha, forscha leksik qatlamlarning kirib kelishi tarixiy-ana'naviy mavqeining ortib borishiga sabab bo'lgan.

Eski o'zbek tilida so'z shaklini orfografik an'analar bo'yicha to'g'ri ifodalash uchun so'zning tabiatiga uning ko'rinishiga e'tibor berish talab qilinadi. Biz yozuv orqali ifoda qilmoqchi bo'lgan so'z tarixiy-etimologik jihatdan qanaqa so'z? Turkcha-o'zbekchami yoki o'zlashma so'zmi? Agar turkcha-o'zbekcha so'z bo'lsa, uni fonetik asosda (aytilishiga qarab) qisqa unilarni ham tegishli harflar bilan ifodalab yozish mumkin:

كىپرىك	kiprik	توزوك	tuzuk
كوپرىك	ko'prik	بىلیم	bilim

Xo'sh, hozirgi o'zbek tilida, eski o'zbek tilida iste'molda bo'lgan turkiy, forsiy va arabiy so'zlarni bir-biridan qanday ajratamiz? Buni maxsus qoidasi bo'lmasa-da, o'zbek tilidagi turkiy qatlamga mansub so'zlar, asosan, *bosh, ost, qizil, ko'k, bir, kel, yoz, ur* (*o'qib chiqdi, kela qol* kabi etakchi va ko'makchi fe'llardan iborat tarkibli fe'llar, qo'shma fe'llar *sotib oldi, olib keldi, kelib ko'rdi* va b.) kabi bir bo'g'inli bo'lishi, ikkita undosh (*ost, ust* kabi so'zlardan tashqari) yoki ikkita unlining qator kela olmaslik xususiyatiga ko'ra farqlashimiz mumkin. Bundan tashqari, o'zbek tilidagi son so'z turkumi, tub fe'llar, olmoshlar (*hamma, ba'zi* olmoshlari, birgalik va bo'lishsizlik olmoshlarini hosil qiluvchi *hech va har* so'zlari, shuningdek, eski o'zbek tilida keng iste'molda bo'lgan *kamina, faqir, banda* kabi olmoshlar bundan mustasno), sifat so'z turkumi va boshqa mustaqil va yordamchi so'z turkumlariga oid bo'lgan bir bo'g'inli so'zlar turkiy, o'zbekcha so'zlar sanaladi va arab alifbosiga asoslangan eski imloda tarkibidagi tovushlarning miqdoriga ko'ra to'liq yoziladi.

Ot	Sifat	Son	Olmosh	Ravish	Fe'l	Yordamchi so'z turk.
آتا	قىزىل	يىتى	مىن	بورون	اوقى	يانا
تاغ	كوك	اون	او	ايلكارى	كىل	بيلان
تاش	سارىق	يىگىرما	بو	ايرتا	بار	اوجون
ياز	قارا	ايلىك	شو	تانگ	تور	آست

Shuningdek, turkiy tillarga xos ot, fe'l va boshqa so'z turkumlariga oid grammatik kategoriyalar, so'z yasovchi va boshqa affikslar ham to'liq yoziladi.

Ot	Sifat	Son	Ravish	Fe'l
ايشچى	كوكيمتير	بيشتا	اونلاب	ايشلا
ايدا	سارغيش	يىتتىنچى	توتديك	اويلادى
اويلار	آپپاق	يىتتولان	آزراق	چيزديم
باشينگ	ياپيق	اونتاچا	كوپلاب	چىققاچ

Agar so'z arab, fors tillaridan o'zlashgan bo'lsa, bunday so'zlar tarixiy-etimologik asosda, ya'ni o'sha tilning o'zida qanday yozib kelingan bo'lsa, shu tarzda yoziladi. Masalan, *rassom* ma'nosidagi «*musavvir*» so'zini yozish talab qilinganda biz uni *مساویر* tarzida yozib qo'ysak ham o'qib tushunish mumkin, ammo bunda imlo buziladi, *oktyabr* so'zini hozirgi yozuvda *o'ktabir* deb yozib qo'ygandek qiziq holat yuz beradi. Chunki, «*musavvir*» so'zi tarixda *مصور* yozib kelingan.

So'zning tarixiy-ana'naviy tamg'asini qanday qilib tanib olish kerak?

O'rganuvchi xodim bu masalada ko'proq odat va ana'naga e'tibor beradi, lug'atlarga tayanib ish ko'radi.

Turkcha-o'zbekcha so'zlarning fonetik qurilishi haqida yuqorida ma'lumot berib o'tildi. Turkcha-o'zbekcha so'zlar qolipiga mos kelmaydigan, ularga zid ko'rinishda bo'lgan so'zlarni o'zlashma so'zlar, deb faraz qilamiz va ularning imlosini lug'atlardan qarab bilishimiz va to'g'ri yozishimiz zarur.

O'zlashma so'zlardan arab tiliga mansub so'zlar imlosi og'irroq. Eski o'zbek tilida keng qo'llangan «**ata**» «**ato**» so'zlariga e'tibor qaratsak. Bu so'zlarning she'riyatdagi o'rni yaqin bo'lishi va shunga ko'ra ular o'zaro yaqin o'qilishi mumkin, ammo imlosi butunlay farq qiladi: **اتا** (**ata**) – turkcha-o'zbekcha so'z, **عطا** (**ato**) – arabcha-bag'ishlash, atab qo'yish ma'nosidagi so'z. **باليغ** (**balig'**) bilan **بالیغ** (**bālig'**) bir xil talaffuz qilinadi, lekin ular ikki tilga mansub mustaqil shaklli va ikki xil ma'nodagi so'zlardir. Shuningdek, **Inson**, **Ibrohim** so'zlarini biz «i» bilan aytamiz, lekin bu so'zlar **انسان** **ابراهيم** shakllarida alif bilan yoziladi.

Hoyi havvaz va **alif**, **yo** va **vov** harflarining eski o'zbek tili va yozuvida qo'llanishi va vazifalariga ko'ra arab va fors tillarida qo'llanishidan farq qiladi. Eski o'zbek yozuvida ularning imlosi bilan bog'liq quyidagi shakllari mavjud:

Hoyi havvaz harfi bilan bog'liq imlo masalalari

1. Hoyi havvaz harfi arab tilida «**h**» tovushini va so'z oxirida kelganda esa ustiga ikki nuqta qo'yilib, «**t**» tovushini ifoda qiladi va u **ta marbuta** nomi bilan yuritiladi (bu haqda quyida batafsil ma'lumot berilgan). Bunday o'zlashma so'zlar o'zbek tilida ham majud bo'lib, «**a**» tovushi bilan tugaydi va asliga muvofiq hoyi havvaz harfi bilan yoziladi. Maslan: **بركه** **عامه** **معركه** kabi.

2. Hoyi havvaz harfi fors tilida so'z boshida va so'z o'rtasida «**h**» tovushini, so'z oxirida esa qisqa «**e**» tovushini ifoda qiladi. Masalan:

ham – **هم**, shahar – **شهر**, xona – **خانه**, noma – **نامه** kabi.

3. O'zbekcha so'zlarda **hoyi havvaz** arabcha va forscha so'zlardagi singari undosh tovushni ifodalash vazifasida qo'llanmaydi. Chunki o'zbek tilida «**h**» undoshining o'zi yo'q. Demak, o'zbek tilidagi «**h**» undoshi bilan kelgan so'zlar arab yoki fors tilidan o'zlashgan so'zlar blib, bu undosh umuman turkiy tillar uchun xos emas. Bu haqda M.Qoshg'ariy o'zining tilshunoslikka bag'ishlangan «Devoni lug'atut turk» asarida maxsus to'xtalib o'tgan:

Demak, hoyi havvazning unli tovushni ifodalash uchun qo'llanishi borasida o'zbek tilining fors tili bilan o'xshashligi bor. Biroq **hoyi havvaz** bilan ifodalangan unlining tabiati va vazifalari jihatdan o'zbek tili fors tilidan farq qiladigan xususiyatlarga ega. Hoyi havvaz forscha so'zladagi qisqa «**e**» unlisini ifodalasa, uning o'zbekcha so'zlarda turkiy singarmonizmga muvofiq

o'z oxirida orqa qator (qattiq) – a yoki old qator (yumshoq) – ä unlisi o'rnida ishlatilavergan. Masalan: ancha – انچه , necha – نيچه , kecha – كيچه , barcha – بارچه , boshqa – باشقا , qisqa – قيسقه , qayda – قايدہ , uzra - اوزره , uza - اوزه , ichra – ايچره , birla – بيرله , bila – بيله , nima – نيمه kabi. Yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha, arab grafikasi asosidagi turkiy xalqlar yozuvining dastlabki davrlaridagi hoyi havvaz harfi turkiy so'zlarda umuman qo'llanmagan. Bu hol XI asr yodgorligi «Qutadg'u bilig»da ham aks etgan. Ushbu asarda hoyi havvaz harfi qo'llanishi mumkin bo'lgan hamma turkiy so'zlar va qo'shimchalardagi orqa qator «a» va old qator ä unilari uchun alif qo'llangan. Masalan: ancha – انچا , necha – نيچا , kecha – كيچا , barcha – بارچا , boshqa – تاشقا , qisqa – قيسقا , qayda – قايدا , uzra - اوزرا , uza - اوزا , ichra – ايچرا , birla – بيرلا , bila – بيلا , nima – نима kabi.

Yuqoridagi so'zlar hozirgi tilimiz nuqta nazaridan tub so'z sifatida tasavur qilinsa-da, ular tarixan yaasama so'z sanaladi va morfemalarga ajraladi. Otlardagi kelishik, fe'llarning zamon, mayl, nisbat va shaxs-son va bo'lishsizlik affikslari (qo'shimchalari) ham alif bilan yozilgan. Masalan: yag'ida – باغيدا , kunda – كوندا , saqishta – ساقيشتا , so'zda – سوزدا (o'rin payt kelishigi qo'shimchasi), chig'ayqa – چيغايقا , tabug'qa – تابوغقا (jo'nalish kelishigi qo'shimchasi), og'luma – اوغلوما , so'zuma – سوزوما (jo'nalish kelishigi qo'shimchasi), barma – بارما , kelma – كيلما (fe'lning bo'lishsizlik qo'shimchasi), barsa – بارسا , kelsa – كيلسا (shart mayli qo'shimchasi).

XII asr yodgorligi «Hibatul haqoyiq» asarida jo'nalish kelishigi qo'shimchasining –g'a, -qa shakllari alif bilan ham, hoyi havvaz bilan ham yozilgan. Tub so'z sifatida tasavvur qilinadigan ancha – انچا , necha – نيچا , kecha – كيچا , barcha – بارچا , boshqa – باشقا , qisqa – قيسقا , qayda – قايدا , uzra - اوزرا , uza - اوزا , ichra – ايچرا , birla – بيرلا , bila – بيلا , nima – نима kabi so'zlarning hammasi asarda alif bilan yozilgan.

Hoyi havvazning turkiy so'zlarda qo'llanishi keyinchalik kengayib borgan. Masalan, XIV asr yodgorligi sanalgan «Muhabbatnoma» asarida *ancha, necha, kecha, barcha, boshqa, qisqa, qayda, uzra, uza, ichra, birla, bila, nima* kabi so'zlar ham alif, ham hoyi havvaz harflari bilan yozilgan. Jo'nalish kelishigi qo'shimchasining –g'a, -qa shakllari qo'yg'a – قوی+غا , qapuqqa اولوس+قه – توی+غه tarzida alif bilan ham, to'yg'a – قاپوق+قا

tarzida hoyi havvaz bilan yozilgan. Boshqa qo'shimchalar ham shu tarzda alif bilan ham, hoyi havvaz bilan ham yozila bergan. Demak, eski o'zbek tilida jo'nalish kelishigi qo'shimchasining qattiq o'zakli so'zlarga birikadigan shakllari ko'pincha **قه** – **غه**, ko'rinishida havvaz bilan yozilgani holda, yumshoq o'zakli so'zlarga birikadigan shakli har doim **کا** – ko'rinishida alif bilan yozilgan. Jo'nalish kelishigi qo'shimchasining yumshoq o'zakli so'zlarga qo'shiladigan bu varianti hoyi havvaz bilan yozilsa, fors tilidagi – **که** **ke** bog'lovchisga o'xshab qolishi va turli yanglishlarga olib kelishi mumkinligi xaqidagi mulohazaga kelish mumkin.

XV asrga kelib turkiy (o'zbekcha) so'zlar oxiridagi unli tovushni ifodalovchi vosita sifatida hoyi havvazning qo'llanishi yanada kengaygan. Biroq bu davrda ham, yuqorida ta'kidlanganidek, o'zbekcha so'zlarda hoyi havvaz alif bilan vazifadosh bo'lib qolgan.

Arab va fors tillaridan o'zlashgan va eski o'zbek tilida faol qo'llangan qisqa «a» (arab tilidan o'zlashgan so'z oxiridagi tamarbuta **ة** dagi nuqtalar tushib qolib, **ه** hoyi havvaz ko'rinishiga o'tgan) unlisi bilan tugovchi so'zlarga qo'shimchalar qo'shilganda, so'z oxiridagi «a» unlisini «a» tarzda o'qilishini ta'minlash maqsadida qo'shimchalar ajratilib yozilgan. Bu esa hoyi havvaz harfining so'z oxirida o'ziga xos tarzda ifodalanishiga dalolatdir. Aks holda qo'shimchalar qo'shilganda uning so'z o'rtasidagi shakli tanlansa, «h» tovushiga aylanib qoladi. YA'ni *xona, oila, baraka, feruza* kabi so'zlarda «a» unlisi hoyi havvaz bilan ifodalanib, o'zak va qo'shimchalar ajratib yozilishi qoida tusiga kirgan.

Hoyi havvaz harfi kof harfidan keyin kelganda *-ki* deb talaffuz etiladi. U «i» shaklida talaffuz etilsa-da, yozuvda yo harfi bilan emas, balki hoyi havvaz harfi bilan yoziladi. Eski o'zbek tilida *-ki* bog'lovchisi aksariyat hollarda qo'shma gap tarkibidagi ergash gaplarni bosh gapga bog'lash uchun yoki gap tarkibida kiritma konstruktsiyalarning mavjudligiga ishora qilgan. Masalan:

الطبا دعبیدورکیم مریض مجازیدا مرضنی ضایل قیلغاندین
سونگرا چون عدنا خلت جلد تختیدا قالور تردد و دالک
بویورورلار که اول موادنی تحلیل بیلا دفع قیلغای – اول
داغی بو فقیرغا بویوروب ایردی (علی شیر نوایی " حالات
پهلوان محمد" 115)

اندىن سونگرا اوچ ايبريق سو ايندى که چون اندىن
ايچدوک لذت و حلاوتدا دنيادا ايچگان سولارغا اوخشاماس
ایردی (علی شیر نوایی "نسایم المحبت" 496)

Hozirgi va eski o'zbek tillarida keng iste'molda bo'lgan *chunki* bog'lovchisi *chun* bog'lovchisiga *-kim, -ki* (forscha *-ke*) ergashtiruvchi bog'lovchisining qo'shilishi yo'li bilan hosil bo'lgan. *Chunki* چونکه bog'lovchisi Alisher Navoiy va Bobur asarlarida kam iste'molda bo'lgan va sabab ma'no munosabatini ifodalagan.

Alif harfi bilan bog'liq imlo masalalari

Alifbo sirasidagi har bir harf yoki belgi, odatda, ma'lum bir vazifani bajaradi. Shu bilan birga, ba'zi yozuvlarda ayrim harflarga bir qator vazifalar yuklatilgan bo'ladi. Bundan tashqari, aynan bir harfning muayyan bir tildagi vazifalari bilan uning boshqa tilda bajaradigan vazifalari mos kelmasligi mumkin. Masalan, arab va fors tillarida qisqa «a» unlisi yozuvda aks etmaydi, ya'ni alif yozilmaydi. Biroq turkiy tillarda, jumladan, eski o'zbek tilida «a» unlisi qisqa emas. U unli qattiq-yumshoqligi (orqa-old qatori)ga ko'ra farq qilsa-da, ular yozuvda har doim alif harfi bilan yoziladi.

Undosh bilan boshlanadigan so'zlarning birinchi bo'g'inidagi «a» unlisining yozuvda ifodalanmasligi arab alifbosidagi eski o'zbek yozuvining dastlabki davrlaridanoq qoida tusiga kirgan. Masalan, arab yozuvida yaratilgan dastlabki turkiy adabiy asar hisoblanuvchi XI asr yodgorligi «Qutadg'u bilig»da undosh bilan boshlanadigan ko'pchilik so'zlarning birinchi bo'g'inidagi unli tovushlar, shu jumladan, «a» unlisi yozuvda ifodalanmagan. Lekin yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha, XIII-XIV asrlardan bunday so'zlarning birinchi bo'g'inidagi unlini ham yozuvda ifodalash odat bo'la boshlagan.

Eski turkiy til davrida cho'ziq va keng «a:» unlisining funktsional formasi uchun qo'sh alif hamda alif madda qo'llana boshlagan. Qo'sh alif, alif madda shakli XI-XIV asrlarga oid turkiy yozma obidalar tili uchun xarakterlidir. Masalan: **a:t** – ات (MQ, I, 107) – *ism*; **a:ch** – اچ (MQ, 1,108) – *och* (sifat), **a:q** – اق (MQ, 1, 109) – *oq*; **a:ti** – آتی (QBN, 126B.) – *nomi*; **a:g'u** – آغو (QBN, 142-b.) – *og'u*; **a:z** – آز (HH,33) – *az*; **a:tlig'** – آتلیغ (Tafsir, 26-b.) – *nomli*; **a:y** – آی (NF, 156-b) – *oy* kabi.

XV asr va undan keyingi davrlarga oid yodgorliklarda esa undosh bilan boshlanadigan so'zlarning birinchi bo'g'inidagi «a» unlisi ko'pchilik hollarda yozuvda ifodalangan, ya'ni bu o'rinda «a» unlisi uchun alif ko'pincha qo'llanilgan bo'lib, alif qo'llanganmagan hollar ham uchraydi.

Turkiy obidalarda orqa qator keng, orqa qator lablangan o'rta keng hamda tor unli tovushlar asosida tuzilgan qattiq talaffuzli turkiy so'zlarga *qan/-g'an; -laq/-lag'; -aq/-ag'; -qaq/-g'aq; -ma, -maq/-mag'; -qa/-g'a; -raq* kabi affikslar qo'shilgan va ular, o'z navbatida, alif bilan berilgan. Ularni o'qiganda va hozirgi yozuvga o'g'irganda, etimologik til orqa, quyi keng «a» unlisi sifatida ifodalash zarur bo'ladi. Turkiy yoki o'zlashgan qattiq o'zakli so'zlarga singarmonizm qoidasiga muvofiq qattik o'zakli kelishik qo'shimchalari *-ga/-*

ka-گا/گا ; -da/-ta – دا/تا ; -dan/-tan دان/تان qo‘shilgan, yumshoq o‘zakli so‘zlarga esa ularning yumshoq varianlari qo‘shilgan bo‘lsa-da, ular yozuvda farqlanmagan.

Bizga ma‘lumki, eski o‘zbek yozuvida uchraydigan turkiy so‘zlar tarkibidagi unililar **alif**, **vov** va **yo** harflari orqali ifoda etiladi. Lekin ko‘pgina holatlarda unililarni turlicha yozuvdagi talqiniga duch kelamiz. YA’ni so‘z oxiridagi **-da** qo‘shimchasidagi **a** unli tovushini **alif** harfi orqali ifodalash o‘rniga **hoye havvaz** orqali ifodalangan holatlarni ko‘p kuzatamiz. Masalan:

بو وقت زمان سيد سلطان امير المؤمنین زمان لاریده
فرغانه اقلیمینده آبادلیق دین آبادلیق غه قدم قویگان.

(Gulxaniy, «Zarbulmasal» asari, 81-sahifa)

Bu boradagi ma‘lumotlarni yanada chuqurroq o‘rganish maqsadida Alisher Navoiyning «Ilk devoni» va «Majolisun nafois» va Mahmud Qoshg‘ariyning «Devoni lug‘atit turk» asarlaridagi misollarni kuzatishimiz jarayonida **-da** qo‘shimchasidagi **a** unlisini «alif» orqali yozilganini ko‘ramiz. Masalan:

کیمسه بیرله توتما غیل الفت نوائی نیگا کیم
ایرولوردا منگا بولغان حالتی غه ارزیماس

(Alisher Navoiy, «Ilk devon», 57a sahifa, Toshkent 1968 yil, faksimil nashr)

هم انگا و هم فقیر غه بو فقیر ترک و سارت اراسی دا
ان دین تمام راق کیشی کورمایدورمین.

(Alisher Navoiy, «Majolisun nafois», 81-sahifa, Toshkent 1961 yil,)

minda so‘ziga ahamiyat beradigan bo‘lsak, **mim zirli**, **nun sukunli**, **dol** esa **alifli** yozilgan. Bu so‘zdagi oxirgi tovush **a** bo‘lib, u **alif** harfi orqali ifoda etilgan. (Mahmud Koshg‘ari, «Devoni lug‘atit turk», I tom, 397-sahifa, 1960 yil)

So‘z oxiridagi **-ga** qo‘shimchasidagi **a** unli tovushi manbalarda **alif** harfi orqali ifodalanganligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan:

عیبینگ گا باقیب اوزگا لار عیبینی یاشورسانگ خوب
ایردی.

(Gulxaniy, «Zarbulmasal» asari, 81-sahifa)

پارجه پرساری منگادور یار ضعفی پر ساری
کیم انگا صحت بولور بولغای منگا یوز آنجه غم

(Alisher Navoiy, «Ilk devon», 57a sahifa, Toshkent 1968 yil, faksimil nashr)

سلطان صاحب قران تاریخین انگا بویوریلدی اون ایکی
مینگ بیت قه یاقین ایتیب دور.

(Alisher Navoiy, «Majolisun nafois», 54-sahifa, Toshkent 1961 yil,)

Soʻz oxiridagi **-gʻa** qoʻshimchasidagi **a** unli tovushi manbaʼlarda **hoye havvaz** harfi orqali ifodalanganligini koʻrishimiz mumkin. Masalan:

پادشاه بنی سلیم مردم لارینی آدیغه چاقوردی.

(Gulxaniy, «Zarbulmasal» asari, 81-sahifa)

صاحب قران روزگاریغه روحلاریدین مدد و فیض بی

عدد بیتکورسون.

(Alisher Navoiy, «Majolisun nafois», 82-sahifa, Toshkent 1961 yil,)

Eski oʻzbek yozuvida unlilar soʻz oʻrtasi va soʻz oxirida **-da**, **-ga** qoʻshimchalari alif bilan ifoda etilar ekan boshqa, xususan, **-gʻa** qoʻshimchasi ham alif orqali yozilmogʻi lozim.

Yoy harfi bilan bogʻliq imlo masalalari

Maʼlumki, yoy harfi «**y**» undosh tovushini, «*i*, *e*» unli tovushlarini ifoda qiladi. Arab va fors tillarida qisqa «*i*» unlisi yozuvda aks etmaydi, yaʼni yoy harfi yozilmaydi. Biroq turkiy tillarda, jumladan, eski oʻzbek tilida «*i*» unlisi qisqa emas. U doim yozuvda aks ettirilgan. Bu unli oʻzining singarmonistik varianti – qattiq (orqa qator, tor) «*i*» va yumshoq «*i*» (old qator, tor)ligiga koʻra farq qiladi.

Undosh bilan boshlanadigan soʻzlarning birinchi boʻgʻinidagi «*i* (*i*), *e*» unlilarining yozuvda ifodalanmasligi arab alifbosidagi eski oʻzbek yozuvining dastlabki davrlaridanoq qoida tusiga kirgan. Masalan: *bir*, *kiyik*, *kiydi*, *qiyiq* soʻzlarida «*i* (*i*)» unli tovushlar yozuvda ifodalanmagan. Lekin yozma manbalardan maʼlum boʻlishicha, XV asr va undan keyingi davrlarga oid yodgorliklarda esa undosh bilan boshlanadigan soʻzlarning birinchi boʻgʻinidagi «*i* (*i*)» unlisi koʻp hollarda yozuvda ifodalangan.

Turkiy obidalarda orqa qator keng, orqa qator lablangan oʻrta keng hamda tor unli tovushlar asosida tuzilgan qattiq talaffuzli turkiy soʻzlarga *-qi/-qi//ki/-gi*; *-mish/-mish*; *-liq/-lik//ligʻ/-lig* kabi affikslarning qoʻshilishi singarmonizm qonuniga koʻra muvofiq boʻlgan: *qutliq*, *qʻishqi* kabi.

Vov harfi bilan bogʻliq imlo masalalari

Vov harfi ikki unli «**u, oʻ**» va bir undosh «**v**» tovushini ifodalash uchun xizmat qiladi. Arab va fors tillarida qisqa «**u**, **oʻ**» unlisi yozuvda aks etmaydi, yaʼni vov yozilmaydi. Biroq turkiy tillarda, jumladan, eski oʻzbek tilida «**u**, **oʻ**» unlisi qisqa emas. Bu unlilar singarmonistik variantlari - qattiq-yumshoqligi (orqa-old qatori)ga koʻra farq qilsa-da, ular yozuvda bir xil yoziladi.

Undosh bilan boshlanadigan soʻzlarning birinchi boʻgʻinidagi «**u** yoki **oʻ**» unlisining yozuvda ifodalanmasligi arab alifbosidagi eski oʻzbek yozuvining

dastlabki davrlaridanoq qoida tusiga kirgan. Masalan, arab yozuvida yaratilgan turkiy adabiy asararlarda bir bo'g'inli so'zlarda «u» unlisi yozuvda aks ettirilmagan. Masalan: *suv* - سو, *turk* - ترک, *sovuq* - ساوق kabi.

Turkiy obidalarda orqa qator keng, orqa qator lablangan o'rta keng hamda tor unli tovushlar asosida tuzilgan qattiq talaffuzli turkiy so'zlarga *-luq/-lug'*; *-lyg/-lyk* –*g'u/-gy*; *-mush/-mysh* kabi affikslarning qo'shilishi singarmonizm qonuniga ko'ra muvofiq bo'lgan. Masalan: *qayg'u*; *barg'u* kabi. –*mush/-mysh* affiksi XIV-XV asrlarga iste'molda bo'lgan va vov harfi bilan ifodalangan.

«Bi» inkor yuklamasi

Fors tilidan kirib kelgan «bi» بی inkor ko'makchisi eski o'zbek yozuvi imlosida «bi» بی yozilsa-da, talaffuzda «be» deb o'qiladi. Bu ko'makchi so'zning oldida keluvchi old qo'shimcha bo'lib, so'zning ma'nosini inkor etadi. Yozilishda so'zga qo'shilib ham, qo'shilmay ham yozilishi mumkin. Masalan:

بی بها	bebaho	bahosiz
بی آبرو	beobro'	obro'siz
بی حرمت	behurmat	hurmat-siz
بی اعتبار	bee'tibor	e'tiborsiz
بی مدار	bemador	madorsiz
بی مصلحت	bemaslahat	maslahatsiz

1-topshiriq. Ushbu matnni o'qing va ko'chirib yozing.

۱. بی فایده سوزنی ایتما فایده سیز سوزدان قایتما
۲. بی وفا دوست دین تیاق یاخشیدور
۳. بی تشویش یاش یوق بی محنت آش یوق
۴. بی تمیزدا عار یوق بیزاریدا اویات یوق
۵. بی سبب ایاقغا تیکان هم کیرماس
۶. بی فایده کونده دین اوتین یاخشیدور

Birlik va noaniqlik «yo» ی si

Fors tilida biror predmet yoki shaxsning birlik va noaniqligini ko'rsatish uchun ularga noaniqlik va birlik belgisi ی (yo) qo'shilib, i deb talaffuz

qilinadi. Bu **ی (yo)** ni fors grammatikasida **وحدت (yo – ye vaxdat)** yoki **نکره یای (yo – ye nakare)** deyiladi.

شهر	shahar	shahar
شهری	shahri	qandaydir bir shahar
روز	ruz	kun
روزی	ruzi	qandaydir bir kun
مرض	maraz	kasallik
مرضی	marazi	qandaydir bir kasallik

1-topshiriq. Ushbu baytni o‘qing va yod yozing.

آدمی ایرسانگ دیماگیل آدمی
آنینگ کیم یوق خلق غمیدین غمی.

Eski o‘zbek tilida tinish belgilarini qo‘llanishi

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Turkistonda gazeta-publitsistik janrining paydo bo‘ldi va unda e‘lon qilingan mantlarda tinish belgilari qo‘llana boshlagan. Xususan, «Turkiston viloyati gazetasi», «Oydin» va boshqa davriy nashrlarda hozirgi tinish belgilarining ayrimlarini uchratish mumkin.

Tinish belgilari ommaviy ravishda 1921 yildan so‘ng qo‘llana boshlangan. Bu arab yozuviga asoslangan eski o‘zbek yozuvining isloh qilishi bilan bog‘liqdir.

1921 yili arab alifbosidagi o‘zbek yozuvi isloh qilingandan so‘ng o‘qish va yozishda engillik hosil qilish maqsadida hozirgi kunda mavjud bo‘lgan barcha tinish belgilari joriy etildi. Gaplardagi his-hayajon, so‘roq, darak ma‘nolarini berish uchun nuqta, so‘roq, his-hayajon va boshqa belgilar yordamida ifoda etilgan va o‘quvchi tomonidan anglashilgan. Tinish belgilaridan so‘roq va vergul belgilari teskari ko‘rinish holatida yozilishi qabul qilindi: so‘roq belgisi - ؟ va vergul - ,

Qolgan barcha tinish belgilari hozirgi ishlatilish qoidalariga mos ravishda qabul qilinib, hozirgi kunda qaysi mamlakatda arab yozuvi ishlatilib kelinayotgan bo‘lsa, yozuvda, matbuotda barcha ko‘rinishlari ishlatilish qoidasiga binoan qo‘llanilib kelinmoqda.

پغلا تورکستان

عرفه آراسینداگی لوم لوم محبان آهنگیدا ایتمیلا دورکان اشولہ دیر

روحسرتنلار تمبرانسون پغلا تورکستان

دانش اویگاباغریک داغلا تورکستان

مصرفکامیتامفی چاغلا تورکستان

روحسرتنلار تمبرانسون پغلا تورکستان

سفاحتکالدانوب یفت یوقاگان

جهلوبدعت زحرینی شربت کورساگان

روحسرتنلار تمبرانسون پغلا تورکستان

باشلار چاینالما سونمی غفلت کامیدا

محو اولدی شرمیننگ نورمی بیدعت شامیدا

روحسرتنلار تمبرانسون پغلا تورکستان

پغلا پغلا تورکستان پغلا تورکستان

تورکیل دردوان . جسمینکنی ساغلا تورکستان

بیلکاحمت کمرین باغلا تورکستان

پغلا پغلا تورکستان پغلا تورکستان

بیزدیگ حج ملت بارمودلنگاباگان

فرارینداتیک یاتوراخوت اورکاگان

پغلا پغلا تورکستان پغلا تورکستان

باغلو قالدی قویلمنروشت دامیدا

کولکراک قانی کوروندی غربت چامیدا

پغلا پغلا تورکستان پغلا تورکستان

کیتدی سودا قوللاردان بولدیك خدیگار

معرقنی ایسار کایدیک ناموس عار

یغلا یغلا تورکیستان یغلا تورکیستان

کوزلار او یقودان تو یاس دایم غفلتدا

بولدیك بوتون سرگردان داشتی زلتدا

یغلا یغلا تورکیستان یغلا تورکیستان

قول او سلاشینک بیرلاشینک ایدی تورکیستان

کینه لارنی تاشلاشینک یستون جملیستان

یغلا یغلا تورکیستان یغلا تورکیستان

مکتب آچینک بایانلار بولینگ حمتلی

شاید بولسون ملکتک صادق خدمتلی

یغلا یغلا تورکیستان یغلا تورکیستان

دایغ تو تاناک علم او چون کیتسه مالوجان

کیسلیت بیزنی صید ایتدی قالدیک مد حوشوار

عاقبتی خور لیکدا قالدیک دلا فکار

رو حسرتنلار تمبر انسون یغلا تورکیستان

نی سعادت کوریش بیز بیلام و حشدا

اوتار او خشار حایمیز بویلا ظلمتدا

رو حسرتنلار تمبر انسون یغلا تورکیستان

معرقنی خوشلاشینک کیلای طابستان

ترقی کاباشلشینک اولسون صد قستان

رو حسرتنلار تمبر انسون یغلا تورکیستان

بولسون او قوب سییانلار عالی غیرتلی

بو کونکوللار قوانسون قالمای حصرتلی

رو حسرتنلار تمبر انسون یغلا تورکیستان

او قوفرض لیک یینک یول قراند افرمان

معر قسنیر تانولماس احکامی ایمان

یغلا یغلا تورکیستان یغلا تورکیستان

مخزون نہان کوپ آغلار ملت باغیکا

باغبانلار باقما یور سولوساغیکا

یغلا یغلا تورکیستان یغلا تورکیستان

یاخشی حالین یوقا تکان عاقبا سنیر تورکیستان

یاخشی حالین یوقا تکان عاقبا سنیر تورکیستان

اوز جسمیکا اوق آتکان حمیت سنیر تورکیستان

ظلمت تاشی یاغیلہ داکوزی آچولماز

معرقدان هر ملت سالدی طرفہ کلکیستان

علم اولکلچ، منجر عالم اولدی سعیرستان

ظلمت تاشی یاغیلہ داکوزی آچولماز

اوز کالار ملتی چون مالو جان ایلا قربان

علم سیرکا ایتولماس کامل مسلمان

رو حسیر تنلار تیر برانسون یغلا تورکیستان

موسوم اوتوب غفلتدان توشکان داعیگا

قیش کیلکلچ سونک نیتر منیر گلشن زاعیگا

رو حسیر تنلار تیر برانسون یغلا تورکیستان

ایسکی خوارزم آهنگید اسیرا شوله دیر

استقبالین اوشا تکان عاقبا سنیر تورکیستان

ذلت لاییکا باتکان اسی غیر سنیر تورکیستان

زو حسیر تندور خنجر اورسه قانی ساچولماز

جهالتدان قوتقا زوب قیلدی دانشین بوستان

معر قسنیر تورکیستان قالدی بولوب چهلستان

زو حسیر تندور خنجر اورسه قانی ساچولماز

فکرودانش یولید باغرو جیگاری بیریان

بارو یوفنی قیلورلار علم یولیکا احسان

ظلمت تاشی یاغیلہ داکوزی آچولماز

ہمیت جشمہ سی قوروب غیرت باغچہ سی سولگان

اسلامنی اسمی قالبوب جسمی سیرکا کومولگان

ظلمت تاشی یاغیلہ داکوزی آچولماز

بوغزی ساری توکونچا غفلت شرابین ایچگان

امیدر شہ سین کیوب عارو ناموسدان کیچگان

ظلمت تاشی یاغیلہ داکوزی آچولماز

اتفاقینک اور میکانو غمیت یول توکلاچ

ملی مجلس اور میکا بوغور شوت یول توکلاچ

ظلمت تاشی یاغیلہ داکوزی آچولماز

بو حال ایلا تورکیستان نیچوک ترقی آلسون

فصونفاق ایسیرملت قاندامی یاشالسون

عجب سزنی تورکیستان دایم سیر سیر لایکسان

زو حسرتندور خنجر اورسہ قانی ساچولماز

سینوب احسانلی قولی عبرت کوزی کور بولگان

ایسیر شونداغ تورکیستن نابکارلار کا تولگان

زو حسرتندور خنجر اورسہ قانی ساچولماز

اولماسندان ایلکاری جسمیکا کفن پیچگان

باغلو قولینک تورکیستان نابکارلاری چیچگان

زو حسرتندور خنجر اورسہ قانی ساچولماز

عینی ماتم اور میکا تو بیدعت یول توکلاچ

سہولتدان تورکیستان سوبی اسرت یول توکلاچ

زو حسرتندور خنجر اورسہ قانی ساچولماز

معرفتدان اثر یوق جملو وحشت یوقالسون

شونداق قالسہ تورکیستان تارکیستان اتالسون

ظلمت تاشی یاغیلسه داکوزی آچولماز

ایسیرایسیرتورکیستان قانی اوکی حالی

عبر غفلت قورشادی تون بولدی استقبالی

ظلمت تاشی یاغیلسه داکوزی آچولماز

آغلا آغلانجانی کیچا بولدی کوندوزلار

وطنکامالک بولدی نابکار و تونغیزلار

ظلمت تاشی یاغیلسه داکوزی آچولماز

زو حسرتندور خنجر اورسه قانی ساچولماز

عالمکاضیا سیرکان اول خورشید اقبالی

خوار بولسه ملتیسیرتوتامسوکین اووالی

زو حسرتندور خنجر اورسه قانی ساچولماز

فلکدرا کورینماور ماه تاب ایلا بولدوزلار

ایاغ آستیدا قالدی زینچا ساندیک دیلسوزلار

زو حسرتندور خنجر اورسه قانی ساچولماز

38-dars

اتای غزل لاریدان نمونه لار او قیش

77-bet / 18a

ای سیکیم او شویوز دیکول شهیدیل سکر مودور؟

جان تمورین قیار او چون تیخ مو یا نظر مودور؟

شهر صابانیک ایلچیسسی هدیخو شخبر مودور

سروسسی نینگ او ستیدازارو عبرت مودور

ای سیکیم او شویوز دیکول شمس بیلا قمر مودور؟

کوز اوچیدین قیا قیاشویه بیلا باقیشارینک

باد صباکه کیلتورور جانته ساچبنک نسیمینی

زلف معضیرینک کیم اول کوزدین اوچار اوزون کیچه

زاری و نالہ کم قیلائی راست آیت اسی پاسبان

لعل سینک خیالیدین بیر کزرایلان دیدیم

سورسانک اتائی حالیدین نیتی اسی پادشاه حسن

78-bet / 18a

بو ایله بار دور اکی ماه پیکر

بیری نینک عارضی خوشید تلبان

بیری نینک زلف و خالی دانه و دام

بیری نینک لبزاری یا قوت سیرآب

بیری نینک غبغیدور سبب سیمین

بیری سلطان را قلم ملاحات

بیری نینک غمزہ سی جراه استاد

بیری نینک اکی قاشیدور یا کنکی آسی

بیری کا چاکر و بنده اتائی

79-bet / 18b

اسی کمال حسن یوسفدین جمالینک یادکار

ایتلارینکا بونالہ دین هر کیچا درد سر مودور؟

جان عزیز دین ولی آدمینغه کز مودور؟

لطفو کرم کد ایغه تنکری او چون ضرر مودور

بیری قندو سیرسی شهد و شکر

بیری نینک کوزلاری کفار خیمبر

بیری نینک قامتی سرو سوزر

بیری نینک تیشلاری پاکیزه کوهر

بیری نینک اکی بادامی مقشیر

بیری حسن ایله ده جاقان و قیصر

بیری نینک کیرپوکی الماس خنجر

بیری نینک طلعتی دور عید اکبر

بیری کا خادم و داعی کتر

بولدی حجرینکدین بعینه کوزلاریم یعقوبوار

انتظارینکدا اگر چه اورتا نور جانیم ولی
 اوزکالارینک و صلیدین خوشراق منکابو انتظار
 بندہ فی اولتورکالی غمزہ نغامی تشویش دور
 چونکہ مین سین سیرتیریلکاندین اولوب مین شرم سار
 قلمہ لار محشرده ایل تقوی و طاعت سیرلہ فخر
 مین سینینک عشقینک بیلہ فیکلودور اول دم افتخار
 یمنکریدین یوق موامیدینک نتی مین مرحوم نی
 وعدہء و صلینک بیلہ قیسانک مینی امیدوار
 طعنه دین جانغہ نیثار سیرسودینک اول کافر نی دیب
 بو کونکولدور اسی مسلمانلار منکافی اختیار
 هر زمان چیقسانک خرامان ایل کوزی توشیا سنا
 غصہ دین اول دم اتایی نینک چانی چیقار

39-dars

کلخنی نینک ضرب ال مثل اسری

مقاللار

۱	آشوقخان قزیرا کابار سایار حماس
۲	تیشوک ییچاق یرده قالمس فولادپچاق قین سیر قالمس
۳	باش آمان بولسا بورک تاپیلور
۴	بارمختانسه تاپیلور یوق مختانسا چاپیلور

۵	يالغان مثل تورماس
۶	اويات اولمدين قتيغ
۷	ايرمان يغاچ نى ايكلىكانى سينكانى
۸	ايرىكت نى اويالغانى اولكانى
۹	خاتون آلماتقە قىز كىرك
۱۰	كر نامى بس دىن بلغم ايس دىن
۱۱	كور توتكانىنى قويمس و كرايشتكانىنى قويمس
۱۲	ميتار ايشنى باشغىمە سحشى كيلور قاشغا
۱۳	بىمار توز الكوسى كيلمه طيب اوز اياغى برله كيلور
۱۴	اغىز بولمە اياق بول
۱۵	اياق يوكوركى آشتە
۱۶	آغىز يوكوركى باشقا
۱۷	تىنك يىنكى برله تىرك قانى برله

١٨	تاکان تاوانی نی یاغلار
١٩	مختانکن قنیر تویده اوسورور
٢٠	آینی ایتک برله یا شورسه بولور مو
٢١	چومچوق سیمورسه باتمان بولور مو
٢٢	الاکوزن الابولسه هم ارسلان اولمس
٢٣	ایشانسیر تیز اسی یر تیق غه کولار
٢٤	چوبنی خوار توشنک کوزکا توشار
٢٥	ایبی برلان اوسورغانی قربانی بول
٢٦	یخشی نفس یرم مال
٤٨	قوتقار بولور قوزینی پیشانه سی دونک بولور آخابولور یکیتینی پیشانه سی کینگ بولور
٤٧	چو حبره نی خام سناسن
٤٩	اتاسی اورمس قونغوزنی بلاسی اورار توکنغوزنی
٣٠	حلوا دیکان برله آغز چو چومس

۳۱	اياز حد سکنی بیل برچه نی قوی اوز سکنی بیل
۳۲	آتی اولوغ بفره سی قوروغ
۳۳	اویده چکسه اوننی یوق تام باشیده قوش توز
۳۴	پسچان نغمس اینیکا غلبیرایلار دو مینغ
۳۵	شیرین شیرین سوز لاسک ایلان اینیدین چقار اچیغ اچیغ سوز لاسک مسلمان دینیدین چقار
۳۶	زور یهوده میان میسکند
۳۷	قلب قزانی قاناس قاناسه هم قویولمس
۳۸	یخشیلق قیل سوغده سال سو بیلماسه بالیق ییلور بالیق بیلماسه خالق ییلور
۳۹	یومروق بو کولوب سنک بولماس ایچکویو کوروب لنگ بولماس
۴۰	کیسکان آشده اوخشار مویو خان بولاموق
۴۱	قیزنی کیم سویس قیمیزنی کیم ایچاس
۴۲	کرناحمیدین نیمه کیتار بیروف
۴۳	یخشیلار تاپ سوزلار یانلار قاپلاب سوزلار

۴۴	یکچکینه دیانک بزنی سکراب اورار منیرسنزنی
۴۵	کیتینکباق نغاره قاق
۴۶	اوزینکنی ایریلکنک براونی شیریل
۴۷	سیکیرواچکونجه بوزاق موزیلار
۴۸	تانیسانی سیلاماس
۴۹	ایرغه برسک آشینکنی ایرلار سیلارباشینکنی ایته برسک آشینکنی ایتلارچانارباشینکنی
۵۰	ایسینک باریده ایسکینکنی یاب
۵۱	یخشی بیده یوردینک یتدینک مراوغه یان بیده یوردینک قالدینک اویاتغه
۵۲	یامانغیاندازشکنیزهلاسی یوقار قزانغیاندازشسکنیزه قراسی یوقار
۵۳	اصل ونسب دین عاری بولسه بردجاری بولور
۵۴	قلم یغلیب تاش بولماس قلم یغلیب باش بولماس
۵۵	قلم قوتورسه قدوزغه توفلار

۵۶	اوردیکانده قل قاجار
۵۷	قل بولسون قولاغی یا غیلیق بولسون
۵۸	قوی کورمساک هم تی کورکان
۵۹	بوطائفنی آرخدمتی کوب نتی بولور
۶۰	آز آشفه ایما دیوق
۶۱	آز آشم غوغا سنیرباشیم
۶۲	آش ایگاسی بیلده تالیغ
۶۳	قویروغنی اوزون تاوشقان یان بولور
۶۴	اول طعام سونکره کلام
۶۵	ایران تیلاب کیلسک چیلایکیننی یا شورمه
۶۶	سوکوت علامت رضا
۶۷	اولتورکان قنیر اوزون تپار
۶۸	یلغوز اتنی چکنی چیقاس چکنی چیقاسیم دانغی چیقاس

۶۹	آت آلسانک اویونک برلا کینکاش
۷۰	خیرایشغا استجاره حاجت ایس
۷۱	کور خلقتی کونخلی . بخل نی کوزیدیک تار
۷۲	فراست آیاغی آساق توه دیک یکانی شوره و یطاق
۷۳	ایل یانی منغیت قوش یانی انغیت
۷۴	تویغه بارسک تویوب بار تورقه تونونک کیسب بار
۷۵	اویداکی سوز بازار کار است کیلیاس
۷۶	ایکی سوهلیک بر کونخلغه سیغاس
۷۷	ایکی کیمه توتکان قالدی غرق آب
۷۸	یتیم اوغول ساقلاسک آغزی بورینک قان ایثار یتیم قوزی ساقلاسک آغزی بورینک مای ایثار
۷۹	ایمه بیلیکان قوزیلار ایکی انانی ایثار ایمه بیلیاس قوزیلار اوز اناسین ایالماس
۸۰	آغز آسکائی سکانده بورنی قاناکان

۸۱	آرغوماق آت بولمس آرخان سونک
۸۲	خواجه سی قلیغہ باقاس یازغان سونک
۸۳	سونکان بویونی قلیچ کیماس
۸۴	ارزان کره شردین اواره قیلور
۸۵	درختنی اورکا جانغہ اورناتسه لار کوکارس
۸۶	یشلیق قیل سوغه سال
۸۷	سویماسه بالیق ییلور بالیق بیماسه خالیق ییلور
۸۸	اینگ اوینی قرق یلده
۸۹	ایناناکیل دوستونکه سامان تیقار پد سینگا
۹۰	آشنانکدین تاب
۹۱	اصیل نی خطاسی بولمس ناجسنی آشناسی بولمس
۹۲	بوینده علتی بارنی ایانغی قلتیرایدور
۹۳	سوزنی اسکیل اوقغانغہ جانی جانغہ سوغغانغہ
۹۴	ایتوب سوزنی نی تارسن انادین یان توقغانغہ
۹۵	قونیدین توکولسه قونجیغہ

۹۳	ايرتيلاکان یرده عزیز
۹۴	قیزنی عاشقیغه بیر
۹۵	قیز سا قلا کونجه توز سا قلا
۹۶	قیزنی قرسی قاضی بولور سرینغ ایته راضی بولور
۹۷	آلتون نی میکان یرده قدری بار
۹۸	چنکل اوز جایده کون کورار
۹۹	هر کیم نی تابی بار کونکلده کانی بار
۱۰۰	ایکاسینی سیلاکان ایتی کاسونکاک تاسلار
۱۰۱	قیزم سکا ایتار من کلنیم سن ایش
۱۰۲	یخشی متاع یول اوزه سیده تورمس
۱۰۳	انکلای سوزلاکان آغریمای اولار چینامای بیکانلار کوشامای کیتارلار
۱۰۴	یخشیلار تاپیب سوزلار یامانلار قاپیب سوزلار
۱۰۵	ایت کله سینی سیلاسنک طبق ده تورماس

۱۰۶	ایت قیلغانی ایتارچی قیلاس
۱۰۷	یلغان سوزنی ایتسه بولور ایتکوچی دانا بولسه
۱۰۸	بیک اولدورکه آلمانکای سیرکای قرا اولدورکه ساحمغای سیرکای
۱۰۹	سفال چیننی بولمس ییگانه ایتی بولمس
۱۱۰	قریند ایشیم قراقرانیم
۱۱۶	قریند ایشینگ اولسه اولسون قدر دانینگ اولسون
۱۱۳	کور فکنده قراب ایتی اوزات
۱۱۴	قیرغییه یلفونغونچ چکاره
۱۱۵	آتانک نیکی زور بولسه آتانک نیکی توب توراک قیلور
۱۱۶	زورنی کوچی ییکیمان یوروتور
۱۱۷	ایشک یولی قاتقاده معلوم ایس باتقاده معلوم بولور
۱۱۸	سینالغان یا اوروشقه نخی
۱۱۹	یاوکیستان سونک قیلج نی سیرغه اور

۲۲۰	یان آتغیال سیتسه یانیغه توسوق باغلاتاس یان ایرکامال سیتسه یانیغه قوشنی قوندورمس
۲۲۱	ایغ جان ایتمه سیز بولمس
۲۲۲	یخشی تاپیب سوزلار یان قاپیب سوزلار
۲۲۳	ایسگنی فعلی ایگاسیغه معلوم
۲۲۴	اتاسورب نیتارسن ایرنی اوزی بولغان سونک یول سورکان نامرد دور آت اوستینه یسکان سونک
۲۲۵	ایرباشیغه ایش توشسه اوتوک چچمای سویچار آت باشیغه ایش توشسه صولوق برله سویچار
۲۲۶	کنده بازنی آخیریغه باق
۲۲۷	بوزچی سلباقغه یارحاس
۲۲۸	یاوتونی ایل بولور جر تونی یول بولور
۲۲۹	قدا بولسه قل بولسه هم سوزلاش
۲۳۰	قدا بولدوک جدا بولدوک
۲۳۱	مینک قرغه غه برکیساک
۲۳۲	بیار توز الگوسی کیلسه طیب اوز ایانغی بیله کیلور

۲۳۳	سیراس قىزى قىلىنى كوب
۲۳۴	كورتوتكانى نى قوماس
۲۳۵	كوروشمىك اتانكىنى يقيت
۲۳۶	يىقىلغان كوراشكا قوماس
۲۳۷	ايشىماقنى قولاق بار
۲۳۸	سورماق سىدىن ايشىماق سىدىن
۲۳۹	باشقى توشكانى كوز كورار
۲۴۰	خىراشقى خىرچى بولسك مىل بولمە
۲۴۱	كەتكىمە قىدىن يورسە كچىك كىمە اندىن يورور
۲۴۲	تىكە بولسون سوتى بولسون
۲۴۳	بىلى آغزىماكان نى نان يىشىغىباق

ظہر الدین محمد باہر غزل لاریدین نمونہ لار

غزل-19

کیلتورسہ یوز بلانی او شول بیوفامنکا
کیلسون اکر یوزومنی ایوورسام بلا منکا
مینکامی مین اول رفیق بیدہ کیم قیلور بسی
مہر و وفار قیب غہ جور و حنامنکا
یکانہ بولسہ غفل مینی تیلہ دین نی تانک
جون بولدی اول پری صقیم آشنا منکا
آہ و یاشمین آرتادور و رضعف ای طیب
بیلدیم یار اشماس ایدی بو آب و ہوامنکا
دریم کوروب معاجہ داضلیع اتمہ عمر
کیم جان دادد عشق دورور بی دوامنکا
تیار کیم فی ایستار و کونخلینہ کیم یاقار
تشویش بی جہت دورور آخر سگامنکا
باہر بولوب تورور ایکی کوزوم یولید اتورت

کلیسه نی بولدی قاشیمه بیرسیر منکامک

غزل-19

خطی نقشه خدی لاله زلفی ریحان دور

بهار حسن دایوزی عجب کلستان دور

ایسکی میسکی آسی و داغی یوزی سوزی کل و بل

قدی روان و تنی جان و ایرنی مرجان دور

قاشیداجین کوزیداکین و انکسین لبیدا

سوزید ازهر و لیکن تسلید ادمان دور

قاشینغنه کوب بار آلمان نیتای اراقیق دا

یاشیم تشینک دردی دین آیر و بحرمان دور

او تومنی تیز ایتاسین هر طرف غه سیکر ایتب آت

سمندناز عنانی بیسیری یان دور

نی نوع وصف قیلای صور تینک لطافینمنی

که حسونکاسینک ای روح و عقل حیران دور

حفا و جورا کر قیلیمه بار ایتان

نی اختیار منکاهرنی قیلیمه سلطان دور

نی وفا عمروم دا اول جان و جهاندین کورکامین
کیم وفا جاندین کوروب دور کیم مین آدین کورکامین
کوز یولیدین اول پری حسنین نظر ایلار ایدیم
قان یاشیم اول یولنی توتتی ایدی قاندین کورکامین
یارب اول کون شوم طلح دین منکا بولغای موکیم
جانیمه آرام اول آرام جان دین کورکامین
کوز کورار لیکن سالور مینی بلاغه بو کونکول
بو بلانی نیجه چشم خون قشاندین کورکامین
بر طرف قیلغیل وفا ایستارنی ایلدین بارا
اول غلط دور کیم وفا ایل جهاندین کورکامین

41-dars

فرقت غزللاری دان نمونه لار

آه کیم رحم ایلاماس حالیمغه جانانیم منی
کویدی بو حسرت اوتیده کویاگان جانیم منی

یغلامایمو گوشه ظلمات اراتانک آتقونچہ

بولماسا بیرتون کیلیب شمع شبتانیمه منی

باشیمه سودا توشوب آشوقه حال اولمای نیتای

جلوکر بولسه اوئال کاکل پریشانیم منی

عارضی گل زلف سنبل کویلاگی برک سمن

خلعتی رعنا بوی زیبا کلتانیم منی

کرچه اولدوم عشقیده بیزره پروا ایلاماس

اول تغافل پیشه استغناچی لقتانیم منی

هرکیچه عشقینکده جاناکوزلاریم قان یغلا دی

سوزشیدین اورتانیب شمع شبتان یغلا دی

کیچه لاری سیرکاتوکولگان آتقدر کولکب ایماس

رحم ایستیب حالیم کوروب کردون کردان یغلا دی

ابرارن ايراس ايردي اول بهار اياميده
 روزگار سگدل حاليمنه چندان يغلادي
 يوز ايله كوزينك غمي آواره قيدي جمله ني
 لاله قان يوتني و آهوي سايبان يغلادي
 كيدي قاصد كوردي سارغارخان عزاريم بهردين
 نامه ني بيراسدين اول تارتيب افغان يغلادي
 يازديم هر لفظين او قورده قان بولوب آقدي جگر
 كو نكلوم اور تاندي باغخير ايردي همان جان يغلادي
 ساچراخان صحن فلگكا هر طرف ايراس شفق
 فرقيمنگده قان ساچب شام غريبان يغلادي

41-44-dars

احمديه وي اجاويدان نمونه لار

1 - حكمت

طالبلار غادر و كوهر ساچتيم منا

بسم الله يرب بيان ايلاي حكمت ايتيب

ریاضی قلیخ تاریب قانلار یوتوب	من دقثر ثانی سوزین اچتیم منا
سوزیم ایدیم هر کیم بولسه دیدار طلب	جاننی جانغا پیوند قیلیب رنگنی اولاب
غریب فقیریتیلارنی باشین سیلاب	کونخلی قتیغ خلائقدین قاپتیم منا
قیده کورسانک کونخلی سنوق مرهم بولغیل	انداغ مظلوم یولده بولسه هدم بولغیل
روز محشر درگاهینغه محرم بولغیل	ماونیاک خلائقدین قاپتیم منا
غریب فقیریتیلارنی رسول سوردی	اوشل کیچه معراج حقیق دیدار کوردی
قایتیب توشوب غریب فقیر حالین سوردی	غریبلارنی ایزین ایزلاب توشتم منا
امت بولسانک غریبلارغه تابع بولغیل	ایت حدیث هر کیم ایتسه سلح بولغیل
رزق و روزی هرنا بیر ساقن بولغیل	قانع بولوب شوق شرابین اچتیم منا
میدنه کار رسول باریب بولدی غریب	غریبلنغه غفلت تاریب بولدی حبیب
جفا تاریب یار اتقانه بولدی قریب	غریب بولوب عقبه لارلاردین آشتیم منا
عاقل ایرسانک غریبلارنی کونخلین اوله	مصطفی دیک ایلمنی کنیرب یتیم کاوله
دنیا پرست نابخس لاردین بولوب تاوله	بویون تاولاب دریا بولوب تاشتم منا

عشق بابینی مولیم آچاچ منگاتیکدی	تفراق قلیب حاضر بول دیب بونوم ایکدی
باران صفت ملاتنی اوقی تیکدی	پیکان ایسب یوراک بغریم تیشیم منا
دلیم قاتنج تیلیم آچنج اوزوم ظالم	قورآن اوقوب عل قیلای بالغان عالم
غریب جانیم صرف ایلاین یوقور مالیم	حدین قورقوب اولغنه توشمای پشیم منا
آلتیش اوچکایاشیم سیتی اوتوم غافل	حق امرینی توتمای اوزوم جاہل
روزه ناز قازا قلیب بولدوم کابل	یامان ایزلاب یخیلاردین کچتیم منا
واورغا محبتنی جاین ایچمای	اہل و عیال خانوماندین توکال کیچمای
جرم و عصیان کر رھلاردین موندہ چچمای	شیطان غالب جان سیرارده شاشیم منا
انامیمہ چخال اوروب قیدی غمناک	پر مغان حاضر بول دیب ساچتی تریاک
شیطان لعین میندین قاحب کیتی میباک	بھداسہ نوری ایمان اچتیم منا
پر مغان خد تیزہ یوکروب یوردیم	خرمت قلیب کوزوم یومای حاضر توردیم
مدد قیدی عزایل نی قاولاب سوردوم	اندین سو نکرہ قنات قاقب و اچتیم منا
غریب فقیر سیتیلارنی قیلغیل سادمان	خلق لار قلیب عزیز جانیک قیلغیل قربان

طعام تاپسانگ جانگ بید قیلغیل مهان	حدین ایشیب بوسوزلارنی ایدیم منا
غریب فقیر تیملارنی هرکیم سوردی	راضی بولور اول بنده دین پروردگار
ای بیخبر سن بی سبب اوزی اسرار	حق مصطفی پندین ایشیب ایدیم منا
یتی یاشده ارسلانباغا قیلدیم سلام	حق مصطفی امانتین قیلینگ انعام
اوشل وقده یینگ برذکرین قیلدیم تام	نصیم اولوب لامکانغا آشتیم منا
خرما برب باشم سیلاب نظر قلیب	برفرصده عقباساری سفر قیلدی
اولوغ دیب بو عالین کزر قیلدی	مکتب باریب قاناب تولوب تاشتم منا
انا قهنانی ⁴ اوقوب معنی سوردوم	پر تو سالدی پچود بولوب دیدار کوردیم
ملام اوروب اوسکت دیدی باقیب توردوم	یاشم ساحب مضطر بولوب توردوم منا
ایانادان معنی بول دیب ایدی بیلدیم	اندین سونگره چول لار کنزیرب گیاه ییدیم
روزی قیلدی عزازیلنی توتوب یندیم	لنگر توکوب سیلین باسیب یاتختم منا
ذکرین تام قلیب اوتوم دیواته کا	حدین اوزکا بیچ سوزلامای ییگانه کا
شمعین ایزلاب شگرد کیردیم پروانه کا	اخگر بولوب کویوب یانب اوچتوم مبا

⁴ Inno fatag'no

نام و نشان بیچ قالمادی لالا بولدوم	الله یادین ایته ایته واللا بولدیم
خالص بولوب مخلص بولوب الله بولدوب	فی الله مقامیغه آشتیم منا
سنت ایریش کافر بولسه برمه ازار	کونکلی قتیغ دل آزار دین خدا سیرار
الله حتی انداغ قل غه سحین طیار	دانالاردین ایشیب بوسوز ایدیم منا
سنت لارین محکم توتوب امت بولدوم	یر آستینغه یلغوز کسیرب نورغه تولدوم
حق پرست لار مقامیغه محرم بولدول	تیغ باطن برله نفسنی یاپختیم منا
نفسیم منی یولدین اوروب خوار ایلادی	تیرمولتوروب خلافتغه زار ایلادی
ذکر ای تورهای شیطان برله یار ایلادی	حاضر سن دیب نفس باشین ساچتیم منا
قل خواجه احمد غفلت برله عمر ونگ اوتی	وا حسرتا تیردین کوزدین قوت کیتی
وا او یلتانداست نی وقتی اوتی	غل قیلای کاروان بولوب کوچتیم منا

حکمت-2

ایادوستلار قولاق سالینگ ایدو غومغه	اول سببدین آلتمش اوچدا کیردیم یرگا
معراج اوزره حق مصطفی روحوم کوردی	اول سببدین آلتمش اوچده کیردیم یرگا

حق مصطفیٰ جبرائیلین قیدی سوال	بونیچوک روح تنغه کیرمای تابی کمال
کوزی یا شلیق خلقغه باشلیغ قدی هلال	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
جبرائیل ایدی امت ایشی سزگار برحق	کوککا چقیب ملائکدین آلور سبق
ناسگاناله قیلور همتم طبق	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
فرزیدیم دیب حق مصطفیٰ قیدی کلام	اندین سنک ره برچه ارواح بردی سلام
رحمت دریا تولوب تاشیب تی پیام	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
رحم ایچره پیدا بولدوم مذاکیدی	ذکر است دیدی بدنلاریم جنش قیدی
فرزیدیم دیب حق مصطفیٰ اولوش بردی	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
تورت یوزیلدین کین چقب امت بولغای	نیچه ییلار یوروب خلقغه یول کور کوزکای
اون تورت ینک مجدلار خدمت قیلغای	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
توقوز آسی توقوز کونده یرکا توشوم	توقوز ساعت تورالمادیم کوککا اوچتیم
عرش و کرسی پایه سینی باریب قوچتیم	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
عرش اوستیده ناز او قوب تیریم بو کتوم	رازیم ایستب حقه باقیب یاشیم تو کتوم

اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يركا	يالغان عاشق صوفى كوردوم سوكتوم
بو قلاقدين سورمنك سوال يولده قالغان	جاندين كچاي هو هو ديكان بارى يلغان
اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يركا	حقتى تالغاي اوزى پنهان سوزى پنهان
ايكى ياشده پنغمبرلار كيليب كوردى	برياشده ارواح منكا اولوش بردى
اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يركا	اوچ ياشده چلتن كيليب حاليم سوردى
يول كورساتديم يولنه كيردى نيچه كمره	تورت ياشده حق مصطفى بردى خرما
اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يركا	قيده بارسام خضر بابام منكا بهراه
تظوع روزه توتوب عادت قلدريم	ميش ياشده سلیم باغلاب طاعت قلدريم
اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يركا	كيچه كوندوز ذكرين ايتيب راحت قلدريم
كوككا چقيقب درس اوركاندريم ملانگدين	آلتى ياشده تورماي قاقچتم خلايقدين
اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يركا	دامن كيسيب همه اهل و علايقدين
هر سر كوروب پرده برله بوكوب يابتي	يتى ياشده ارسلان بابام ايزلاب تابدتى
اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يركا	بمجد الله كوردوم ديدى ايزيم اوبتى

قالبض کیلیب ارسلان بابام جانین آلدی	حورلار کیلیب حریر توندین کفن قیلدی
یتمیش منک فرشته لار یغلیب کیلدی	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
جنازه سین اوقوب یردین کوتاردیلار	برفرصده او حجاج ایچره تیکوردیلار
روحین آلیب علیسین کاکیر کوزدیلار	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
الله یر آستیده وطن قیلدی	منکر نکر من ربک دیب سوال قیلدی
ارسلان بابام اسلام دین بیان قیلدی	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
عاقل ایرسک ایرانلار کا خدمت قیلغیل	امرو معروف قیلغانلارنی عزت قیلغیل
نخی منکر قیلغانلارنی حرمت قیلغیل	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
سکزیده سکزیان دین یول اچیلدی	حکمت ایت دیب باشلار یمنه نور ساچیلدی
بجده آله پرمغان می ایچوردی	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
پرمغان حق مصطفی بیگ بیلینک	قیده بارسک و صفین ایتیب تعظیم قیلینک
درو ایتیب مصطفی غه امت بولینک	اول سببدین آلتمش اوچه کیردیم یرکا
توقوزیده تولغاندیم توغری یولغ	تبرک دیب آلیب یوردی قول دین قولغ

اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يرکا	قوانديم بوسوزلاركا قاجتيم چولغنه
خواجه ليك كانا قویوب قیلمای طاعت	اون یاشینکده اوغلان بولدونک قل خواجه احمد
اول سبدين آلتمش اوچه كيرديم يرکا	خواجه من ديب يولده قالسنگ وای حسرت

3- حکمت

ذکر ایت دیدی ذکرین ایتیب یوردیم منا	هر صبحدم نذاکیدی قولایمکه
اول سبدين عشق دوکانین قوردیم منا	عشق سیزلارنی کوردیم ایرسه یولده قالدی
الله دیدیم شیطان مندین یراق قاشتی	اون بریده رحمت دریا تویلب تاشتی
اون ایکیمده بوسرلارنی کوردیم منا	های هوس ماو من لیك تورمای کوچتی
بض باشیغہ یوزمینک بالاقمراب سالدیم	اون اوچمه نفس وهوانی قولغنه الدیم
اون تور توداه توفراق صفت بولدیم منا	تکبرنی یرکا اوروب باسیب آلدیم
باشین اوروب قول قاوشوب تعظیم قیلدی	اون بیشده حوروغلان قرشوکیلدی
دیدار اوچون برچه سینی قویدیم منا	فردوس آتلیق جنتی دین محضر کیلدی
هی ہی سزکا مبارک ديب آدم کیلدی	اون آلتیمده برچه ارواح اولوش بوردی

فرزیدیم دیب بو نوم قوچوب کو نکلوم آلدی	اون یئمه ده ترکستان ده تور دوم منا
اون سکرده چلتن بیلا شراب لیپتم	ذکرین ایسیب حاضر توروب کو کسم یئشیم
روزی قل می بنت کیرب حورلار قوچیم	حق مصطفی جمال لارین کوردوم منا
اون تو فوزه تمش مقام ظاهر بولدی	ذکرین ایسیب ایچ و تاشیم طاهر بولدی
قیده بارسم خضر بام حاضر بولدی	غوث الغیث می ایچوردی تویدوم منا
یاشیم تی یکر مه کا اقدیم مقام	بجد الیه سر خذمتین قیلدیم منا
دنیاده کی قوروت و قوشلار قیلدی سلام	اول سبیدن حقه یاق بولدیم منا
مومن ایرمس حکمت ایشیتیب یغلامایدور	ایرانلارنی ایخان سوزین یئنگلامایدور
ایت حدیث مضمونینی انکلای دور	بول روایت عرش اوستیده کوردوم منا
روایتنی کوروب حقه سوزلاشیم من	یوزینک توز لوک ملایکایوزلاشیم من
اول سبیدن حقی سوزلاب ایرلاشیم من	جان و دلیم انکافدا قیلدیم منا
قل خوجه احمدیاشینک تی یکر مه بر	نه قیلغای سن کناه لارینک تاغدین آغیر
قیامت کون غضب قیلمه ریم قادر	ایادو سزارینچوک جواب ایغوم منا

4- حکمت

خوش غابدین نذاکیدی قول غومہ	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
جملہ بزرگ یغلیب مگا انعام بیروی	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
من یکیرمہ ایکی یا شدہ فنا بولدوم	مرہم بولوب چین دردلیک کادوا بولدوم
یلغان عاشق چین عاشق نہ گواہ بولدوم	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
ایادو ستلار یا شیم تی یکیرمہ اوچ	یلغان دعوی طاعت لاریم برچہ سی پوچ
قیامت کون نہ قیلغای من برہنرا اوچ	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
من یکیرمہ تور تہ کیردیم ختدین یراق	آخیر تہ باور بولسام بار مو یراق
اولگانیدہ یغلیب اورونک یوزینک تیاق	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
خازیمینی ارقاسدین تاسلار آتینک	ایاغمدین تو تووب سوداب کور کایلتینک
ختہ قلو ق قیلدینک دب یاخب بیتینک	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
یازوق بیلان یا شیم تی یکیرمہ بیش	سجان ایگام ذکر اور کایتب گو کومنی تیش
گو کودہ کی کرہ لاریم سن اوروینک عیش	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا

من یکر مه آلتی باشدہ سو دا قیدیم	منصور صفت دیدار او چون غوغا قیدیم
پر سیر یوروب درد و حالت پیدا قیدیم	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
من یکر میتی باشدہ رنی تا بتیم	هر سیر کوردوم پرده برله بو کوب یا بتیم
آستانہ سین یا ستانبان اینرن او بتیم	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
من یکر مه سکیر باشدہ عاشق بولدوم	جاذب کچیب محنت تار تیب صادق بولدوم
اندین سو نکره در کا ہیغہ لایق بولدوم	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
بر کم او توزیاشتہ کیردیم حالیم خراب	عشق یولیزه بولالذیم مثل تراب
حالیم خراب بغریم کباب کوزوم پر آب	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
او توزیاشتہ او تون قلیب کویردیلار	حمله بزرک یغلیب دنیا قویدوردیلار
اوروب سو کوب دنیا عتبتین قویدوردیلار	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا
قل خواجہ احمد دنیا قویسک ایسکیتار	کو کسینکده کی چقان آیسک عرثتہ تار
جان برارده حق مصطفی قولونک توتار	اول سبب دین ختہ سیغنیب کیدیم منا

نگہمان توروریدہ قوموغ بزرک	حق عشقینی کونکلوم ایچره سالدی دوستلار
خضر بابام حاضر توروب لطف ایلابان	مدد قلیب ایلکیم توتوب آلدی دوستلار
اوتوز برده خضر بابام می ایچوردی	وجودیدین عزایل نی حق قاقوردی
سودا قیلدیم یازوقلاریم حق کیچوردی	اندین سونکره حق یولینغ سالدی دوستلار
اوتوز ایکی یاشده تی حدین فرمان	بنده لیکنافول قیلدیم قلمه ارمان
جان بیورده برکوم سگانور ایمان	غریب جانیم شادمان بولوب کولدی دوستلار
خالقیدین خبرتی ساگرد بولدیم	هرکیم سوکتی بلکه تیفتی صابر بولدیم
بو عالمده بیچ اوخلامای حاضر بولدوم	ہای و ہوس ماومن لیک کیتی دوستلار
اوتوز اوچده ساتی بولوب می الا شتیم	جام شراب قولغہ آلیب تو یالپتیم
لشکر توزاب شیطان برلہ من اوروشتم	شکر اندہ ایکی نفسم اولدی دوستلار
اوتوز تورندہ عالم بولوب دانا بولدیم	حکمت ایت دیب سبحان ایدی کویا بولدوم
چلتن برلان شراب لپتیم ہمراہ بولدوم	ایچ و تاشیم حق یوزینغ تولدی دوستلار
اوتوز بیش ده مسجد کیرب دوران سوردوم	طالب لارغہ عشق دوکانین تولا قوردوم

عاشق لار کا حدین مژده تی دوستلار	ایکری یولغه هر کیم کیردی سوکتوم اوردوم
انصاف قلیب انده سری تولغانا دیم	اوتوزیتی یا شته کیردیم او یغانا دیم
توبه قیدیم خواجه قبول قیددی دوستلار	سحر و قد خزار می فیلب اینکر اندیم
یغلامایم اولار و قسیم یاوقیتی	اوتوز سکر یا شته کیردیم عمروم اوتی
بیلمای قالدیم عمروم آخیر بولدی دوستلار	اجل کیلب پیمانہ سین منکاتوتی
وادریغا اوتی عمروم قنی طاعت	اوتوز تو قوز یا شته کیردیم قیدیم حسرت
قنیریل یوزوم طاعت قیلمای سولدی دوستلار	طاعت لیکلار حق قاشیده خوش سعادت
روزی محشر رحم ایتماسک حالیم تباہ	سلاج و سقال خوب آقردی کونکوم قرا
جمله ملک یازوق لاریم بیلدی دوستلار	سکایان عمل سیزمن کوبتورکناہ
یول تپامای دیب باسیم برله تونلار قایدیم	پرمغان جرعه سیدین قطره تاتیم
کنکل قوشی لامکانغی تیتی دوستلار	بحمہ انده لطف ایلادی نورکابا تیم
کونکوم قورقغان جانیم ہورکغان خانہ ویران	قیامت نی شدیدین عظیم حیران (شاشدی)
عظیم کیتیب بی ہوش بولوب قالدیم دوستلار	صراط آتلیغ کوفروکیدین دیم لرزان

قل خواجه احمد قرغه كيردينك نفسيگننى قىرق	مونده يىغلاب اخىرتده بولغىل اربق
پوستى ايمان شىرعت دور مغزى طريق	طريق كيرگان حق دين اولوش آلدى دوستلار

-6- حكمت

يا آلهى حمدىك برله حكمت ايتدیم	ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب كیلدیم سخا
توبه قیلیب كونا همدين قورقوب قایتیم	ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب كیلدیم سخا
قىرق بریده اخلاس قیلدیم يول تاپای دىب	ایرانلار دین هر سر كوردیم من یاپای دىب
پرمغان اینین آلیب من اوپای دىب	ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب كیلدیم سخا
قىرق ایلکده طالب بولوب يولنه كیردیم	اخلاس برله یلغوز حقه كو نخل بردیم
عرش و كرسى لوح دین او توب قلم كئیردیم	ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب كیلدیم سخا
قىرق اوچمهده حقتى اینرلاب ناله قیلدیم	كوز یاشینی اقوز یبان ژاله قیلدیم
بیابانلار كئیریب اوزوم نى واله قیلدیم	ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب كیلدیم سخا
قىرق تور تيمده محبت نى بازارینده	یقام توتوب یغلاب يوردوم گلزارینده
منصور صفت باشم بریب عشق در دینده	ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب كیلدیم سخا

توبه قیدیم هر ایش قیدیم خطا قیدیم	قرق بشیده ندین حاجت تیلاب کیدیم
ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب کیدیم سخا	یا آلیم رحمنکنی اولوغ بیدیم
رحمنکدین قطره تادی شطان قاحتی	قرق آلتیمده ذوق شو قیم توب تاشتی
ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب کیدیم سخا	حدین الهام رفیق بولوب باین آحتی
ساقی بولوب جام شراب حوажم توتی	قرق تیمه تی یاقدین الهام تی
ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب کیدیم سخا	شیطان کیلیب نفس و هوا اوزی کیتی
کنه دردی کسل قیدی بیمار بولدوم	قرق سکزده عزیز جانین بیزار بولدوم
ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب کیدیم سخا	اول سبدین حدین قورقوب بیدار بولدوم
مجنون صفت خیل و خویش دین قاحب تاندیم	قرق تو قوزده عشقنک توشدی کویب یاندیم
ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب کیدیم سخا	تور لوک تور لوک جفا تیکدی بویون سوزدیم
قان تو کادیم کوزلاریدین بغریم ایزب	ایلیکیمده ایرمن دیدیم فیعلیم ضعیف
ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب کیدیم سخا	نصیم او چون یورار ایدیم ایتدیک کنزب
تفریل یوزونک قرا پرده سولکان نخشی	قل خواجه احمد ایر بولماسک اولکان نخشی

تفریق صفت یر آستیده بولکان نخشی

ذاتی اولوغ حوажم سیغنیب کیلیم سخا

7 حکمت

قل هو انسه بجانانسه ورد ایلاسم	یروباریم دیدار سنکلی کورار من مو
باشدین آیاغ حسرینکنده درد ایلاسم	یروباریم دیدار سنکلی کورار من مو
ایلیک برده چول لار کنزیرب کیه دیدیم	تاغلار چقیب طاعت قلیب کوزیم اویدیم
دیدار سنکلی کورالما دیدیم جانین تویدیم	یروباریم دیدار سنکلی کورار من مو
ایلیک ایکی یاشده کچتیم خانانین	خانانیم نه کورونخای بلکه جانین
باش تصدق جان تصدق هم ایمانین	یروباریم دیدار سنکلی کورار من مو
ایلیک اوچده وحدت مین روزی قیلدی	یولدین آزگان کمره ایدیم یولنه سالدی
انسه دیدیم لیک دیبان قولوم آلدی	یروباریم دیدار سنکلی کورار من مو
ایلیک تورتده وجودلاریم نالان قیلدی	معرقتنی میدانیده جولان قیلدی
اسماعیل دیک عزیز جانین قربان قیلدی	یروباریم دیدار سنکلی کورار من مو
ایلیک بشده دیدار اوچون کدا بولدوم	کودوم یاندیم کولدیک تقی فنا بولدوم

بجدولہ دیدار ازل لب ادا بولدوم	یروباریم دیدار سنگنی کورار من مو
ایلیک التی یاشته کیردی موخلوغ باشیم	توبه قیلدیم آغار مولکین کوزده باشیم
ایرانلاردین بره المای کونخلی تاشیم	یروباریم دیدار سنگنی کورار من مو
ایلیک یتی یاشده عروم یلدیک اوتی	ایا دوستلار عمل سیز من باشیم قاتی
بجدولہ پر مغان قولوم توتی	یروباریم دیدار سنگنی کورار من مو
ایلیک سکیز یاشته کیردیم من پنخبر	قمار ایکم نفسیمنی قیل زیروزبر
بیت برسک شوم نفسیمکا اورسم تبر	یروباریم دیدار سنگنی کورار من مو
ایلیک تو قز یاشغه کیردیم داو فریاد	جان بیرارده جانانیمنی قیلادیم یاد
نه یوز برله سینگایاتای قیلغیل آزاد	یروباریم دیدار سنگنی کورار من مو
کوزوم یوموب تا اچقونچا یتی التمش	سلیم باغلاب من قیلدیم بری نخی ایش
کیچه کوندوز بیغم یوردوم ہم یازوقیش	یروباریم دیدار سنگنی کورار من مو
التمیش برده شرمندہ من الہ یدین	ایا دوستلار کوب قورقه من کناہیدین
جاذین کیچب پناه تیلای خدایدین	یروباریم دیدار سنگنی کورار من مو

التمیش ایکی یاشده الله پرتوسالدى	باشدين ايغ غطقلاريم رها قىلدى
جانودلیم عقلو هوشیم الله دیدی	ییروباریم دیدار سنکنى کورار من مو
التمیش اوچه ندا کیلدى قل ییرگا کیر	هم جاننگ من جاناننگ من جانیکنی بر
شمشیردین قولغه آلب نفسیکنی قیر	ییروباریم دیدار سنکنى کورار من مو
قل خواجه احمد نفسی تقسیم نفسی تقسیم	اندىن کسین جانانیمنى ایزلاب تابدیم
اولس بورون جان برکنی درین تارتیم	ییروباریم دیدار سنکنى کورار من مو

8 حکمت

صبح صادق دوشنبه کون ییرگا کیردیم	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
التمیش اوچه سنت دیدی ایشیتیب بیلدیم	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
یراوستیده یارانلاریم ماتم توتی	عالم همه سلطانیم دیب نعره تارتی
حقی تالقان چین صوفی لار قانلاریوتی	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
الوداع دیب یر آستینه قدم قویدوم	یاروق دنیا حرام قلیب حقی سویدوم
ذکرین ایتیب یالغوز اولوب یالغوز کویدوم	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
طها او قوب تون کچه لار قایم بولدوم	کچه ناز کوندوزلاری صایم بولدوم

بوحال بیرلار استیده دایم بولدوم	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
التمیش کچه التمش کوندوز بر یول تعام	تاناک اتقونچه ناز او قوب بر یول سلام
التمیش اوچده بولدی عروم آخر تعام	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
حق مصطفی روحی کیلیب بولدی امام	حمله ملک یر آستیده بولدی غلام
کوب یغلا دیم حق مصطفی بردی انعام	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
معراج تونی نور دیدیم فرزند دیدی	قولوم توتوب اتمین امت دیدی
سنستیم نی محکم تو تفتیل دلبند دیدی	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
قیامده یول اداشسک یولغا سالای	محمد یدب تشه بولسک قولونک الای
فرزندیم یدب ایلکینک توتوب خنت کیرای	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
ای یارانلار بوسوز ایشیتیب شو قیم آردی	امت دیدی ایچو تشیم نورگا باندی
پر تو سالیب دیدارینی حق کور ساتی	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
دیدار کوروب روحوم اوچوب عرشته قوندی	موسی صفت وجودلاریم کویوب یاندی
مجنون صفت خیل و خوشدین قاحب تاندی	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا
یر آستیده خوار لبق تار تیم کوب مشقت	توشک یاستوق تاشدین قیلدم چکیتیم محنت
ای یارانلار بودونیا ده یوق فراغت	مصطفی غه ماتم توتوب کیردیم منا

خدمت قیامی در حالت بولماس پیدا	تاشقت تار تا کونچه وصلی قیدا
مصطفی غه ماتم توتوب کیلیم منا	خانودلنی تا قیلاسک حقه شیدا
کوزوم آحیب مصطفی نی حاضر کوردوم	یراستیغه کر دیم ایرسه بچون بولدوم
مصطفی غه ماتم توتوب کیلیم منا	عاصی جانی امتلارنی حالین سوردوم
امت دیدی گو کوم تولاداغ حسرت	ایا فرزند من دین سورسک قنی امت
مصطفی غه ماتم توتوب کیلیم منا	امت او چون کوب تارته من حقدین کلفت
آلب کیلکای یا محمد سین مونی چچ	امتلاریم یازو قلارین هر جمعکچ
مصطفی غه ماتم توتوب کیلیم منا	تاکی یغلاب سجده ایلائی تنگر یغچ
آلب کیلکای یا محمد کور کیل مونی	هر جمعکچ امتلارنی کنایینی
مصطفی غه ماتم توتوب کیلیم منا	امتلارینک نیلار قیلار احمد سینی
یراقان دین قور قاسموسن پست بهتیم	من ملک دین شرم ایار من ای ایتیم
مصطفی غه ماتم توتوب کیلیم منا	کیچه یاتامای طاعت قیلینک خوش دولاتیم
آمین دینکلار آل و اصحاب هم چاریار	یراستیغه کیر دیم دوستلار بی اختیار
مصطفی غه ماتم توتوب کیلیم منا	امتلارنی جرمین لیجکیل پروردگار
ایکی عالم عشرت لارین می کاساتیم	قل خواجه احمد من دقمر ثانی ایتیم

اولماس بورون جان اچینین زهرین تاریم	مصطفیٰ غه ماتم تو توب کیلیم منا
-------------------------------------	---------------------------------

9- حکمت

اول قادیم قدرت برلان نظر قیدی	خرم بولوب یر آستینا کیردیم منا
غریب بندنگ بو دونیادین سفر قیدی	مخرم بولوب یر آستینا کیردیم منا
زاگر بولوب ساگر بولوب حقی تایدیم	دنیا عتبی حرام قلیب نیجیب تیتیم
شیدا بولوب رسوا بولوب جانین اوتیم	بنغم بولوب یر آستینا کیردیم منا
شولو غومدین تاغ تاش لار سوکتی منی	فصیح تیلده سوکوب دیدی شحک قنی؟
عاشق بولسنگ اول باریب حقی تانی	مرهم بولوب یر آستینا کیردیم منا
سزینبزه تحقیر اطاعتا و چون	ای بو حجب ایچک یک راحت او چون
قالوبلا دیدی روحوم میخات او چون	ادهم بولوب یر آستینا کیردیم منا
نفسیم منی کوب یو کورتی حجاباقای	کیچا کوندوز بنغم یودوم یاشیم اقای
های و هوس ماومن نی اوتقایاقای	پرغم بولوب یر آستینا کیردیم منا
قلنی کورسام خدمت قلیب قلی بولسام	تفریق صفت یول اوستیده یولی بولسم

عاشقارنی کو یوب اوچکان کولی بولسم	ہدم بولوب یر آستیغا کیردیم منا
جنین کیچیب میخت تارتیم بدم دیدی	قانلاریوتوب آلاہ دیدیم رحم ایلادی
دوزخ ایچره قالمسون دیب غنیم یدی	خرم بولوب یر آستیغا کیردیم منا
یاشم التمش اوچکایتی برکونچایوق	وادینغاقنی تابای کوخلکوم سنوق
یراوستیده سلطان من دیب بولدوم اولوغ	ساگر بولوب یر آستیغا کیردیم منا
شیخ من دیبان دعوی قلیب یولده قالدیم	فش و دستار پوچک پل غاسایب کیدیم
نفسم منی ہوا قیدی یولده قالدیم	بیدم بولوب یر آستیغا کیردیم منا
باشیم تفرق اوزوم تفرق جسمیم تفرق	حق وصلیکایتار من دیب روحوم مشتاق
کودوم یاندیم بولالمادیم هرکز افاق	شبنم بولوب یر آستیغا کیردیم منا
پرمغان نظر قیدی شراب لہو تخیم	شہلی سکلنج سماع اوروب جاندین کچتیم
سرست بولوب ایل و خلق دین تانب قاتیم	زم زم بولوب یر آستیغا کیردیم منا
قل خواجا احمد ناصح بولسک اوزونجا بول	عاشق بولسک جاندین کیچیب بریولی اول
نادانلار غایسانک سوزونک قیلاس قبول	محکم بولوب یر آستیغا کیردیم منا

11- حکمت

یادوستلار پاک عشقینی قولغا آلدیم	بودنیانی دشمن تو توب یوردوم منا
یقام تو توب حضرتغا سیغینب کلدیم	عشق یایده منصور صفت بولدوم منا
عشق یولیده عاشق بولوب منصور اوتی	بیلین باغلاب حق عشقینی محکم توتی
ملاستلار امانت لار کوب ایشتی	ای مومنلار من هم منصور بولدیم منا
عاشق منصور انا ا سحتی تیلکا آلدی	جبریل کیلیب انا ا سحتی برکایدی
جبریل کیلیب باشینک بر دیب یولغا سالدی	دارغا آسلیب دیدارینی کوردوم منا
منصور کیلکلاچ دارا کیلیب اوزی آلدی	باطن کوزی آچوقلاری حیران قالدی
بیر تو سالیب انه اوزی نظر قلدی	واشوقا دیب دیدارینی کوردوم منا
نذا کلدی او شل دارغه کوب بوغا غیل	محکم تور غیل حریان باقیب سن آغا غیل
تاشقایدی امریم تو توب سن میکا غیل	لوح ال محفوظ تخته سیده کوردوم منا
اوج یوز ملا غیب تی کوب روایت	شیرتدور من هم تبای بر روایت
طریقت ده حقیقت ده حق حیان	باشیم بریب حق سترنی بیلدیم منا

انا الحق نى معنى سيني بيلاس نادان	دانا كىراك بويوللارده پاك مردان
عاقل قنار حق يادينى ايدى جانان	جاندين كىچىب جاناننى سويدوم منا
ايا قىلديم دانا بولسه معنى آلسون	قال علميدىن يىتىب ايدىم نشان قالسون
درو كوهر سوزلاريم نى اچكاسالسون	حالدين ايتىب اعاشق لارغا بردىم منا
ايسىز منصور خوارلىق برله بولدى ادا	بىر سوز بىر لايانلاردين بولدى جدا
حال دلى پىچ كىم بيلاس تىنكرىم كواه	قانلار يوتوب من هم كواه بولدوم منا
شاه منصورنى انا اىختى بجاله تىمى	يولنى تابكان بركا اوخشاش كمره ايمى
هرنا جنس لار بوسوزلاردين اكاه ايمى	اكاه بولوب بونى جدا آلدىم منا
برتون سحر غريب منصور كوب يغلادى	برتوسا لىب الله اوزى رحم ايلادى
اندىن سونكره چلتن باقىب شراب بردى	دانالارغا بوسوزلارنى ايدىم منا
نادانلارغا ايسىز سوزيم حيف حكمت	آدم من دىب بىلدىن باغلار قانى حمت
دنيا اوچون بر بىرغا قىماس شفقت	ظالم لاركا اسىر بولوب اولدوم منا
ظالم لارده حدنه بولغايى بزده كناه	درويشلارنى حلقى مردار او تاس دعا

اول سبدين پدشاه قیلور بزرگا حنا	آیت حدیث معنی سیدین ایتم منا
ظالم اگر حنا قیلسه الله دیکیل	ایلیکن آچیب دعا ایلاب بو یون سو نکیل
حق داویکنغه تمس بولسا کله فیلکیل	حدین ایشتیب بوسوزلارنی ایدم منا
ظالم اگر ظالم ایلاسه منکا بغلا	یاشینک ساحب منکا سیغنیب بیلینک باغلا
حرام شبه ترک ایتمان یورک داغلا	ظالمارکا یوزمینک بلا سیردیم منا
ظالمارنی قربی دور من یراتقان	یراتقانی مسطور قیلما سی سن اونوتقان
مندین کسحیب ظالم لارنی ایلیکن توتقان	ظالمارکا اوزم رواج سیردیم منا
سکا خزا یراتقانه یلباریدینک	الله دیبان تونلار توروب ایسکراندینک
حقیقت دین سوزلار ایتم ایشتیدینک	ظالمارنی ایلیکن اوزون قیلدیم منا
ای پنجر حقه کونخل یوکورتادینک	دنیا حرام اودین کونخل ساوتادینک
نفسدین کسحیب الله سری تولغانادینک	بونفس او چون زار حیران بولدوم منا
ظالم لارنی سگوه قیلما ظالم اوزونک	خوب ریایا شیر قیلما س حلقه سوزونک
دنیا مالین تولار دیم تو یاس کوزونک	حارصلارنی بحسین ایچره سالدیم نا

جان و دلیم امت لاریم کوز روشنی	لعل لبی جنبش قلیب ایدی مونی
چین امت نی سینہ سینہ قویدوم منا	بہتہ قلوبک منکا امت بولغان قنی
عین الیقین طریقت ده بوزلاب اوتی	قل خواجہ احمد حق سوزینی سوزلاب اوتی
حق الیقین حقیقت دین ایدیم منا	علم الیقین شرعتینی کوزلاب اوتی

12- حکمت

شاگر بولوب اورتاب یا نیل کویدم منا	تعالی اللہ عاشقار کاسیردی عشقین
کورونادی یا لغوز حقتی سویدوم منا	ایکی عالم کوز لایمکاشخاش دانہ
اندین سو نکر ادیا بولوب تولوب تاشتم	جاندین کیچب یا لغوز حقتی جانغا قوشتم
دنیا عشقین یوزینک طلاق قویدوم منا	لامکان نی ایستبان مقام آشتیم
عشق سیدتی طغیان قیلہ بردم قویاس	حق آلدیدہ عقلی کامل دم اورالماس
بوسرلارنی جانانہ دین تویدوم منا	پروانہ دیک اکلر بولوب اوزین بیلمس
پاک عشقینی قولغہ آلمای بولماس یوروب	طریقت نی یول لارینی عشقتی کوب
ہیچ اوخلامای دیدارینی کوردوم منا	دیدارینی کورسہ یولماس تون کون اوتوب

طریقت نی یولی قاتیغ طرفه شائیم	باشیم قانی پر مغان سری قاتیم
پریاکنن توتوب باطن کوزین آپتیم	رسو بولوب یوللار کنیزب یوردوم منا
طریقت نی یوللاریدور قاتیغ غزب	بو یوللارده نیچه عاشق بولدی تراب
عشق بولینجه هر کیم کیر ساحالی خراب	ایرانلار دین یولنی سوراب کیردیم منا
طریقت نی یول لاریدور طرفه اولوغ	روزی قیلکان بند، سیغنه بولدی یاونغ
اوجقونیه طاقت قیلماستی تموغ	ای یارانلار عزیز جان دین تویدیم منا
حقیقت نی معنی سیکایکان کیشی	پنخود بولوب کویوب یانار ایچی تاشی
قانلار آقار کوزلار دین آقان یاشی	کوزیا سیمنی تحفه قیلیب باردیم منا
شریعت دور عاشق لارنی افسانه سی	عارف عاشق طریقت نی ددانه سی
قیده بارسه جاناناسی، بمخانه سی	بوسرلارنی عرش اوستیده کوردوم منا
محبت نی باغین کنیزمای عاشق بولماس	نوار لیق زار لیق تار تا کونچه نفسینک اولمس
برقطره غه قلع بولمای اول در بولماس	قلنج بولوب خاص کوسرین آلدیم منا
عشق اوتینجه کویکان عاشق رنگی اوچار	عقبی سری حبل قیلیب موزدین کوچار

مونده بولغان كره لارنى انده آچار	رسول دنيا حفايدى قويدوم منا
حقيقت ليك عاشقارنى رنكى سونق	آينه غه نظر قيلمه اندين سونق
اوزى حيران كونهنلى ويران كوزى ياشلوق	قدرتيغه حيران بولوب قالديم منا
انده ايدى كوب يغلاسنك كوركونك منى	رازى قيلمك بندم ديبان اغنوم سنى
جاندين كيچيب منى ايتور عاشق قنى	الهام كيدى چين قلاقه آلدريم منا
چين كونهده كويكانلار كاديدار عطا	يلغان عاشق يولغه كيرسه همه خطا
چين عاشق نى كوزى ياشلىق قدى دوتا	دويابولوب يرايغنه كيرديم منا
حقيقت ليغ چين عاشق غه تحته بروم	روز محشر چوك سن ديب حالين سوركوم
شفيغ بولوب شفاعت نى اوزوم قيلموم	رحمسينگدين اميد توتوب كيدم منا
قل حواجه احمد حق يادىنى آغليل مدام	حق دين نور فوب تينماي تغلا على الدوام
نازاوتوب روزه توتوب هر صبح شام	مونداغ قيلم مرادغى تيم منا

خواجہ

حکایت

کونلاردین برکون سلطان محمود غزنہ وی توش و قتیڈہ اولتوروب ایردیلا بر طالب العلم یکیت کیلیب سلام
قیلدی تقی ایدی ای سلطانیم قاضی ایلیدین دا ایدی نی قیلدی اول طالب العلم ایدی آتام بر قری کیشی ایردی
اولدی ایرسه مالی کوب قالدی من تحصیل علم قیماق اوچون تورکستان ولایتیغہ بارماچی بولوب سینک قنیرل طلانی بر
کسه می که ایسکدن تو قولغان ایردی آنغہ سالیب قاضیغہ آلیب باریب آمانت قویدوم تقی اول کسه نینک آنغیغہ مہر
ہم قیلیب ایردیم بر نچہ وقتدین سونک تحصیل علم قیلیب کیلیم ایرسه قاضی آلدیغہ باردیم او شول آمانت قولغان
نمرسہ نی بیرینک دیب اول کسه نی مہری بیرلان چقاریب بوردی اوینغہ باریب او شول کسه نی آچیب کورسم مس
تنگہ بولوبدور آدین سونک قاضیدین باریب سوردوم ایرسه اول قاضی ایدی من بیلان منکابر مہرلک کسه بردینک
آلتنمو و یا باقر مو بیلامین مہرین سکا بوزمای بوردیم تیلانک مہر بوزوب آلماغانیمغہ آنت ایچار من تیدی ایدی
سینغہ کیلیم سزیریلور سزیر سلطان ایدی آنت بیر غیل اول طالب العلم ایدی ای سلطانیم بو قاضینک حکایت
لکک قوشینک حکایتیکا اوخشار آنغہ نیچوک آنت بر این تیدی سلطان ایدی لکک قوشینک حکایتی نیچوک تورور
اول طالب العلم ایدی لکک دائم یلان یر ایریش برکون یلانار جمع بولوب ایدیلا برلار لکک بیرلان مراسہ

قلیب قسمت قیلالی هر کونده بریلان آینک خورالیکا بیرالی اوزکامیزکار حمت بیراسون بارچه لاری ایدیلار انداق
 بولسون بریلان نی ایچی قلیب لکلک نینک یانیکا بار دیلار لکلک هم بوسوزنی قبول قیلدی آنت ایچی کیم کونده
 بریلان زیا یا سمن دیب برینچه کون کیچکاندین سونک لکلک باله لادی باله سی آچ بولدی بریلان قارنی تو یاس
 بولدی برکون یلانلار اینیدین چقیب همه جمع بولوب اولتورور ایدیلار لکلک اوچوب بارار ایدی بولارنی کوریب
 یانلارینه کیلدی تقی سلام قیلدی فکر برلان توریب ایدی یلانلار کیلیب بارچه لاری زیارت قیلدیلار بر ساعت
 کیچتی ایرسه یلانلار غافل بولوب توروب ایدیلار بورنن اوزا توب بیش آلتی یلان نی توتی ایکی تیماغی برلان ایکی
 یلانی توتوب اوچوب باله لار نینک یانغه کیلدی آدین سونک یلانلار فریاد قلیب لکلکنی کینیدین بار دیلار تقی ایدیلار
 ای لکلک سن آنت ایچیب ایدی کونده بریلان باشقه یلانغه میگاس بولوب ایدی کیشی نیچوک آنتی بوزدینک
 اول ایدی سیزلار بیلور موسیزلار من کیم تورور من دائم مناره اوستیده اولتورور من تقی مناره دین توروب مسجدکا
 سانخور من کناه دین قورقاسمن مناره باشیدین مسجدنه سانخور غانینک آنتی بولور موتیدی ایدی ای سلطانیم براو کیم
 قاضی بولوب حان بولسه ایرته یوکیج ریشه آلیب اولتورغان بولسه آینکدیک کیشی نیچوک آنت ایچاس تیدی بوسوز
 سلطانه سیار خوش کیلدی سلطان ایدی اول که نی منینک یانیده قویب بار غیل من بر فکرین قیلان دیب اول
 که نی آلیب قالدی ایدی هلا سینک سوزینک برلان بو قاضینی اولتورسم خلایق ایتورلار قاضینینک پولی اوچون

اولتوردی دیب ملامت قیلورلار آدیم یان بولور طالب العلم کیتتی سلطان بوکسه نی قولغہ آلیب باققی بیچ بریرنده
 تیشکینک کانی یوق ایردی سلطان فکر قیدیکیم عجب ایرماس بوکسه نی تیشب داغی توکو تغان بولسه دیب کمان
 قیددی بوکیچه یایب ایرته تورغانده توشاکنک بریردین پچاق برلان یاردی آدین سونک اوزی آوغه چقیب کیتتی
 آدین سونک فراشی کیلیب توشاکنی یغار بولدی کورسه کیم پچاق بیرلان کیسیلغان تورور ایدی اگر مونی سلطان
 کورسه نی قیلغایم دیب تورقوچدین آدین. نخشیراق یوق تورور کیم مونی ایلیتیب توتوغایم تیدی براسا توتوقچی بار
 ایردی انغه ایدی ای اساذ مونی انداغ توتوغایم بیچ کیشی سیلاسون تیدی اول ایدی انداغ قیلان تیدی بیش آلتون
 سیردی اول اساذ قبول قیددی برکون ایچده توتودی فراشینک قولغہ سیردی فراش کیلتوروب توشاکنی توشاکنانغه
 قویدی سلطان آودن کیددی کوردیکیم توشاک بوتون بولوبدور فراشین سوردی بوتوشاکنی من کیسیب ایردیم مونی کیم
 توزاتی فراش ایدی سزکیگان دین سونک توشاک یغاردی کوردیکیم توشاک کیسیلش اندین سونک تورقانی دین سونک
 برکیشی بار ایرکان آلیب باریب توزاتیردیم سلطان ایدی اول اوستانی ایسانک برلا آلیب کیلیکاسن عجب بولور
 دیب ایراودی تقی تانک برلاباریب اوستانی آلیب کیددی ایرسه سلطان ایدی ای اساذ بوتوشاکنی سمنو توتودینک
 اول ایدی آری من توتودیم سلطان سوردی بو شهرده سندن باشقه بیچ اوستا بار مو اول ایدی یوق تور سلطان ایدی اوز
 باشینک اوچون ایغیل قاضی سنغه بیچ که توتوتوردی مو اول ایدی آری سلطان ایدی کورسک تانور موسن اول

ایدی تانور من سلطان اول که فی چقاریب استاذینک آلدیغہ تاشلادی استاذ آلیب کوردیکیم اول که توروردیدی
سلطان ایدی باریب پرچه لارنی آلیب کیلینک دیدی آدین سونک باریب پرچه لارنی آلیب کیدیلار سلطان
الاردین سوردی قاضی اوچون مس تنکه قاضینکیز موآلار ایدیلار آری سلطان ایدی تانور موسیرلار ایدیلار تانور منیر
چقاریب کورکوزتیردی ایرسه الار ایدیلار شول تورور آدین سونک بولارنی بر اوپا کیرکوزوب قویدیلار آدین
سونک طالب العلم برلان قاضینی آلیب کیدیلار سلطان طالب العلمکه ایدی سوزلاغیل تیدی طالب العلم هرنی
سوزی بار ایردی بارچه سین بیان قیلدی قاضی ایدی یالغان اتور منکابر مهرلک که سیردی بیلادیم ایچنده نی بار
تورور ایردی من تقی مهرین بوزمای اول بیرکاندیک اوز قولیغہ سیردیم تیدی سلطان ایدی آماننی خیانت
قیلغانینک اوچون آنت ایچار موسن قاضی ایدی ایچار من تیدی سلطان ایدی پوچی استاذ برلان که توقوغان استاذ
کواه لک بیرسه لار اولار موسن اول ایدی اولار من سلطان ایدی پول چی برلا که توقوغان نی اوندانک اوندیلار
که توقوغان ایدی ای قاضیم که نی من توقوب سنجا سیردیم پوچی ایدی ای قاضیم بو پولنی من سنغه ایشلاب
سیرادیم موسن تانارسن تیدی قاضیغہ توجیم بولدی سلطان ایدی دانشمندلاردن سورانکار بو قاضیغہ نی کیسلور
دانشمندلار ایدیلار اولوم کیرک آدین سونک سلطان حکم قیلدیکیم بو قاضینی دارغہ آسینک تقی آسیدیلار آدین
سونک سلطان اول طالب العلمغہ بویوردیکیم سن قاضی بول تیدی اول طالب العلم ایدی من شوخه وقتدن

سیری علم تحصیل قیدیم خدارضای او چون امیدى انده تعالى يارلاقاى اميدى سن ايسلار سکلم من قاضى بولسم تقى
 اولسم ايمانسز کيتيم تيدى سلطان اميدى نچوک اول اميدى آزرپجان شهرينده بر قاضى بار اميدى خسته بولغان ايگان
 من استاذيم برلان اول قاضينينک کوچه سيدن اوتوب بارور ايردوک کيليب ايديلار قاضينى سورما سنسزلار مو استاذيم
 سورغالى کيردى ايرسه من هم برکا کيردويم قاضينى کوردوک ايرسه قاضى بزلاغه قاراب يغلادى تقى کلمه شهادت
 اوقيدى تقى اميدى امى استاذيم من اولسم مندين رضا بولينک تيدى استاذيم ايديلار امى قاضى قور قاعيل اوللمسن
 بو خسته لکدين تورار سن قاضى اميدى نى بيلدک سکنز تيدى آنده استاذيمز ايديلار بالا کلمه عرضه قلدینک ايمان کيلتيردينگ
 کتاب ايچينده کورو. بمسک قاضى رشوه آسه ايمان کيلتورسه اولماس تقى اول خسته لکدين اولماى توردى آدين سونک
 بر شراب ايچيب آتکايينيب بارور ايرکان آتى هورکيب کوتايب يرکا اورميش اول تقى اولميش اول قاضى بو
 دنيا دین ايمانسز کيتيمش اميدى نيکا قاضيلک کيرک ايمانس ديب جواب بيردى سلطان اميدى قاضيلارغه کور عزابى
 قاتومو بولور اول طالب العلم اميدى برکون کوفه شهريده اميرالمومنين على... يانلار يغه برکيشى کيلدى اميدى يا على
 اوچ يل بولدى ايکين ايجار من اول يرهچ حاصل بيرماس تيدى على ايديلار دوات و قلم کيلتورونخار دوات برلا
 قلم کيلتيرديملار بر خط يازيب بيردى ايکين ايجاماتورخان کيشينينک قولينه اميدى بو خطنى ايلتیب ايکين نينک اورتا
 ريونده کوکميل ايلتیب کومدى ايرسه اول يز ياده کوب حاصل بيردى اول کيشى تحسين قالدى عجتور تيدى بو خطنى

خط ایرکان اول یردین آچیب اول خطنی آلیب او قودی ایرسه یازیشکیم ای یر بویل هم حاصل بیرسانک بر
ظالم قاضی اولکان بولسه اولیکنی کیلتوروب سینک اور تانکده کومارمن دیکان خط ایکان ایدی موزین معلوم
بولدیکیم قاضیلارنی یر هم قبول قیلاس ایکان اینک عزیزین قورقار... بر ظالم قاضینیک حکمخانه سینیک
ایشکیدین اوتسه قولی آزاد بولماغای تقی ایشینتورکیم است هر توده ایتور ایریش الله تعالیغه شکرکیم منی قاضی قیلمای است
قیلب تورور تقی ظالم قاضینیک سوزی کوردور انا ایدی مختصر قیدوک ایدی سلطان یایک بولغان جوانمرد بولماق
کیرک نیچو کلیم سلطان محمود تختگا اولتورماقچی بولغانده وزیر لاریغه ایدی بو خلافتغه بو سلطان کور کلوک بولسه آنی سوارلار
من کور کسزمن یناقیم رسو بولور بورنیم اولوغ تورور خلافتلار منی تیلاسلار وزیر ایدی ای سلطانیم سیرمالنی یغا
قیلیشنی سوما سکیز بارچه خلایق سزنی سوارلار تیدی ایرسه جمع خلایق انداق تورور دیب راضی بولدیلا آردین سونک
تختکامندی...

46-48-darslar

اوزیک خلق یازمه منبع لاریدان نمونه

کل فرح

(2) انداغ روایت و موزداغ حکایت قیلورلارکیم زمان اولده بر پادشاه بار ایدی * انی آتینی جعفر شاه دیر
ایردیلار * مالی و خزینه سی و عسکری پشحاب ایدی * مونچه شان شوکت بیلان دنیاده بیچ فرزند یوق *

شول سبدين هر وقت كو نخليغه غم تشويش پيدا بولور ايردي* قيسي ولايته و قوشهرده حكيم حافظ و طيب
 كامل بولسه ايچيلار يباريب حددين فزون⁵ و عدددين بيرون طلا آلتون كمش لار صرف قليب آليب
 كيلور ايردي* هر تور لوك دولار و هر خيل معجون لار قيدوروب اوزيكا پروالار قيلور ايردي* آخر الامر (3)
 آخر الامر پنج بر فايده تاپمدي* طيب لاردين اميد اوزوب الله تعالى اوزي برمه مخلوقني قوليدن نيمه كيلور
 ديب بر آرزمان بو فكر بيلان قالدی* راويان اخبار و ناقلان آثار انداغ روايت قيلور لار كيم بو پادشاه ني
 شهدين تاشقري بر باچه سي بار ايردي* انداغ باغ ايرديكه مثال باغ ارم ايردي* هر فداغ عكلمين و اندوه
 كين كيشي كيرسه و كو نخلي سگسته آدلارني در حال غم اندوهي خرسند و فرزنديك كامبدل⁶ بولور ايردي* بو
 پادشاه نه هر چقان غم تشويش عارض بولسه شول باغكا كيليب كو نخلين آچيب كلديك بولوب كيتار ايردي*
 كونلارده بر كون (4) پادشاه كا فرزند سوداسي توشوب اولتورماق تورماغه طاقتي قالدی* شول زمان لبا سلارين
 كيسب در حال وزيرين همراه آليب رسته و بازارلارني سیر سياحت ايلاب يورور ايردي* كورديكيم بر درويش
 خوش آواز برلان ايتادور كه هر كيشي اخلاص ايلامينا كينك طلا صدقه احسان قيلسه الله تبارك و تعالى اول
 آدميني كو نخليده هر نيمه مراد و مقصودي بولسه اوزي عطا قيلسون ديدور* پادشاه وزيرنه قراب ایدی بو قدر

⁵ Fizun – hisobsiz, haddan tashqari ko'p

⁶ Mabdal - moyil

حکیم و طیب لارکا حدین فزون و عددین بیرون طلا و آلتونلار صرف قیدیم بیچ بر فایده سینی بیلیم *
 البته بو درویش درویشلار اراسیده صاحب نفس کورونادور * بو درویش کاینک طلا برب دعاسینی آلائی *
 شایدکه خداوند کریم انی دعاسین برکاتیدین منکا بر فرزند عطا قیلسه دیب سینک طلا صدقه احسان چتاریب
 بردی * درویش آلیب خدای تعالی مرادینکنی برسون دیب دعا قیددی * القصة اندین اوتوب کوچه لارنی و
 دشت صحرالارنی سیریاخت ایلاب باقچه طرفه قراب روانه بولدیلار * بر آرز منزل یول یوریب باقچه کا
 داخل بولدیلار * انده بر درویش اوتوروبدور * بیچ کیمکا قرامای خط یازادور * پادشاه بو درویش نی کوروب
 درحال آلدیغه باریب سلام قیددی * درویش جواب سلام بردیلار * پادشاه آداب تواضع برلان سوردیگیم ای
 جناب ذات بابرکات سیز کیدور سیزو بو مکانه نیمه سبیدین اوتوریب دور سیزینکایان قیلینک دیدی * بو
 درویش عالی مقام ایدیلارکه من رمال لارنی اسادی ترور من علم رمل نی نخشی بیلور من و هر تور لوک نمره
 لار دین خبر برور من دیدیلار * پادشاه ایدی منی کونکلمیده بر نیتیم بار دور * اگر شول نیتیم نی بیلسانکنیز علم رمال
 لیکده کامل ایکنینیز معلوم (5) بولور دیدی * درویش قول لاریدکی قتلارین پادشاه غه برب ایدیلار ای پادشاه
 اوشبو قلم نی اوشلاب کونکلیکندکی مرادینکنی اویلاکیل تاکه نیمه لار ظاهر بولادور * پادشاه قلمنی اوشلاب ایدی
 سینکا هم الله تعالی فرزند برور موکین یا یومو کین دیب نیت قیددی * اندین سونک قلم نی درویش کا بردی *

درویش قلم نی آلیب نقطه لار اویب رتل قاعده سی برلان تورت کا تقسیم قلیب پادشاه نی نیتینی چیار دیلار
 * ایدیلار که بیدیم سزنی نیتینکیز پادشاه لیک ایکان و فرزند او چون نیت قیلغان ایکانسیر دیدیلار * القصة
 پادشاه خرنسند بولوب ایدی ای جناب بزرگوار منی هم فرزندیم بولور موکین دیدی * درویش ایدیلار سزکا انه
 تعالی بر فرزند عطا قیلور دیدیلار * پادشاه کونخلیده ایدی بول آدم عزیز آدمغه او خشایدور قول لارین او پای دیب
 درویش نی قول لارین اوپتی و سزنی تبرک (6) دعا کنیزدین امیدوار من دیدی * درویش قوینی لاریدین بر دانه
 آلمه آلوب دعا لار او قوب پادشاه غه بیرب ایدیلار ای پادشاه سز بولون کیچه سی شول آلمه نی خاتونینکیز برله
 نهاری قلیب یاتسانک باذن انه ⁷ تعالی خاتونینک حامله دار بولوب توقوز آسی اون کونده بر او غول
 وجودغه کیلور * اسمینی عبد الملک قوینیل دیدیلار * شول ساعت پادشاه قوینغه قوین سالیب درویش کا سینک
 طلا آلیب برماق بولوب تورکانده کوردیلار کیم درویش غایب بولوبورلار * جایلاریدین مشک غنبر ایسی
 کیلادور * در حال پادشاه باقچه نی چند مرتبه دان اولایب از لادی * لا اقل درویش نی کردلاریدین هم اثر یوق *
 نومید بولوب باقچه دین چقیب توغری اوزینی سرایغه کیلیدی * چچانکه کیچ آلمه نی تناول ایلاب یاتیلار * ایرته
 سی پادشاه نی خاتونی حامله دار بولوب و قسکه توقوز آسی اون کون تام بولوب بر او غول دنیاغه کیلیدی *
 اسمینی عبد الملک قویدیلار * بعده بوباله نی تریت قیماق او چون باکره جاریه لار تعین بر یرده تربیه لاب

⁷ би-изни-л-лохи

اوستوردیلار * القصه پادشاه بوباله نی آلتی یاشغ کیرکانده مکتب کاسیردی * هر کون اوچ مرتبه باریب سبق
 آلیب کیلور ایردی * شونداغ عقل و فراسلیک ایردیکه استادی هم عاجز حیران ایردی * و بو طریقده
 یوروب بوباله اون یاشگ کیردی * شول قدر فهم فراسلیک زیرک و دانا بولدیکه توصیف قیماغه تیل لار عاجز
 کیلور ایردی * اما هر قنذاغ آدم کورسه ینه بر کورسیدب آرزو قیلور ایردی * کورکان آدلار حیران و
 سرگردان بولور ایردیلار * بیچ بوباله نی مثالی دنیا یوق ایردی * اما پادشاه بوباله نی کورکانده زیاده شاد و خرم
 بولور ایردی * القصه بوباله اون بیش یاشگایتی * کونلارده بر کون میتاب لیک عارض بولوب وای باشیم
 وای یوراکیم دیب یغلای بردی * (7) درحال دایه لار پادشاه کا خبر بردیلار * پادشاه او شل ساعده امر قیلدی
 وزیرلار یغ طیب حاضر قیلینک لار دیب * او شل آنده حاضر قیلدیلار * حکیم لار شنزاده کا هر خیل دوا
 قیلدیلار * اصلا دارو درمانلار تاثیر قیلاس ایردی * ینه پادشاه باشق حکمالار کیلتوریب تربیت قیلور ایردی * بیچ
 بر سین فیده سی بولدی * پادشاه بیار خفه بولوب خدا تعالی کا ناله و زاری قیلیب یغلار ایردی * اما باله سینی آه
 باشیم وای یوراکیم دیکان آوازینی ایشتیب یورکلاری اویناب بغرلاری پاره پاره بولوب هوشیدان کینار
 ایردی * بر فرصت دان کین هوشیغ کیلیب ینه باله سین یوزیغ تورمولوب ای جانیم بالم من سینی انه
 تعالی دین سوراب درویش لارکا ینک ینک آلتون لار صدقه بریب انه تبارک و تعالی اوچون دعالار

قیدوردم * ایدی سزین ایریلیب قاله منمودیب یغلار ایردی * نورلیک یوزلارینکدن آتاناک ایلانسون
 دیب تورکانده باله سینی دردی زیاده بولوب آخر اجل ایلیکا گرفتار بولوب آمانت جانین الله تعالی کا
 تاشوروب دار الفنادین دار البقاغه انتقال قیدی * الله تعالی رحمت قیلسون * پادشاه برلان خانیم
 یغلاشیب جنازه سین اوقوب اوزینی باقچه سیغه دفن قیدیلار * هر وقت ساغینسه لار کیلیب مزارین قوچوب
 یغلاب کونخل لارین بو شایب کیتار ایردی * آنا بر نیچه کون مامده بولدیلار * القصه پادشاه جعفر کوب مدت
 فرزندینه کویوب مامده بولدی * فقرالار کا کورونوش هم قیادی * و بو پادشاه نی بر وزیر ی بار ایردی * انی
 آتینی خواجه سعید دیر ایردیلار * بسیار عاقل و دانا ایردی * پادشاه نی حضورینه کیردی * کوب پند نصیحت
 قیدی * ایدیکه بیچ کیم بو اولومنی دستیدین نجات تامایدور * اکرده نجات تاپیسه ایردی جناب پیغمبریمیز
 حضرت محمد مصطفی (8) صلی الله علیه و سلم قالور ایردیلار بو اولوم برچه کا برابر دور و هم برچه کا سنت دور
 قویونک تیریکلیک غنیمت اولکاننی خدا رحمت قیلسون اوزینکفر سلامت بولینک دیب دلدارلیک ایلاب
 پادشاه نی شکار کا آلیب چیتی سیریاخت ایلاب کیلور ایردیلار یولده بر آدمنی باش سویا کینی تاپیب آلدیلار
 اول باشنه اوچ سطر خط یازیلکان ایکان خطی شو بوطریقه ده دور قتیغ دان قتیغ نیمه قتیغ اچیغ دان اچیغ نیمه اچیغ
 شیرین دان شیرین نیمه شیرین جعفر شاه باشنی قولیکا آلیب حیران بولوب قرادی آنا خطنی اوقوب بولمایدور

اندين سونک بو باشنى اوردا سینه آلب کیدی مجموع وزیرلارین چارلاب ایدی بو باش داکی خطنی اوقوب
معنی سین منکا اینک دیدی انا وزیرلار هر چند ملاحظه قیدیلار بیچ بیر نمره کا قرار قیدیلار برین سوزی برینه
توغری کیلاس ایردی القصه پادشاه منادی قیدوردیکه هر کیم شو باشداکی خطنی معنی سین بیله اول کیشینی اوز
یانیمه وزیر اعظم قیلور من دیدی بو خبر مشهور عالم بولدی هر طرفدان آدلار کیلور ایردی هر قیسی سی هر
طرفه معنی برور ایردیلار بعضی لاری ایتور ایردیلار تاش قتیغ لیمون⁸ اچیغ عسل شیرین دیر ایردیلار و بعضی
لاری تیمر قتیغ اورما قتیغ اچیغ و شکر شیرین دیر ایردیلار اما سوزلاری بر برلارینه موافق کیدی و لکین شول
شهرکا یقین بر ولایت بار ایردی شول شهر هم پادشاه جعفر کا تابع ایردی اما اول شهرده بر مرد فقیر بار ایردی
فقیر لیک بایده نهایتده اتهاسینه یگان ایردی (9) و لکین بو مرد فقیرنی اون میش یاشنه کیرکان بر قیزی بار
ایردی اسم شیرینلاری کل فرح ایردی حسن بایده تاجدار و نزاکت کثوریده شهسوار و لطافت و فصاحت⁹
بایده طوطی شکر کفتار ایردی و فراسلیک و دانشمند ایردی قیزیل یاقوت کبی بللارین تبرایتب بر سوز ایتنه
شهر حلقی یهوش بولوب یاک و ایچا کدین قالور ایردیلار اما پادشاه جعفرنی باش سویا کدکی خطنی معنی سین
بیلاکانلاری مشهور بولدی القصه کل فرح بو سوزنی ایشیتیب تعجب نه قالب آتاسیکا ایدی ای آتامی مهربان

⁸ Limun - limon

⁹ fasohat

پادشاه جعفر شاه شکار نه چیتغان ایکان یولده بر باش سویاک تانیب آلیب دور او شل باشده اوچ سطر خط بار ایکان
 پادشاه نی اهل دانش لاری اول خطنی معنی سیدین عاجز بولودور لار سیر پادشاه نی حضورینه باریک و ایسینک که
 قتیغ دین قتیغ آت نی تو یاغنی قتیغ اچیغ دین اچیغ اولوم اچیغ شیرین دین شیرین او یلانمکان آدمغه او یلاناک
 شیرین دیب ایسینک اما اور کاکائینی بیدور مانک دیدی کل فرح آتاسی بجان دل برلان خرسند بولوب
 پادشاه طرفیغه قراب روانه بولدی القصة نیچه مدت یولنی رنج مختلارین تار تیب جعفر شاه نی ولایتیغه داخل
 بولدی پادشاه نی اور داسیغه باردی خادملار و غلام لار کاکا تواضع برلان سلام قیلدی الار جواب سلام بیریملار بو
 مرد فقیر ایدی اجازت عالی سیرانکیز لار جناب حضرت پادشاهیم نی آستانه عالی لاریغه کیریب بو قرا یوزیمنی
 سورتیب مینک مینک عجز شکسته تیک¹⁰ برلان عرضیم نی ایتمام دیدی در حال (10) غلام لار خواجه سعید
 وزیر یغه خبر بر دیملار کیم بر مرد مسافر کیلیب پادشاهغه عرضیم بار دیدور دیب او شل آن وزیر پادشاه کا کیریب
 بیان قیلدی پادشاه ایدی سورانک نیمه عرض بار ایکان در حال اول مرد فقیر دین سور دیملار که نیمه عرضینک
 بار دیب اول مرد فقیر ایدی باش سویاکدکی خطنی معنی سین ایساق او چون کیلیب ایدیم دیدی در حال
 پادشاهغه خبر بر دیملار پادشاه ایدی آلیب کیریملار دیدی آلیب کیریملار بو مرد فقیر مینک تواضع برلان

¹⁰ Aji shikastalik

عمودیت¹¹ بجا کیتیردی پادشاه ایدی نیمه سوزینک بار سوزلاکیل دیدی اول مرد فقیر یوقاریده قزین اورکاگان سوزینی بیان قیدی پادشاه حیران بولوب (11) ایدی سن بو جواب نی کیمین اورکاگینک راستلیک برلا جواب بکتلیل کرده راست ایتمسک اولدورورمن دیدی بو مرد فقیر چاره حیران و سرکردان بولوب اکر راستلیق برله جواب برماسه اولماغی مقرر بولدی ناعلاج بولوب ایدی او یوده بر قزیم بار اسم شریف لطیف لاری کل فرح دور یاشی اون بیش ده منکا شول اورکاتی دیدی پادشاه باشلیغ همه تحسین و آفرین قیدیلار اول آتده پادشاه نه بو مرد فقیرنی سوزی نهایت درجه ده منظور بولوب غایبانه عاشق نگاران بولدی کل فرح نی آتاسیکا حدین فزون و عددین بیرون آلتون و کمش لار انعام قیدی پادشاه خواجه سعید وزیرنی خلوتغه چارلاب ایدی بو مرد فقیرنی قزینی تعریف دین تاشقاری دانا و زیراک ایکان شول قزینی قو طریقه بیلان کورار منیزیب مصلحت قیدی مصلحت لاری شول یرکایتی که بر قریش ایفک بریب یارور منیزینه بر آدم قوشوب یارور منیز شول ایفک دین بر کیوم تیکیب یارسون دیب البته عاجز بولوب بر سوز ایستیب یارور یاکه اوزی کیلور شول علاقه برلان کورور منیز دیدی پادشاه نه معقول بولوب کل فرح نی آتاسیغه ایدی قزینک شول ایفک دین منکا بر کیوم تیکیب بریب یارسون اکرده قبول قیلماسانکار قزینکنی هم اوزینکنی هم اولدوروب مایینکنی تالان تاراج قیلور منیزیب وزیرین قوشوب یاردی کل فرح نی آتاسی یغلامی یغلامی اوز

¹¹ ubudiyat

شهرینه روانه بولدی بر مدین سونک قیزی آلدیغه داخل بولدی ای قزیم پادشاهنی آلدیکا باردیم و دیکان سوزیکنی ایستب ایردیم بوجوانی سناکیم ایدی دیدی من اوزیم بیله من دیب ایردیم راست ۴۱ سکنیل (12) یوق ایرسه اولدورورمن دیدی من ناعلاج بولوب ایستب ایردیم وزیرین قوشوب یاردی دیب اوتکان واقع لارنی بیان قلیب کوزین یاش اورنیغه قانلار روان قیلدی کل فرح ایدی ایش اوتکان سونک یغلاماقدین فایده یوق دیدی پادشاهغه اوزوم جواب قیلورمن دیدی القصه پادشاهنی وزیرینه بر دانه دنان کاو چویدین پادشاه نی ایکنی برابرده بر قریش نی سیندوروب وزیرکا بیرب ایتدیکه پادشاه سنا شول ایش توقیدورکان قالب قلیب یارسون لار من اوئل طریقه قالب ده ایش قلیب تکیب برورمن و لکین بشقه قابده تیکالماسن دیب جواب بردی وزیر بوسوزنی ایشیتیب پادشاه طرفیغه قراب روانه بولدی پادشاهنی بارکا همکا داخل بولوب کل فرخنی ایکن سوزلارین ایستب بیان قیلدی پادشاه و اهل مجلس لار همه لاری حیران بولوب برماقلارین تیشلاب نکلرده قالدیلار پادشاه وزیرکا ایدی نه بارغیل اول کوب دانا و زیرک ایکن وینه بر عدد هوکوز آلیب بارکیل پادشاه ایتادورکه کل فرح او شوب هوکوزنی تی آسی تولغانده باله لاسون دیدور وزیر بالراس و العین¹² دیب کل فرح کا کیلیب پادشاهنی ایکن سوزینی بر بیان قیلدی کل فرحنی آتاسی بوسوزنی ایشیتیب کوب یغلاما قیلدی کل فرح آتاسیغه ایدی کوب یغلامانک پادشاهنی برکا یارکان هوکوزی تی آنیچه

¹² Bi – r – ra’si va-l-ayni - bosh ustiga

معاش منڙه تيار ديب وزيره ایدی سیرتی آسی توغانده کیلینک البته ایکی دانه باله لایتب قویار من دیدی وزیر
 پادشاهه کیلیب کل فرح نی سوزینی بیان قیلدی پادشاه و وزیرلار همه سی شاد و حرم بولدیلار القصه تی آسی
 بولدی پادشاه (13) وزیرنه ایدی وعده تمام بولدی کل فرح کا بار غیل وزیر در حال روانه بولدی کل فرح نی
 ایشکیغه کیلیب ایشکین قاقتی کل فرح کوردیکه وزیر ایکان آتام اویده یوق دیدی وزیر ایدی قیده کیتی قیر
 ایدی حمانه توغافه کیتی وزیر قیردین بو سوزنی ایشیتیب پادشاه طرفیغه قراب روانه بولدی پادشاه حضوریکا
 کیلیب هر نه کل فرح دین ایشکانین بر بر تقریر قیلدی پادشاه بیار غضبناک بولوب وزیرین نه یاردی و ایدی
 بیج بر زمانه ایرکاک آدم هم توغار مو کل فرح نی دانا و عاقل ديب خیال قیلور ایردیم انا کل فرح نادان و
 احمق ایکان باریب منی سوزلار منی تمام بیان قیلغیل دیدی وزیر کیلیب پادشاه نی دیکان سوزلارین دیدی
 کل فرح وزیرکا ایدی من دنیاده سیرلاردیک احمق و نادان آدمنی کوریدیم سبب که بیج زمانه هوکوز هم باله
 توغار مو منی هم سوزیمنی باریب پادشاهه دیکیل دیدی وزیر پادشاهه کیلیب ایدی ای پادشاهیم کل فرح
 سلام پیام دیدی بعد از ان ایدی بوتون دنیاده سیرلاردیک احمق نی کوریدیم هوکوز هم باله توغادور مو دیدی
 پادشاه وزیردین بو جواب نی ایشیتیب بیار نظر دذانی بیلد قولین تیشلادی القصه پادشاه کل فرح نی آتاسیغه
 ایچی یاردیکه بو شهرکا کیسون ديب ایچی کیلیب کل فرح نی آتاسیکا واقعه نی بیان قیلدی بو مرد فقیر چاره بو

خبرنی ایشیتیب بیار خوف ناک بولوب ایدی منی نیمه کناه و شوم لیغیم بار ایکان دیب یغلاب قیزی برلان
 وداع لاشیب ایلمچی برلان پادشاه نینک شریفه قراب روانه بولدیلار بر آزدت یول یوروب شهره داخل
 بولدیلار پادشاه جعفرکا (14) خبر سیردیلار که کل فرح آتاسی کیدی دیب در حال آلیب کیدیلار کل فرح آتاسی
 تعظیم و تکریم سیلان سلام قیدی و ایدیکه ای پادشاهیم کینه نی خذمتلارینجه حرلا تکان ایکانلار نیمه فرمایش لاری بارونیمه
 حکم لاری باردیدی جعفر شاه ایدی ای مرد فقیر سزنی قیزی نکلنیز بسیار بسیار او تکور وزیرک و دانا و عاقل ایکان من شوخه
 شهرلارغه پادشاه بولوب سزنی قیزی نکلنیز برابرید قیزی نی بیچ کورمادیم ایدیکه امید التجاب شولدور که مرحمت ایلاب شول
 قیزی نکلنیز شرعی قلیب سیرانکلنیز دیدی کل فرح آتاسی ایدی ای پادشاهیم بزلا نهایت درچه ده فقیر و مسکین
 دور منیرا کرده جنایه نکلنیز بزلا نی قبول قیلا نکلنیز نیرم (15) یا لر لانس و لعین دیب قبول قیلور منیرا پادشاه ایدی من
 سیرلاردان بیچ نیمارسه سوراماسان نه قدر مال دیسانک لار سیرور من امانی سیر شریطم بار گل فرح سیلان سیر سموار چای
 ایچار من و اینک سیرلا قیلا دورکان سیرا یکی شرطلاریم بارا کر کل فرح منی شرطلاریمینی قبول قیله من سزنی
 فقیر دیب خوار لانا من کل فرح آتاسی پادشاه دین بو سوزنی ایشیتیب اوز شریفه قراب روانه بولدی شریفه ییتیب
 او تکان واقعه لارنی بیان قیدی کل فرح ایدی سیرلار فقیر دور منیرا پادشاهلارغه مناسب ایاسدور منیرا سیر آرز صبر
 قلیب تور ایلوک اوز برابر منیرا حقیق قیلا دیدی وینه آتاسی پادشاه طرفیغه قراب باردی قزین دیکان سوزین دیدی

پادشاه ایدی البته قزینکنی آلور من اما سکا قز شولوق قیلسون و لیکن خواه ناخواه آلور من دیدی بو مرد فقیر کیلیب قزینغه
 بوسوزنی ایدی گل فرح آتاسیکا ایدی ای آتاسیزینه پادشاهی آلدیکا باریسک و ایسینک که بولکون کچقورون پادشاه اوز
 اورد ایسکا بیر مجلس قورسون دنیاده و پادشاه لارده بولمکان طاعلار و سازنده لار حاضر قیلسون وینه منکه کیلیب بارماق
 اوچون رنگارنگ لباسلار محیا قیلسون اندین سونک اوزمی کیادورخان لباسلایدان بر ایکی عدد صاحب جمال
 کنیزکلاری دین یارسون شو ترتیبه بولغانده من جعفر شاه نی قبول قیلب مجلس حضور یکا باریب فیلا دورکان
 شرطلارینی ایشتمای قیو طریقه ده شرطلار ایکان دیدی القصه کل فرح نی آتاسی پادشاه نی حضور یکا باریب قزین ایسکان
 نمرسه لار دین بر بر بیان قیلب خبر سردی پادشاه شاد خرم بولوب سورکان نمرسه لار نی همه سین محیا قیلمدی الوان
 الوان تور لوک تور لوک نعمت لار حاضر قیلمدی نجه نجه قل لار و حور لار کبی قزینلار وینه غلمانلار کبی باله لار آلتون بیجو کاسه و
 ینه کل فرح اوچون بیر آلتون کرسی طیارلاب تورت خادم آلتون طبقلارده لعل جواهر تولدوروب کیلیمغه منظر
 بولوب تور دیدیلار وینه سکنی دین کل فرح کا آلتی لیک یاشیل قزینل اطلس لار دین چادر و تخت روان کبی عرابه
 یباردی و هم کل فرح کا کیلب بارورغه آلتون کمش و جواهرلار و اصل یاقوت مرجانلار و هم بیر نجه صاحب جمال
 کنزکلار یباردی بولار کیلیب کل فرح کا خبر سیرب ایشکیده انتظار بولوب تور دیدیلار القصه بعد از نماز ختنن بولار نی
 کیلیغان خیرینی ایشیتیب سنبل کبی ساچین تراب ماه تاب کبی نور لوک یوزین مشک عنبر سیلان باشیغه جواهرات در

کوہرلار دین بنیاد بولغان تاج قویوب یوزین نوری بیلان قرانغویکچہ لارنی کوندوز کبی روشن ایلاب آلتون کمش بیلان
 زرین بولغان لباس لار و دیاقوت مرجانلار بونیکا تاقب شونداغ صاحب جمال بولدی کہ یوزین شعلہ سی دیوارغہ
 توشتی کورکانلار نی ہوشلاری کیتیب عقل لاری زایل بولور ایردی مثال بولوت آراسیدین چیقغان آیدیک یر
 یوزین روشن توتتی اونک صولیدین کنیزکلار اوشلاب هر قد میکا هریر اطلس سالیب عربہ کا آلیب چقیب
 اوتقوز دیلار القصہ کل فرح اوزی برلان برابر اوسکان قیزلار بیلان وداع لاشیب و بعد آتاسی بیلان آمانلا شیب برچہ
 شہر خلقی خاتون قیزلاری هر قاسیلاری کل فرح کافاتحہ شریف سیرب مرجاقدہ سنکیز کا حسنت یولسنکیز کا و سفر سنکیز
 مبارک بولسون (17) دیب یغلا شیب قالدیلار بعد کل فرح اندہ تبارک و تعالیٰ غہ توکل قلیب جعفر شاہ طرفیغہ قراب
 روانہ بولدی لار اما بولارنی کوز میکان شہر خلقلاری حیران بولوب ہوشلاری کیتیب یقلیب عقلسنیز بولوب نیچہ
 کونلار غاچہ آہ کل فرح واہ کل فرح دیب یاد ایستیلار القصہ یرتاسیکا جعفر شاہ نی ولایتیغہ داخل بولدیلار پادشاہ نی امریغہ
 موافق سیر ایلار کا و کوچہ لار کا تور لوک اوت یاقب و نیچہ نیچہ کنیزک و جاریہ لار کوز کورماکان قولاق ایشیمان کان کونکلیکا
 کیماکان هر تور لوک او یونلار و شہر خلقی برچہ سی جمع بولوب یول لاریغہ انتظار بولوب تور دیلار هر کیم نی تیلیدہ کل
 فرح باشقہ سوز سویلامق یوق القصہ پادشاہ نی رستہ بازار لارینی سیر سیاحت ایلاب یولدہ تورخان کنیزکلارغہ الفاتلار
 ایلاب کیلور ایر دیلار پادشاہ نی قصریکا و اوردا سیغہ یقین یتدیلار در حال خادملار و جاریہ لار پادشاہ نی آلدیغہ کیریب خبر

سیردیلاڙ که محبوسینکیز شهرکا داخل بولدیلاڙ دیب پادشاه الارکا بر طبق طلا انعام قیدیلاڙ انڊین سونک امر قیدی
 سمور ساز و هر خیل او یونلارینکنی باشلانکار دیب در حال شونڊاغ قیزیق او یونلار قیدیلاڙ که تعریفین تشاری انی
 تعریفین ایتمافه تیل لار هم عاجز بولور کل فرح تعجب قلیب کولومسیراب جواهر کبی تیشلاریدین نور سیرانی
 دیوارلارین روشن قلیب کورکانلارینه بر کورسام دیب خلاصتار بر برلارین باسیب کیلور ایردیلاڙ اما شول روشده
 یوروب سیراکیا تیشلار در حال جاریه لاریکافلاس سالیب حور کبی قیزلار غلمان ینکلنغ باله قرشو چیقوب تواضع بیلان کل
 فرح نی باسیدین طلا طبق لارییلان آلتون کمش ساچیلار قدینکیزغه حسنت مرجا خوش کیدیکینکیز دیدیلار القصه کل فرح
 ینک نازیننا بیلان آلتون کرسی اوزره کیلیب اولتوردی وینه خادم لار آلتون کمش لار ساچتی وینه مجلس کاکیلکان
 قیزلار کیلیب کل فرح نی قولین او پوب مرجا خوش کیدیکینکیز دیدیلار کل فرح اونک وچپ یانیغه قراب قیزلارینی
 حالین سوردی اما بولار بوردی بلبل کبی سیراب ینک نازیننا بیلان صحبت قلیب اولتوردیلار القصه بوکون کیچ
 بولدی کل فرح قیزلار بیلان اویناب کولوب یتیلار ایتیب کیچه نی تمام قیدیلاڙ انڊین سونک پادشاه امر قیدیکه در
 حال سیرانی ایچین زینتار تورلوک تورلوک نعمت لار حاضر قیدی حورلار کبی قیزلار غلمانلار کبی باله لار طلا کاسه
 بیلان شراب حاضر قلیب هر تورلوک نغمه چی لار طیار قیلینکار دیب اما پادشاه اوزمی جواهرلار دین تاج مرصع کیلیب
 آلتون کمش لارغه غرق بولغان لباس کیلیب اولتور و بدور کل فرح نی نور ایله نابولغان یوزیکا عاشق بولوب سیراکان

بلبل کبی سوزلارین ایشیماق غه آرزو بولوب کوب مشقت چکیب انتظار بولوب اولتوروب ایردی وزیر اعظم کل
 فرح کا خبر سردی که ای پادشا، سیمزنی کوزکوسی مبارک کوزینی بهرمه سی کونخل ذکرینی کعبه سی شو یوزونک و
 سوزینک بیلان پادشا، سیمزنی مسخر ایلا دینک و سنی عشقینده قولیکا تیج آلیب سنی ذکرینکنی قیلور دیدی عمل اریسی
 عمل ایزلاکاندیک یوزینکنیر کا عاشق بخاران دور دیدی اکرده جنایینکنیر کا مقبول بولسه حلال لیکینغا آماق خواهلایدور لار
 مرحمت قیلینک پادشاه نی خلوت سر ایلار کا دیدی القصه کل فرح بو خبرنی ایشیکانان سونک اورنیدان توروب
 سنبل کبی ساچین تراب آیدیک یوزین خوشبوی نمرسه لار برلان آینه معطر قیلیب آلتون کمش لار بیلان مزین
 بولغان لباس کییب یاقوت جواهر دین تیرکان طومار و مرجانلار تاقیب شونداغ بر زیبا بولدی که یوزین شعله سی
 دیوارلار کا توشتی اما ایرکاک خاتون قنیرلار کورکان همان عقل لایین ییکانه بولدی لار اونک صولدان دایه لار قولی دان
 اولاب هر قدمیکا حریر اطلس لار سالیب هر تور لوک دوتار نمور لار غزل خوانلیک قیلیب شعرلار ایستب پادشاه
 نینک خلوت سر اینجه کیریب مرصع کرسی اوزره کوتاریب او تقوز دیلار اما کل فرح تمبور سازلارنی خوش آواز ایلان
 غزل خوانلیق قیلغانلار کا عقلی شایب هوشیدان کیکنان ایدی جعفر شاه بیلان ملاقات (20) بولکانین هم بیلاس
 ایردی بر آزر فرصدین سونک هوشیغه کیلیب قراسه یانیده جعفر شاه (21) یوزلار دیدین بوسه لار قیلیب
 اولتوروب دور کل فرح هم حیران بولوب بر برلار دیدین بوسه لار آلدیلار اندین سونک پادشاه وزیر کا فرمایش

قیدیکه هر تورلوک نعمت لار و طلا طبق لار برلان شرابلار کیلتوردینک من تسلی خاطر ایلاب کل فرح برله
 با حضور عیش عشرت قیلای دیدی در حال خادم جاریه لار هر تورلوک نعمت لار و قیمت بها شرابلار حاضر
 قیدیلار پادشاه کل فرح برلان نعمت لار دین تناول قیلیب نوشانوش قیلیب سرکرم بولوب صحبت قیلیب
 اولتوروب ایردیلا اماکل فرح آداب تواضع برلان یینک بورالیب اوتوز تولغانیب ایدی ای پادشاهیم منی
 آتاماکل فرح برلان قیلادیکان شرطیم بار دیکان ایکن سیر اول شرطیکنیز قیو طریقه ده دور منکایان قیدینک
 دیدی پادشاه ایدی ای نکار معشوقیم من سیرنی نخاح شرعی بیلان آلور من وینه بر شرطیم بار شرط شولدورکه
 منی نکا حیمکا کیرکایینکیز دین سونکزه مندین بی اجازت ایرکاک آدمکا بر کلمه سوزنی سوزلالای سیرا کرده
 سوزلالاکنیز اویده خواهلاکان نیرسه نی آلیب جونانک منکا طلاق بولور سیر دیدی کل فرح ایدی شرطیکنیز
 شول مو دیدی بزهم جان دل بیلان قبول قیدوک دیدی هر ایکاولاری شاد خرم بولوب اولتوردولار القصه
 پادشاه بعد از صحبت تویی حرکتیکا توشوب وزیرین چارلاب امر قیدیکه تویی اسبابلارینی طیار قیلینکار دیب
 وزیر در حال بالراس و العین دیب تورلوک تورلوک نعمت جای خوش مزه لار حاضر قیلیب شرده کی علما و
 فضلالارنی جمع قیدی لار بعد از ان الارنی آلدیلار کیا نعمت لار تاریب تناول ایلاب بعد از ان طعاندین
 فارغ (22) بولوب کل فرح نی پادشاه حعفرکا عقد نخاح قیدیلار و پادشاه عالم و فقیر جمیع فقرالارکا طلا سیرب

همه فی شاد خرم قیدی اندین سونک علما و فقرا دعا قلیب کیستیلار بر نیچه زمان کل فرح جعفر شاه کا خاتون
 بولوب عمر اوتکار دیلار القصه کونلارده بر کون پادشاه شکارغه کیستیب ایردی ایکی آدم بر یکا ایکی عدآت
 بایلاب کیستکان ایکانلار برینی آتی ایغیر برینی آتی به ایکان به آت قولون لاب ایغیر آتی آستیغه کیلیب
 یاکان ایکان بولارنی ایکاسی کیلیب غوغا قیدی لار جنجال لاری بر طرف بولمای بر برلارینی یقالاریدین اوشلاب
 جعفر شاه نی بارکاهیسا کیلیدی لار پادشاه شکار دین کیلکان یوق ایردی کل فرح سورادیکه نیمه جنجال و نیمه عرضینکیز بار
 دیدی بو ایکی آدم اوزار لاریده بولغان دعوالارینی بیان قیدی لار کل فرح خانم حکم قیدی قولون به نیکی اما
 ایرکاک آت قولون لاس دیدی لکین به قولون لاب ایغیر آت آستیغه باریب یاکاندور دیدی بولار هم شو
 حکمغه راضی بولدی لار شول آن جعفر شاه شکار دین کیلیب قالدی الاردین سورادیکه نیمه ایشه کیلیب ایردینکلر لار
 بولار ایدی ارامیزده بر آرزو دعوا میز بار ایردی خانیم کل فرح حکم قلیب ییتکار دیلار دیدی پادشاه بو سوزنی
 ایشیتیب کل فرح کا کیریب ایدیکه من سکا نواح قیلغنده شرط قلیب ایردیکه من دین بی رخصت بر اوکا حکم
 قیلسانک منکا طلاق بولور سن اویده نه قدر مال بولسه آل اما کیت منی او یومده تورمه دیب دجال کیستکیل
 دیدی کل فرح ایدی ای جانیم افندیم بو یورته بو کون منی رزقیم تام بولکان ایکان بو کیچه بر مجلس قلیب
 اولتور ایلیک دیدی پادشاه ایدی خوب مقبول اما بو کیچه منی او یودین کیستکیل دیدی کل فرح راضی بولدی

جاريه لاركا امر قيديکه تورلوک تورلوک نعمت لار حاضر قيلينکلار وینه قيمت بها (23) شرابلار حاضر قيلينکلار
 ديب مهيا قيليلار پادشاه کل فرح طاعنلاريدن تناول قيليلار اندين سونک جعفرشاه غه بر طبق دين شراب
 قویوب بردی نه بر طبق قویوب سردی پادشاه سرکرم بولوب هوشيدان کيتی اندين سونک کل فرح بر جاريه
 کا امر قيديکه بر عرله آيب کليدب اوئل آن حاضر قيدي کل فرح نه بر جاريه کا امر قيدي پادشاه نی شول
 عرله کا آيب چقيب سالغیل ديب درحال کوتايرب پادشاه نی عرله کا سالدی کل فرح اوزی هم توشوب
 پادشاه نی بر ساعت عرله ده ایلانوروب يورب ايردی پادشاه هوشکا کليب کوردیکه خاتونی کل فرح بيله عرله
 ده کوچه ده يورودور پادشاه کل فرح دين سورادی نیمه حادته بولدی مونده نیمه اوچون يورودور منیرکل فرح ایدی
 اوزینکلر حکم قيديکلرکه اویده نیمه نيمرسه نی خواهلاسانک آغیل اما منی اويومدين کيت ديب ايرديکلر اویده
 من سیزدين باشقه نيمرسه نی خواهلامديم ایدی من سزنی آيب اوز شهریم غه کيتامن دیدی پادشاه اوز حکمیغه
 اوزی حیران بولوب ایدیکه اوز سرایمیرکا باریب نه قيمت دين نخح قيليب آلاي ديب اوز شهریکا کليب نه
 باشقه دين نخح قيليب آلدی کل فرح بیلان پادشاه نسچیل لار راحت بیلان عمر اوکتايرب وینه کل فرح نی
 آتاسینی آيب کليب قرغان حالده راحت بیلان ایکی یل عمر کچوروب اندين کین دار الفنادين دار
 البقافه انتقال قيدي اما کل فرح بیلان پادشاه دين نیچه فرزندلار بولوب اوزلاريدن کین اولادی لاری پادشاه

بولوب عمر اوتکار دیلار دنیا شوندا ییوفا ییچکیمگا وفا قیاسا آخری همه قریر آستینه جا بولغوسی تیت الکتاب
بعون الملک الوهاب یا آله العالمین و یا خیر الناصرین هرکه خواند دعا طمع دارم زانکه من من کنه کارم تیت
سنه ۱۳۲۸ هجری جمادو الاول در سنه ۱۹۱۰ میلادی مای روز یکشنبه تام (24) ¹³

<p>تاسکنده کتاب فروش ملا قوام الدین مخدوم ملا محمد موسی قاری او غلینانک دوکانیده هر وقت موجود بولادورکان اجناس لار اسمی و باشقه هر خیل مال لار موجودور حرمتلو خریدار لار میسرکا ارزان بهایله بیریب خرسند قیلور منیر</p>
<p>بعد مذکور کل فرح کتابغه ۷ تین بها قویولدی البته تیت</p>
<p>العبد الراجی محمد تمیر ابن ملا میرزا محمد صحاف تاسکندی در سنه ۱۳۲۸ هجری</p>
<p>اعلان اوسوبو کتاب نی بار دیکر طبعی مترجم کامخصوص دور بی اجازت چاپ قیماق ممنوع دور البته الهی عاقبت بخیر</p>

¹³ Tammatu-l-kitob bi-avni-l-malik al-vahhob yo Olihi-l-olamin va xayru-n-nosirin. Harki xond duoi tam doram, zonki man man kina koram. Tammat sana 1328 hijriy jumodil avval. Dar sana 1910 milodiy moy ro'zi yakshanba tamom.

LUG‘AT

ابا	Ibo	tortinish, ko‘nmaslik
ابر	Abr	bulut
ابر نيسان	abri nayson	bahor buluti
ابرو	Abro‘	qosh
اتباع	Atbo‘	itoat etuvchilar, tobelar (brl. تابع tobe)
اتراك	Atrok	turklar, turkiy xalqlar (brl. ترك turk)
اثار	Osor	nishonalar, belgilar
اثنا	asno	payt, vaqt, mavrid
اجر	ajr	mukofot, evaz
اجلاف	ajlof	sodda va go‘l kishilar (brl. جلف jalf)
اجمال	ajmol	qisqalik, qisqasi
احادس	ahodis	hadislar, naqlar, rivoyatlar (brl. حدیس hadis)
احباب	ahbob	do‘stlar, yorlar (brl. حبيب habib)
احتساب	ihtisob	hisoblash, tekshirish
احتسار	ixtisor	qisqartirish
احتمام	ihtimom	tamom bo‘lish
اختر	axtar	yulduz
اختلات	ixtilot	aralashish, qotishish
اخراج	ixroj	chiqarmoq, chiqarib yubormoq
اخضر	axzar	yashil, ko‘k
آخير الامر	oxirul-‘amr	nihoyat
اداق	adoq	oyoq
آدمزات	odamizod	odam bolasi
ادنى	adni	past, tuban
ار	ar	har

آرایش	oroyish	bezak, ziynat, pardozi
ارذال	arzol	past tabaqalar, tubanlar, razillar (brl. ذليل zalil)
ارغالی	arg'oli	yovvoyi qo'y
ارغوان	arg'uvon	chiroyli qizil gul
ارکان دولت	arkoni davlat	davlat tayanchlari, hukumat arboblari
ارن	eran	kishilar, odamlar, erkaklar
آری	ori	to'g'ri, rost
آزاده وش	ozodavash	ozoda sifat, erkin, sof ko'ngil, pokiza
آزرم	ozarm	sharm, hayo, uyat
آزمایش	ozmoyish	sinash
اسامی	asomi	ismlar (brl. اسم ism)
استخاره	istixora	Tush orqali fol ochish
استعدا	isti'do	so'rov, yalinib-yolvorish
استغفار	istig'for	afv so'rash, tavba qilmoq
استغنا	istig'no	birovga muhtoj bo'lmaslik, ehtiyotsizlik
استقبال	istiqbol	kelajak, kutib olish
اسد	asad	arslon, yo'lbars, sher
اسرو	asru	ko'p, juda, g'oyat, eng
اسفل	asfal	tuban, quyi
اسما	asmo	ismlar, nomlar (brl. اسم ism)
اسناد	isnod	ayblash, gunohkor qilish
آسیانه	Oshyona, oshyon	In, uya
اشتباه	ishtiboh	xato, yanglish, gumon, shak
اشتهار	ishtihor	shuhrat topish
اشجار	ashjor	daraxtlar (brl. شجر shajar)
اشراف	ashrof	sharaf egalari, oliy tabaqa

اشك	ashk	yosh (ko'z yoshi)
آشوب	oshub	g'avg'o, to'polon
آشيان	oshyon	in, uya
اطبا	atibbo	tabiblar (brl. طبيب tabib)
اطفال	atfol	bolalar (brl. طفل tifi)
اطوار	atvor	harakatlar, yo'sinlar (brl. طور tavr)
اظهار	izhor	ko'rsatish, izhor qilish, bildirish
اعاده	ioda	qaytish, qaytarish
اعتدال	i'tidol	mo'tadillik, o'rta daraja
اعتراض	i'tiroz	qarshilik, kelishmaslik
اعتصام	i'tisom	o'zini ehtiyot qilish
اعتقاد	e'tiqod	ishonish, inonish, ko'ngilda tasdiqlash
اعتماد	e'timod	ishonch, ishonish, suyanish
اعراض	e'roz	yuz o'girish
اعمال	a'mol	amllar, ishlar (brl. عمل amal)
آغاز	og'oz	boshlash
آغاليق	og'aliq	saroy xizmatchisi
اغلال	ag'lol	bandlar, kishanlar
اغنيا	ag'niyo	boylar (brl. غنى g'aniy)
آفاق	ofoq	ufqlar, dune (brl. افق ufq)
افراد	afrod	yakkalar, yolg'izlar (brl. فرد fard)
افراط	ifrot	haddan oshish, oshirish
افزا	afzo	Beruvchi, bag'ishlovchi
افزون	afzun	ortiq, ziyoda
افشا	ifsho	fosh etish, oshkor qilish
افعال	af'ol	ishlar, harakatlar (brl. فعل fe'l)
افلاك	aflok	falaklar, osmon (brl. فلک falak)

اقاليم	aqolim	iqlimlar, qit'alar, mintaqalar (brl. اقليم iqlim)
اقبال	iqbol	davlat, boylik, omad, baxt
اقطاع	iqto'	bo'lak, qism, parcha
اقليم	iqlim	Mamlakat, qit'a, mintaqqa
اقير	aqir	1) hurmatli; 2) og'ir
اكابر	akobir	ulug'lar, kattalar (brl. اكبر akbar)
اكمل	akmal	mukammal, etuk
آلاكوزنك	olako'zanak	yirtqich qush
آلت	olat	qurol, asbob (آلات ko'pligi)
اماره	amora	amr etuvchi, qistovchi, zo'rlovchi
امر خير	amri xayr	xayr ishi, yaxshilik
امساك	imsok	baxillik, xasislik
امواج	amvoj	mavjlar, to'lqinlar (brl. موج mavj)
اموال	amvol	mollar (brl. مال mol)
آمیزش	omizish	aralashish, borish-kelish
امين	amin	ishonchli, omonatni ehtiyot qiluvchi
انبر	anbar	xushbo'y narsalar aralashmasidan tayyorlangan qora modda
انبيا	anbiyo	payg'ambarlar, avliyolar (brl. نبى nabi)
انتشار	intishor	yoyilish, tarqalish
انجام	anjom	kerakli narsalar
انجم سپاه	anjumsipoh	askari oddiy yulduzday ko'p, son-sanoqsiz
اندام	andom	jism, tana, gavda
اندوه	anduh	g'am, g'ussa
انقراض	inqiroz	tamom bo'lish, botish, orqaga ketish
انواع	anvo'	har xil, turlicha (brl. نوع nav')
اهانت	ihonat	kamsitish, xo'rlash

اهتمام	ihtimom	harakat qilish, g'amxo'rlik, ahamiyat berish
اهرامن	ahraman	eng dahshatli dev
اهل دل	ahli dil	sufiylar, tasavvuf kishilari
اهل زهد	ahli zuhd	taqvodorlar ahli, tarki dunyo qilgan kishilar
اهل خردمند	ahli xiradmand	aqli odamlar
اهل خردمند باهوش	ahli xiradmandi bohush	aqli, idrokli kishilar
اهل راز	ahli roz	sirdoshlar
اهل عيال	ahl ayol	bola-chaqa
آهنين	ohanin	temirdan ishlangan
آهو	ohu	kiyik
آواز حزين	Ovozi hazin	g'amgin ovoz, qayg'uli ovoz
اوباش	avbosh	bevosh, sayoq
اوترو	o'tru	qarshi, ro'para
اوچماخ	uchmox	jannat
اوسروك	usruk	mast
اوش	ush	endi, shunday
اوغان	O'g'on	Tangri, Xudo
اوق	o'q	xuddi, aniq, hamono
اوقات	avqot	vaqtlar (brl. وقت vaqt)
اوقاف	avqof	vaqflar, masjid va madraslarga tegishli er, mol-mulk (brl. وقف vaqf)
اوکوش	o'kush	ko'p, ancha
اوکون	o'kun	o'kinmoq, pushaymon qilmoq
اوگ	o'g	maqtamoq, madh etmoq
اولوش	ulus	xalq, omma
ای	ay	aytmoq, so'zlamq

اياق	ayoq	kosa, piyola, may ichadigan kishi
ايام	ayyyom	kunlar, davr (brl. يوم yavm)
ايتماكچى	itmakchi	novoy
ايدگو	edgu	ezgu, yaxshi
ايدى	idi	Xudo, tangri
ايرين	erin	dudog', lab
ايزا	iyzo	ozor berish, uyaltirish
ايلديريم	ildirim	yashin
ايمان	iymon	ishonch, e'tiqod, tilda iqror qilish
ايمداد	imdod	ko'mak, madad, yordam
ايمگاگ	emgok	mehnat, mashaqqat
ايمگانماق	emgonmoq	qiyinchilik tug'dirmoq
اينان اختيار	inon ixtiyori	tamom ixtiyori
اينجو	inju	marvarid
ايندورماک	indurmak	bosh engashtirmoq
ايهام	iyhom	she'riy san'at; she'rda ikki ma'noli so'z ishlatilib, shundan eng kam ishlatiladigan ma'nosini maqsad qilib olish (aynan vahmga, shubhaga solish)
ايين	oyin	rasm, odat, qiliq, usul, tartib
باجمعهم	biajmaihim	yalpisi, hammasi, butkul
باد	bod	shamol
باد دلکش	bodi dilkash	yoqimli shamol
بادصبوحي	bodi sabuhi	ertalabki shamol
باده	boda	may
باده نشعسى	boda nash'asi	may kayfi
باديه نشين	bodiyanihin	sahroda yashovchi
باديى	bodiya	dasht, sahro, cho'l, biyobon
بار	bor	1) yuk; 2) hosil, meva

باران	boron	yomg'ir
بارگاه	borgoh	qasr, podshoh saroyi
بازنده	bozanda	o'yinchi
بازی	bozi	o'yin
باطن	botin	ko'ngildagi
باغ ایرم	bog'i eram	afsonaviy go'zal bog'
باک	bok	qo'rqinch, havf
بالیغ(ه)	bolig'(a)	etilgan, bo'yiga etgan (qiz)
باهوش	bohush	esli, aqilli, zehnli
باوجود	bovujud	shunday bo'lsa-da, shunday bo'laturib
باور	bovar	ishonish
بحث	bahs	so'z talashmoq, tortishish
بحدی	bahaddi	shu darajada...
بحر	bahr	dengiz
بحر عمیق	bahri amiq	chuqur daryo
بحر و بر	bahru bar	dengiz va quruqlik, butun dunyo
بخل	buxl	baxillik, xasislik
بداندیش	badandish	yomon fikrli, fikri buzuq
بدخشان	badaxshon	Pomir tog'ining shimoliy g'arbiy qismidagi o'lka
بدرشت	badsirisht	yomon, tabiat, yomon xulq atvor
بدکردار	badkirdor	yomon qiliqli, yomon tabiatli
برآمد	baromad	kirish
برباد	barbod	elga, havoga, yo'q qilmoq
بربت	barbat	Cholg'u asbobi
برج	burj	qarz, qarzdorlik
برداش	bardosh	chidamli
برزخ	barzax	a'rof, jannat bilan do'zax oralig'i

برزهگر	barzagar	urug' sochuvchi, dehqon
برق	barq	chaqmoq, yashin
برقع	burqa'	yuzga tutadigan parda, niqob
بزرگ	buzurg	ulug', hurmatli
بزرگوار	buzurgvor	ulug'vor
بزل	bazl	berish, bag'ishlash, saxiylik, ehson qilish
بست	basta	berk, bog'liq
بسمل	bismil	so'yilgan, so'yish
بصر	basar	ko'z, ko'rish
بضاعت	bazoat	mol-mulk, boylik
بغایت	bag'oyat	juda
بغض	bug'z	kek, adovat, dushmanlik
بغیر	bag'ir	jigar, ko'krak
بقا	baqo	abadiy, doimiy
بکتا	bekta	bekitmoq
بلجار	buljor	qo'shin to'planadigan joy
بلد	balad	shahar
بلوغ	bulug'	balog'atga etgan
بنگ	bang	nasha
بنیاد	bunyod	poydevor, asos
به	beh	yaxshiroq
بهلیم	bahoyim	to'rt oyoqli hayvonlar
بودونا بود	budu nobud	boru yo'q
بوش	bush	achchiq, g'azab, achchiqlanmoq
بول	bul	topmoq
بولاتقی	bulotqi	yolg'onchi, gapining tayini yo'q kishi
بولعجب	bulajab	taajjublanarli, juda qiziq

بیابان	biyobon	cho'l, dasht, dala
بیات	bayat	tangri, xudo
بیاض	bayoz	1) oq; 2) she'riy to'plam
بیحد	behad	hadsiz, chegarasiz
بیخود	bexud	o'zidan ketgan, xushsiz
بیداد	bedod	jabr, zulm, adolatsizlik
بیدرنگ	bedarang	tez, to'xtovsiz, tezlik bilan
بیدریغ	bedarig'	ayovsiz
بیسامان	besomon	parishonhol, kambag'al
بیش	besha	to'qay, o'rmon, o'tloq
بیشی	bishi	1) meva; 2) pishiq, etuk
بیکران	bekaron	hadsiz, hisobsiz, o'lchovsiz
بیکین	bikin	kabi, o'xshash.
بینا	biyno	ko'ruvchi
پابست	pobasta	tutqin, oyog'i bog'langan, giriftor
پاداش	podosh	badal, evaz, jazo, mukofot
پادشاه عادل	podshohi odil	odil podshoh
پاره	pora	bo'lak, parcha
پایان	poyon	oxir, cheka, chegara
پران	parron	uchuvchi, uchgan holda
پرتولیک	partavlik	ravshanlik
پرواز	parvoz	uchish
پژمرده	pajmurda	g'amgin, notavon, so'ligan
پسندیده	pisandida	saylangan, sara, yaxshi, maqbul
پشتکش	pushtakash	bug'doypoya, poxol kabilarni orqalab tashuvchi
پناه	panoh	suyanchiq, homiy
پند	pand	pand, o'git, nasihat

پور کار	purkor	mohir usta
پوی	po'ya	o'rtacha tezlikda yurish
پیر	pir	qari, mo'ysafid
پیرو	payrav	ergashuvchi, izidan boruvchi
پیش	pesha	hunar, kasb
پیش آمد	peshomad	oldiga qo'yimoq
پیشقدم کار آزما	peshqadam kor ozmo	ko'zga ko'ringan, tajribali
پیشکش	peshkash	sovg'a
پیشوا	peshvo	yo'l boshlovchi, rahbar
پیوست	payvasta	tutashgan, doimo, ketma-ket
تاب	tob	1) toqat, chidam; 2) harorat, isitma
تابان	tobon	yorug', yorqin, yaltiroq
تاجر	tojir	savdogar
تأدیب	ta'dib	adab berish, jazo berish
تار	tor	ip, tola; تارو پود toru pud o'rish, arqoq
تاراج	toroj	o'g'irlik, bosmachilik
تامل	taammul	chuqur o'ylash, mulohaza qilish
تانگلا	tongla	ertaga, ertagi kun
تایلاق	tayloq	tuyaning bolasi
تتبع	tatabbu'	ergashish, izidan borish
تجار	tujjor	savdogarlar (brl. تاجر tojir)
تجنیس	tajnis	tuyuq, adabiyotda omonimlardan foydalanib yozilgan to'rtlik
تحسین	tahsin	maqto'v
تحقیق	tahqiq	tekshirib ko'rish, haqiqat qilish
تحمل	tahammul	toqat, sabr, chidam
تحیل	tahayyul	xayolga keltirish, xayol qilish
تدقیق	tadqiq	maydalab, sinchiklab tekshirish

تر	tar	1.yangi 2. ho'l, nam
ترار	tarror	o'g'ri
ترحم	tarahhum	rahm qilish, g'amxo'rlik
تردد	taraddud	tayyorgarlik
ترفع	taraffu'	yuqori ko'tarilish, yuqorilash, yuksalish
تركاز	turktoz	talamoq, g'orat qilmoq
ترنم	tarannum	kuylash, ashula aytish, sayrash
تزيين	tazyin	ziynatlash, bezash
تسليم	taslim	topshirish, tan berish, qabul qilish
تسميه	tasmiya	voqeani atroflicha, ochiq, aniq bayon qilish
تشبيح	tashbih	o'xshatish
تصرف	tasarruf	egallash, egalik qilish
تظلم	tazallum	zulmdan shikoyat qilish
تعالا	taolo	yuksaklik, ko'tarilish
تعب	taab	mashaqqat, qiyinchilik
تعبي	ta'biya	tayyorlash, moslash
تعجيل	ta'jil	oshiqish, shoshilish
تعدي	taaddi	zulm qilish, tajovuz qilish
تعرض	taarruz	1) tegish, tiqilish; 2) qarshilik ko'rsatish
تعظم	ta'zim	Hurmatlash
تعفن	taaffun	chirish, aynish
تعقل	taaqqu	o'ylash, fikrlash, aqlga keltirish
تعوز	ta'viz	Duo
تغيير	tag'yir	o'zgarish, o'zgartirish
التفات	iltifot	yaxshilik qilmoq, e'tibor bermoq
تفريط	tafrit	ishga sustkashlik bilan qarash, o'rtachadan pastki holat
تفصيل	tafsil	biror narsani atroflicha, ochiq, anik

		bayon qilish
تفهيم	tafhim	anglatish, fahmlatish, tushuntirish
تقابل	taqobil	Qarama-qarshi, qarshisi, uchrashuvi
تقاضا	taqozo	istash, talab etish
تقسير	taqsir	qisqartish, kamchilik ko'rsatish
تقويت	taqviyyat	quvvatlash, madad berish
تقى	taqi	yana
تكفير	takfir	kofir (dinga ishonmovchi) deb hukm qilish
تكلم	takallum	so'zlash, gapirish
تكى	takiyya	yostiq, suyanchiq, darvishlarning maxsus turar joylari
تلخ	talx	achchiq, nordon
تليم	talim	ko'p, talay, mo'l
تمنا	tamanno	tilak, orzu, istak
تموج	tamavvuj	mavjlanish, to'lqinlanish, chayqalish
تموز	tamuz	yozning eng issiq payti, saraton
تموغ	tamug'	do'zax
تميز	tamiz	sof, pokiza, ozoda
تنتول قيلماق	tanovul qilmoq	ovqatlanmoq
تند	tund	achchiq, g'azab, g'azabli
تندلوق	tundluq	tezlik, qo'rslik
تنعم	tana'um	rohatda yashash, ne'matlar ichida yashash
تنگدست	tangdast	kambag'al, muhtoj
تنگرى	tangri	xudo, tangri, alloh
تنوع	tanavvu'	turlanish, xilma-xil bo'lish
تهى	tihi	xoli, bo'sh
توابع	tavobe'	1) bo'ysunuvchilar; 2) so'ng, davomi (brl. تابع tobe')

تواضع	tavozu'	odoblilik, kamtarlik
توتيا	to'tiyo	miss zangidan olingan ko'zni ravshan qilish uchun surtiladigan dori
توحيد	tavhid	yagona deb bilish, birlashtirish
تورسوق	to'rsuq	burduq, mesh, charmdan ishlangan suv idishi
تورقه	to'rqa	qimmatbaho bosh kiymi
توز	tuz	tekis
توزلوك	tuzluk	to'g'rilik
توش	tusha	oziq-ovqat jamg'armasi, g'amlab qo'yilgan narsa
توقال	to'qol	shoxsiz
توقع	tavaqqu'	ko'z tutmoq, umid qilmoq
توقف	tavaqquf	to'xtash, tek turish
توقف ابلاماق	tavaqquf aylamoq	To'xtab turmoq
توكل	tavakkul	umid bog'lash, ishonch
تومتراق	tumtaroq	dabdabali, tantanalt, shov-shuv
تومن	tuman	1) o'n ming; 2) nohiya
تى	te	demoq, aytmoq, so'zlamok...
تيره	tiyra	qorong'u, qora
تيشى	tishi	Xotin
تيكين	tekin	-gacha,...ga qadar
تيگرو	tegru	-gacha,...ga qadar
تيلبه	telba	jinni, devona
ثبات	sabot	barqarorlik, mahkam o'rnashmoq, barqaror turmoq
ثبت	sabt	yozish, qayd etish
ثنا	sano	maqdash, maqtov
ثوابت	savobit	turg'un yulduzlar
جادو	jodu	sehr, sehrgar

جازم	jozim	jazm qiluvchi, ishga astoydil kirishish
جامدران	jomadarron	kiyim yirtar
جامه درانلار	jomadarronlar	kiyim yirtarlar, tekinxo'rlar, bekorchilar
جانب	jonib	tomon, taraf, yoq
جانگاه	jonkoh	jonni koytiuvchi, azob beruvchi
جاه	joh	martaba, amal, mansab
جاهل	johil	bilimsiz, nodon
جاودان	jovidon	abadiy, mangu, mudom
جبال	jibol	tog'lar (brl. جبل jabal)
جبلى	jabaliy	tug'ma, tabiiy
جد و جدل	jaddu jadal	qattiq harakat qilish
جرع	jur'a	bir yutum, bir qultum
جز	juz	boshqa, o'zga
جزوی	juzviy	bir oz, qisman, arziyas
جشن	jashn	to'y, bazm, bayram
جلوهگر	jilvagar	jilva qiluvchi, yaltirib ko'rinuvchi
جمال	jamol	husn, go'zallik
جمعات	jamoat	yig'ilgan odamlar
جميع	jami'	barcha, hamma
جناب	janob	dargoh, saroy, uy
جنگره	jangira	urishqoq, janjalchi
جهال	juhhol	johillar, nodonlar (brl. جاهل johil)
جهانبين	jahonbin	dunyoni ko'ruvchi, uzoqni ko'ruvchi
جهانگرد	jahongard	jahonni kezuvchi, jahongashta
جهد	jahd	tirishish, astoydil harakat qilish
جهيم	jahim	jahannam, do'zax
جوارح	javorih	badan a'zolari: qo'l, ko'z, quloq, oyoq kabi

جوان	javon	1) yosh; 2) yigit
جوانمرد	javonmard	yigit
جواهر	javohir	gavharlar, qimmatbaho toshlar
جوبلاماق	jo'blamoq	tayyorlamoq, ortmoq
جود	jud	ihson, in'om
جوى	jo'y	ariq
چاتم	chotma	kapa, chayla
چارديوار	chordevor	vayrona
چاشنى	choshni	maza, ta'm
چست	chust	chaqqon, epchil, tez
چشما	chashma	chashma, buloq
چند	chand	bir qancha
چوغال	chug'ol	chaqimchi
چين	Chin	1) ajin; 2) sochning jingalagi; 3) Xitoy
حاذق	hoziq	bilimdon, mohir
حاسد	hosid	hasadchi, ko'rolmovchi
الحال	alhol	hozir, shu on
حالا	holo	hozir, shu paytda
حبيث	habis	yomon, yaramas, iflos
حجاز	Hijoz	Arabistondagi bir o'lka
حدايت	hidoyat	to'g'ri yo'l ko'rsatish, to'g'rni yo'l topish, to'g'ri yo'lga kirish
حدحد	hudhud	sassiqqopishak
حذاقت	hazoqat	hunar, san'at, mohirlik
حراسان	haroson	qo'rquvchi, qo'rqqoq
حرامى	haromi	yo'lto'sar, o'g'ri
حرص	hirs	ochko'zlik, tama qilish
حرم	haram	xos joy, ichkari hovli

حريس	haris	hirsli, ochko'z, tamagir
ايار حريف سالار	harif ayyor solor	ayyor boshliqning sherigi
حزن	hazan	g'am, alam, hasrat
حزين	hazin	xafa, g'amli, qayg'uli
حسب	hasab	nasl, nasab
حسب حال	hasbi hol	o'z ahvolini bildirish, tanishtirish
حسد	hasad	ko'rolmaslik, ichqoralik
حسن	hasan	yaxshi, chiroyli, go'zal
حصار	hisor	qo'rg'on, istehkom, qal'a
حضر	hazar	turg'unlik, bir joyda yashash
حضرت	hazrat	janob, hurmatli
حضيره	hazira	atrofi o'ralgan qabriston
حفظ	hifz	saqlash, muhofaza qilish
حكما	hukamo	hakimlar, olimlar (brl. حكيم hakim)
حکمت	hikmat	bilimdonlik, falsafa, sir
حلال	hulal	bezakli kiyimlar, ipakli mato
حلم	hilm	yumshoq, yuvosh, sabrli
حمار	himor	eshak
حنظل	hanzal	achchiq tarvuz – tibbiyotda surgi o'rnida qo'llanadigan tarvuzning turi
حور	hur	1) ozod, erkin; 2) go'zal qiz
حی	hay	tirk
حيثیت	haysiyyat	sabab, jihat
حیرت افزا	hayratafzo	hayratlantiruvchi, kishini hayratga soluvchi
خاب خرگوش	xobi xargush	chalg'itish, aldash
خار	xor	tikan
خارا	xoro	tosh, granit

خازن	xozin	xazinachi, soqchi
خاص	xos	1) alohida; 2) yuqori tabaqa; 3) yaqin
خاطب	xotib	sovchilik qilgan, talab qilgan
خاک	xok	tuproq
خاکراه	xokroh	o'zini past tutuvchi, kamtar
خاکسار	xoksor	tuban, past, kuchsiz, kamtar
خالق	xoliq	yaratuvchi, xudo, tangri
خانقاه	xonaqoh	machit, shayxlar zikr tushadigan joy
خاور	Xovar	Sharq
خجست	xujasta	qutlug', muborak, baxtli
خجالت	xijlat	xijolatlik, uyalishlik
خدم	xadam	xizmatchilar, mulozimlar (brl. خادم xodim)
خدنگ	xadang	o'q, kamon o'qi
خراباتی	xaroboti	mayxona ahli, mayxonaga qatnovchi
خرام	xirom	chiroyli yurish
خرد	xirad	aql
خرگاه	xirgoh	chodir, parda
خرم	xurram	ShOD, xursand
خروش	xurush	shovqin, g'avg'o, qichqirish, fig'on
خریط	xarita	to'rva, xalta, qop
خساست	xasosat	tama qilishlik, pastkashlik
خست	xasta	kasal, bemor
خشک	xushk	quruq
خشک وتر	xushku tar	quruqlik va suvlik, butun dunyo
خصال	xisol	xislatlar, xulqlar (brl. خصلت xislat)
خصم	xasm	dushman, raqib, qarshi
خصومت	xusumat	janjal, ziddiyat, qasdma-qasdlik

خضاب	xizob	bo'yoq, rang
خط خوش	xati xush	chiroyli yozuv (xat)
خطبه	xutba	xutba, 1) juma yoki hayit nomozida aytadigan pand-nasihah; 2) nikoh paytida imom o'qiydigan duo; 3) kitob boshidagi hamdu sano qismi
خلعت	xil'at	hashamatli kiyim, kimxob to'n
خالقت	xilqat	1) yaratilish; 2) qadrlil
خندق	xandaq	chuqur, o'ra
خواستكار	xostkor	sovchilik, nikohga taklif qilish
خوددان	xuddon	o'zini dono deb bilish
خودراى	xudroy	o'jar, qaysar
خودكام	xudkom	o'z maqsadini o'ylovchi
خورشيد	xurshid	quyosh
خوش چين	xo'sha chin	boshog'chi, boshog' teruvchi
خوشمند	hushmand	hushyor, aqlli
خونبار	xunbor	achchiq yig'lovchi
خوى	xo'y	qo'y
خيال فاسد	xayoli fosid	buzuq xayol
خير	xayr	yaxshi, yaxshilik, ihson
خير ه كاش	xiyrakash	zolim, qonxo'r, nohaq o'ldiruvchi
خيٲ	xita	ixota qilingan, o'ralgan
خيل	xayl	guruh, to'da
خيم	xiyma	chodir
خيمه	xayma	chodir
داب	da'b	odat, urf, qiliq
دادر	dodar	1) uka, ini; 2) yaqin do'st
داروغ	dorug'a	shahar boshlig'i
دام	dom	tuzoq

دامگاه	domgoh	tuzoq qo'yilgan joy, dunyo
دامن	domana	etak, chet, qirg'oq
دانش	donish	Bilim, ma'lumot
دانشمند روزگار	donishmandi ro'zgor	zamonning bilimdoni
داو	dov	talashish, navbat so'rash
داوی	dovi	tinchlantiruvchi, og'riq qoldiruvchi
دایی	do'yi	aka-uka, og'a-ini
دبیرستان	dabiriston	maktab
دخل	daxl	kirishish, aralashish
دخی	daxi	tag'in, yana
در افتادن	daraftodan	dushmanlik qilmoq
دراج	durroj	tustovuq
در افتاد	daraftod	so'zga kirishish, gap boshlash
در ثمین	duri samin	qiyimatli dur
در جنگ	darjang	tajang
درشتکوی	durushtgo'y	dag'al so'zli
درگاه	dargoh	saroy
درم	diram	kumush tanga
درمند	darmand	dardli, qayg'uli, kasal
دره	darra	qayishdan yasalgan qalin, yassi jazo quroli
دستان	daston	bulbul
دعوی	da'viy	talab, istak
دغدغه	dag'dag'a	moyillik, xohish; qo'rqinch, dahshat, tinchsizlik
دف	daf	cholg'u asbobi
دفعه	daf'a	marta, karra, qayta
دقیق	daqiq	chuqur ma'noli, nozik, chuqur fahmli
دلپسند	dilpisand	yoqimli, ko'ngilga yoqadigan

دلجوٰى	diljo'y	ko'ngli tilagan, orzu qilingan
دلير	dalir	yurakli, jasur, botir, qo'rqmas
دمساز	damsoz	hamdam, ulfat, do'st
دنار	dinor	oltin, aqcha
دنگال نشين	dangalnishin	yuqori darajada
دنو	dunuv	past
ده	deh	qishloq
دهر	dahr	dunyo, olam, davr, zamon
دهسر	dahsar	¼ botmon
دو جانيب	du jonib	ikki tomon
دوات	davot	siyohdon
دود	dud	tutun, is
دوداغ	dudog'	lab
دوشاب	dushob	shinni, uzumdan qilingan shinni
دون	dun	pastkash, دهر دن dahri dun pastkash dunyo
ديانت	diyonat	insof, dindorlik
ديده	diyda	ko'z
دير	dayr	mayxona
دير پيى	dary piri	mayxona boshlig'i
زاد	zod	tug'ilgan, avlod, farzand
زره پرور	zarraparvar	zarrani tarbiyalovchi, zarraga jon beruvchi
زقن	zaqan	bag'baqa, زقن چاه chohi zaqan bag'baqa chuqurchasi
زكا	zako	ziyraklik, zehnlilik
زكر	zikr	eslash, so'zlash
ذليل	zalil	xor, tuban, haqir
ذوالجلال	zuljalol	eng buyuk, buyuklik sohibi

ذوالقافيتين	zulqofiyatayn	qo'sh qofiyali bayt
رابط	robita	aloqa, bog'lanish, tarti, qoida
راحله	rohila	ot-ulov, hayvon, ulov
راز	roz	sir
راس	ra's	bosh
راست	rost	1) o'ng; 2) to'g'ri
راسخ	rosix	mustahkam, barqaror
راغب	rog'ib	rag'batli, xohishli, moyil
راقم	roqim	xat yozuvchi, raqam qiluvchi
راكب	rokib	minib boruvchi
رام	rom	bo'ysunish, itoat ettirish
راه	roh	yo'l
راهب	rohib	xristian dinidagi taqvodor, zohid, monax
راوى	rovi	rivoyat qiluvchi, hikoyachi, qissachi
راوى	roviy	hikoya qiluvchi
رايگان	roygon	yo'ldan topilgan, tekin
ربع مسكون	rub'i maskun	er sharining to'rtidan biri
رتب	rutba	martaba, daraja
رجا	rajo	umid, tilak
رجعت	raj'at	qaytish
رحب	rahba	sahna, o'yin-kulgi joyi
رحلت	rihlat	ko'chish
رحنه	rahna	yiqiq, darz, yoriq
رحيل	rahil	ko'chish, jo'nash
رحيم	rahim	rahm qiluvchi, mehribon
رخسار	ruxsor	yuz, chehra
رزاق	razzoq	1) rizq beruvchi, to'ydiruvchi; 2) xudo, tangri, allohning sifati

رزم	razm	urush, jang
رستاخيز	rustoxez	g'avg'o, to'polon
رسوم	rusum	rasmlar, urflar, odatlar (brl. رسم rasm)
رشوت	rishvat	pora
رضوان	rizvon	jannat
رعایت	rioyat	rioya qilmok, e'tiborga olish, hurmatlash
رعد	ra'd	momaqaldiroq
رعی	ra'y	Fikr, mulohaza
رعیت	raiyyat	bir hukmdorning qo'l ostidagi xalq
رفعت	rif'at	yuksaklik, baland martabalik
رفق	rifq	muloyimlik, yumshoqlik, yoqimlilik
رقعه	ruq'a	maktub, xat
رگ	rag	tomir, qon tomiri
رمق	ramaq	eng oxirgi nafas, jon chiqar paytdagi nafas
رنج	ranj	mashaqqat, qiynalish, kasallik
رنجور	ranjur	kasal, kuchsiz, ezilgan
رند	rind	nozik tabiat, beparvo
رنگ تراوتی	rang tarovati	rang tozaligi
ره	rah	yo'l
رهگزر	rahguzar	o'tkinchi, yo'lovchi
رهن	rahn	garov
رواق	ravoq	toq, qubba, gumbaz
روایت	rivoyat	hikoya aytish, naql qilish
رود	rud	cholg'u asbobi
رود	rud	1) ariq, anhor, daryo; 2) musiqa asbobi, soz
ریا	riyo	ikkiyuzlamachilik, munofiqlik

رياحين	rayohin	rayhonlar (brl. ریحان rayhon)
رياضت	riyozat	qiynalish, mashaqqat
ریش	resh	yara, jarohat
ریشه	resha	tomir, negiz
الزام	ilzom	mulzam bo'lish, engilish
زایل	zoyil	yo'q bo'luvchi, yo'q bo'ladigan
زبون	zabun	ojiz, notovon
زج	zij	falakiyot jadvali
زجر	zajr	qiynash, zo'rlash, azob berish
زردالو	zardolu	o'rik
زشت	zisht	xunuk
زقوم	zaqqum	zahar, og'u
زکات	zakot	kishilardan ularning umumiy boyligining qirqdan biri miqdorida har yili olinadigan soliq, zakot
زال	zilol	tiniq suv
زلف	zulf	ayollarning halqa shaklidagi yon kokili
زمره	zumra	guruh, to'da
زمستان	zimiston	qish
زمهریر	zamharir	eng qattiq sovuq
زهد	zuhd	tarki dunyo qilish, zohidlik, sufiylik, darvishlik
زوال	zavol	yo'q bo'lish, so'nish
زورق	zavraq	qayiq, kema
زیر	zer	tagi, osti
زیر بار	Zeri bor	yukning tagi
زیروزبر	zeru zabar	ostin-ustin
ساتماق	sonmoq	Hisoblamoq
ساربان	sorbon	tuyakash

ساقين	saqin	saqlanmoq, chetlanmoq
سامان	somon	boylik, farovonlik, qudrat
سايير	soyir	boshqa, o'zga
ساييل	soyil	so'rovchi, tilanchi, gadoy
سباع	sibo'	yirtqich hayvonlar (brl. سبع sabu')
سبرگ	sebarga	uch yaproqli daraxt
سبزہ جٹ	sabza xat	sabza chiziq, miyiq
سبزہ رياهين	Sabza rayohin	Maysa rayhonlar
سبکبار	sabukbor	yukki engil, engil, chaqqon
سپاه	sipoh	askar, qo'shin, amaldor
سپاهي	sipohi	amaldor
سپهر	spehr	osmon, osmon gumbazi
سجر خيز	saharxez	erta tongda turuvchi
سخا	saxo	saxiylik, qo'li ochiqlik
سخت	saxt	qattiq
سر اپردہ	saroparda	saroy pardasi, podshoh pardasi
سرحد	sarhadd	chegara, qirg'oq, chet
سرگزشت	sarguzasht	boshidan o'tgan
سرگشت	sargashta	boshi aylangan, sargardon
سر منزل	sarmanzil	yo'lovchilarning birinchi qo'nar joyi
سرور	sarvar	yo'lboshchi, etakchi
سرور	surur	shodlik, xursandlik
سزوار خير	sazovari xayr	yordamga muhtoj
سعادت	saodat	baxt, iqbol
سعی	sa'y	harakat
سفره	sufra	dasturxon
سفیه	safih	aqlsiz, tentak, nodon
سقط	saqat	nuqsonli, mayib

سکه	sikka	chaqa, tanga, oltin pul, muhrni zarb qilish
سلاسل	salosil	zanjirlar, tizmalar (brl. سلسله silsila)
سلاطين	salotin	sultonlar, podshohlar (brl. سلطان sulton)
سليم	salim	Omon-eson, sog'lom
سمت	samt	tomon, yo'nalish
سمن	saman	yosmin so'zining qisqa shakli, oq, sariq ranli xushbo'y gul, suman ham deyiladi
سنب	sunnat	odat, qoida, tutilgan yo'l
سنبل	sunbul	1) qora rangli xushbo'y o'simlik; 2) go'zallarning qora sochi
سنگپوشت	sangpo'sht	toshbaqa
سنگباران	sangboron	toshbo'ron
سنگریزه	sangreza	tosh to'kilgan
سنگسار	sangsor	1) toshloq er; 2) toshbo'ron qilib o'ldirish
سهو	sahv	xato, yanglish
سواحل	savohil	sohillar, qirg'oqlar (brl. ساحل sohil)
سوتقاق	so'tqoq	bir qushning nomi
سود	sud	foyda, naf'
سودا	savdo	1) kuchli ehtiros, shaydolik; 2) jinnilik; 3) istak, xohish
سوزان	so'zon	kuygan, alamli
سوسن	savsan	gulsapsar
سونکان	sungan	egilgan
سوهان	suxon	1) arra; 2) egov
سی	si(y)	sindirmoq
سیاره	sayyora	sayr etuvchi, planeta, sayyora
سیب	sib	olma
سید	sayyid	1) boshliq, etakchi; 2) payg'ambar avlodi

سير	siyar	xislatlar, xulqlar, atvorlar (brl. سیرت siyrat)
سیلاب	selob	Toshqin
سینه	siyna	siyna, ko'krak
شام	shom	1) kechqurun; 2) qorong'ulik
شامل	shomil	yoyilgan, yoymoq, umumga tegishli
شایع	shoye'	yoyilgan, tarqalgan
شبان	shubon	cho'pon
شبستان	shabiston	qorong'ulik, qorong'u kecha
شبیہ	shabih	o'xshash, monand
شتاب	shitob	oshiqish, shoshilish, sura't
شجاعت	shijoat	botirlik, dovyuraklik, jasurlik
شجر	shajar	daraxt
شجره	shajara	1) daraxt, daraxt shoxlari; 2) avlod, naslu nasab
شدید	shadid	Shiddatli
شرارت	sharorat	yomonlik
شرع	shar'	shariatga tegishli, diniy qoidalar
شریف	sharif	sharofatli, aziz, qadrli
شست	shust	yuvish, tozalash
شعار	shior	odat, urf
شعرا	shuaro	shoirilar (brl. شاعر shoir)
شفاعت	shafolat	o'rtada turish, vositachilik
شفقت	shafqat	yaxshilik, mehribonlik
شفیع	shafe'	vositachi, himoyachi
شقاوت	shaqovat	Baxtsizlik, yomonlik
شکار	shikor	ov
شکاف	shikof	yoriq, darz, teshik
شکوه	shikva	shikoyat, nolish

شماتت	shamotat	birov boshiga tushgan musibatdan shodlanish
شمس	shams	quyosh
شمشاد	shamshod	sarvga o'xshash xushqomat va chiroyli daraxt
شمشيرزن	shamshirzan	Jangchi, qilichboz
شنگرف	shingarf	qizil bo'yq, qizil rang
شهادت	shahodat	shohidlik, guvohlik
شهد	shahd	asal, bol
شهكار	shahkor	beadab, makkor
شورش	sho'rish	janjal, to'polon
شوروشر	sho'rushar	g'avg'o, to'polon
شوروشور	sho'ro'sho'r	to'polonchi
شوم	shum	1) buzuruq, nopok, nojo'ya; 2) baxtsiz
شوم	shum	mudhish, xunuk
شيركت	shirkat	sheriklik, o'rtoqlik, birgalik
شيوه	sheva	odat, yo'sin
صابر	sobir	sabrli, sabr qiluvchi
صاحب راي	sohibi roy	faxmli, farosatli, dono
صاحب قران	sohibqiron	1) zo'r podshohlarga berilgan laqab, jahongir; 2) ilmi nujumda ikki sayyora bir-biriga to'qnashgan paytda tug'ilgan bola (bunday bola baxtli, ulug' martabali bo'ladi deb sanalgan)
صاعقه	soiqa	yashin, yildirim
صبح	subh	tong payti
صبوحى	sabuhiy	Tonggi ichkilik
صحا	saxo	saxiylik, qo'li ochiqlik
صد	sad	yuz (100)
صداقت	sadoqat	do'stlik, sodiqlik

صرفه	surfa	yo'tal, ko'kyo'tal
صعب	sa'b	qiyin, og'ir, mashaqqatli
صغار	sig'or	yosh bolalar, go'daklar (brl. صغير sag'ir)
صفح	safha	1) sahifa, varaq, bet; 2) kitob
صفي	safiy	pok, toza
صلاح	saloh	yaxshilik
صنع	sun'	1) yasash, yaratish; 2) hunar
صنم	sanam	1) but; 2) sevgili, go'zal
صهبا	sahbo	qizil may
صوت	savt	tovush, ovoz
صياد	sayyod	ovchi
صيانت	siyonat	saqlash, asrash, qo'riqlash
صيد	sayd	ov
صيذگر	saydgar	ovchi
ضارب	zorib	uruvchi, so'quvchi, zarb qiluvchi
ضايغ	zoye	zararlangan, bekor ketgan, yaroqsiz holga kelgan
ضد	zidd	qarshi, aksi, dushman
ضرورت	zarurat	noiloj
ضم	zamm	qo'shish, orttirish, birlashtirish
ضمير	zamir	1) olmosh; 2) mohiyat, ma'no, ich, dil
ضيق	ziq	tor, siqiq, qisiq
طاعفه	toifa	guruh, qabila
الطاف	altof	lutflar, marhamatlar (brl. لطف lutf)
طالع	tole'	baxt
طامع	tome'	tama qiluvchi, ochko'z
طاير	toyir	qush, uchuvchi
طرب	tarab	xursandlik, o'yin-kulgi

طربناک	tarabnok	xursand, shod, quvnoq
طرفه	turfa	qiziq, ajoyib, kam uchraydigan
طریق	tariq	usul, yo'l, tartib
طعمه	tu'ma	emish, ovqat
طفل	tifl	bola
طفولیت	tufuliyat	bolalaik, go'daklik
طلاطم	talotum	urilish, to'lqinlarning bir-biriga urilishi
طلعت	tal'at	husn go'zallik
طلوع	tulu'	chiqish, ko'rinish, bolqish
طمع	tama'	ochko'zlik, qizg'anchilik, umidvorlik
طوائف	tavoyif	toifalar, xalqlar, qabilalar
طور	tavr	ravish, tarz, usul, tartib
طیراز	tiroz	go'zallik, yo'sin, shakl, uslub
طیور	tuyur	qushlar (brl. طیر tayr)
ظالم	zolim	ezuvchi
ظاهر	zohir	ko'rinish turadigan, ochiq, oshkor
ظاهرا	zohiran	ko'rinishicha, tashqi tomondan
ظرافت	zarofat	go'zallik, noziklik, nozik fahmlik
ظرف	zarf	idish
ظفر	zafar	g'alaba, g'oliblik
ظلاه	zillulloh	xudoning soyasi, podshoh
ظلومات	zulumot	zulmatlar, qorong'uliklar (brl. ظلمت zulmat)
ظهور	zuhur	ko'rinish, paydo bo'lish
عارض	oraz	yuz, bet, chehra, ruxsor
عالم باعمل	olimi boamal	aytganlariga amal qiluvchi olim
عالم بالا	olami bolo	baland olam
عالم پناه	olampanoh	olam homiysi

عام	om	xalq, omma, ko'pchilik
عامى	omiy	bilimsiz
عبادت	ibodat	sig'inmoq, topinmoq
عبره	ibra	soliq, xazina kirimi
عبودیت	ubudiyat	qullik, bandalik
عبير	abir	xushbo'y narsa, anbar
عجز	ajz	ojizlik, kuchsizlik, zaiflik
عجوز ایامى	ajuz ayyomi	chirigan daryoning kuni
عد	ud	cholg'u asbobi
عداوت	adovat	dushmanlik, g'animlik
عدم	adam	yo'q, yo'qlik
عدو	adu	dushman, yov
عدیل	adil	teng, barobar, o'xshash
عراق	Iroq	Arab mamlakatlaridan biri
عروس	arus	kelin
عزل	azl	bo'shatish, mansabdan tushirish
عزالت	uzlat	chekinish, kishilardan chetlashish
عشاق	ushshoq	oshiqlar (brl. عاشق oshiq)
عصیان	isyon	bo'yin tovlash, itoatsizlik
عضو	uzv	mucha, a'zo (tananing bir qismi)
عطا	ato	bag'ishlash
عطارد	atrud	Merkuriy sayyorasi
عفت	iffat	poklik, nomus
عفو	afv	kechirish
عفو عطا	Afvu ato	kechirish, bag'ishlash
عفونت	ufunat	ifloslanish, chirish
عقرب	aqrab	chayon
عقیق	aqiq	haqiq, qimmatbaho qizil tosh

علاف	allof	bug'doyni un qilib sotuvchi
علال	alola	shovqin-suron, to'polon
علامت	alamat	belgi
علامت بلوغ	alomati bulug'	balog'at belgilari
علم	alam	bayroq, tug', belgi
علو	ulv	yuqori, yuksak
علوم	ulum	ilmlar, bilimlar (brl. علم ilm)
علويت	ulviyat	yuqorilik, baland martabalik
علويه	uluvviya	ulug'lik, oliy darajali
على اسويه	alassaviya	baravar, teng
عليل	alil	kasal, bemor
عمده	umda	1) muhim, zarur; 2) tayanch, asos
عميق	amiq	chuqur
عنایت	inoyat	iltifot, yordam, mehribonlik
عنبر	anbar	mushk kabi bir xil xushbo'y moda. Xushbo'y va qora bo'lgani uchun go'zallarning qora sochiga o'xshatiladi.
عندليب	adalib	bulbul
عهد	ahd	1) va'da, so'z berish; 2) davr, zamon, asr
عوام الناس	avomunnos	oddiy xalq
عيالمنذ	ayolmand	bola-chaqasi ko'p odamlar
عين	ayn	1) ko'z; 2) buloq, chashma. عين الحيات aynul hayot – hayot chashmasi
غارت	g'orat	barbod qilmoq, oyoq osti qilish
غالباً	g'olibo	ko'pincha, qisman, odatda
غايب	g'oyib	yo'q bo'lish
غرباً	g'urabo	g'ariblar (brl. غريب g'arib)

الغرض	alg'araz	bir so'zni aytganda, qisqacha qilib aytganda
غرض	g'araz	maqsad, niyat
غرقاب	g'arqob	girdob, o'pqon
غريب	g'arib	1) musofir, kimsasiz; 2) ajoyib, qiziq
غزا	g'izo	ovqat, emish
غسال	g'assol	yuvintiruvchi, yuvguvchi, o'lik yuvadigan
غسل	g'usl	yuvinish, cho'milish
غلام گردش	g'ulom gardish	yo'lak, tashqari xona, usti yopiq joy
غلط	g'alat	xato, yanglish
غمذه	g'amza	noz-karashma
غمگسار	g'amgusor	g'amxo'r, mehribon
غنيم	g'anim	yov, dushman, qarshi tomon
غنيمت	g'animat	1) urushda olingan o'lja; 2) qulay sharoit
غواص	g'avvos	Suvga sho'ng'uvchi
فاجش	fohish	yomon, yaramas
فارغبال	forig'bol	xotirjam, bo'shalgan
فاسد	fosid	Buzuq
فاش	fosh	ochiq, oshkor
فاصله	fosila	ajratib turuvchi, ayiruvchi
الفاظ	alfoz	so'zlar, gaplar (brl. لفظ lafz)
فافه	foqa	kambag'allik, muhtodlik
فايق	foyiq	ustun, yuqori
فتانت	fatonat	ziyraklik, tez fahmlik
فتح	fath	bosib olish, zabt etish, ochish
فراغ	farog'	tinchlik, rohat
فراغت	farog'at	1) tinchlik, xotirjamlik; 2) rohat, istirohat
فراق	firoq	ayriliq, ajralganlik

فراموش	faromush	unutish, esdan chiqarish
فرح	farah	Shodlik, xursandlik
فرد	fard	yakka, yolg'iz
فرسخ	farsax	masofa o'lchovi (bir farsax 6-7 km.ga to'g'ri keladi)
فرض	farz	zarur, lozim, majbur
فرط	fart	ortiqlik, cheksizlik, haddan tashqari
فرعون	fir'avn	Misr podsholarining unvoni
فرمانپازير	farmonpazir	farmon bajaruvchi, bo'ysunuvchi
فرى	fari	juda soz, ajoyib, yaxshi, yoqimli
فزون	fuzun	ortiq, ziyoda, ko'p
فصاحت	fasohat	so'zning ochiq, ravshan, yoqimli bo'lishi
فصل تموز	Fasli tamuz	Saraton, yozning eng issiq fasli
فعال	fiol	odatlar, harakatlar (brl. فعل fe'l)
فقرا	fuqaro	faqirlar, kambag'allar (brl. فقير faqir)
فكرت	fikrat	o'ylash, fikr qilish, tushuncha
فگار	figor	jarohat, yara
فنا	fano	yo'q bo'lish, o'lish
فنون	funun	fanlar (brl. فن fan)
فهم و خرد سر	Fahm va xirad sar	aql cho'qqisi
فهيم	fahim	aqli, fahmli, tez tushunadigan
فواكه	favokih	mevalar (brl. فاكه fokiha)
فواید	favoyid	foydalar (brl. فايده foyda)
فوت	favt	o'tish, yo'qolmoq, o'lim
فوق	favq	ust, yuqori
فیض	fayoz	baraka, mo'llik, quvonch
قاتل	qotil	o'ldiruvchi, qatl qiluvchi

قاصد	qosid	xabarchi, xat tashuvchi
قاصر	qosir	qisqa, kamchlikli
قالى	qoli	agar, mabodo
قانان	qonun	musiqa asbobi
قانع	qone'	qanoatli, sabrli
قباحت	qabohat	yomonlik, xunuklik
قبض	qabz	tutish, ushlash
قبضه	qabza	1) changal; 2) dasta, qabzai hukm-hukmronlik
قبل	qabal	qamal
قتل	qatl	o'ldirish
قتيل	qatil	o'ldirilgan, so'yilgan
قدس	quds	poklik, muqaddas
قره العين	qurratul ayn	ko'z qorachig'i
قرى	quro	qishloqlar (brl. قريه qarya)
قصيد	qasoyid	qasidalar (brl. قصيده qasida)
قصبه	qasaba	shaharcha, katta qishloq
القصة	alqissa	nihoyat, shunday qilib
قضا	qazo	O'lim
قطع	qat'	kesish, uzish
قطع ايتماق	qat' etmoq	(biyobonlarni) bosmoq
قطع منازل	qat'i manozil	qo'nib o'tiladigan joylarga yurish
قطعه	qit'a	bo'lak, parcha
قالب	qalb	1) yurak; 2) soxta, qalbaki, yasama
قلت	qillat	ozlik, kamlik
قلمزن	qalamzan	yozuvchi
قلمزن	qalamzan	kotib, yozuvchi
قاندەر	qalandar	dunyodan ko'nglim sovigan deb o'zini chetga olgan kishi, devona tabiat shaxs

قله	qulla	cho'qqi
قموغ	qamug'	barcha, hamma
قناعت	qanoat	qoniqish, kifoyalanish, ta'minlanish
قهربا	qahrabo	sarig' tosh
قوت	qut	emak, ovqat, oziq
قودى	qudi	quyi, tuban
قول	qavl	so'z, gap
قولونج	qulunj	sanchiq, xala, tirishib qolish kasali
قوملاماق	qo'mlamoq	Cho'ktirmoq
قيزيل باش	qizil bosh	eronlik, fors
قيوم	qayyum	barqaror, abadiy
كاتب	kotib	xat yozuvchi
كاج پورزر	koj	shapaloq, shappati
كاردان	kordon	ishbilarmon
كاريز	koriz	tepalikdan ikkinchi tepalikka er tagidan o'tkazilgan suv yo'li
كازب	kozib	yolg'onchi
كاسب پوركرده	kosibi purkarda	tajribali kosib
كاشانه	koshona	turar joy
كام	kom	1) tilak, maqsad; 2) bahramand bo'lish
كامران	komron	1) tilagiga erishgan, baxtli; 2) hokim, hukmronlik qiluvchi
كامكار	komkor	baxtiyor, qudratli
كاهل نماز	kohil namoz	namozga beparvo qarovchi
كبرمن	Kibr man	Manman
كثرت	kasrat	ko'plik, mo'llik
كثيف	kasif	1) qo'pol, dag'al; 2) iflos
كدخدا	kadxudo	1) Xotin kishi, oila boshlig'i; 2) hukmdor
كدكس	karkas	o'limtik eydigan, uzoq umr

		ko'radigan qush
كدو	kadu	qovoq
كرام الكاتبين	kiromul-kotibayn	Islom tushunchasiga ko'ra musulmonlarning ikki elkasida o'tiradigan ikki farishta. O'ng elkadagi savob ishlarni, chap elkadagi gunoh ishlarni yozib borar ekan.
كرامى	kiromi	karamli, sahovatli, muhtaram
كران	karon	chet, chegara, qirg'oq
كردار	kirdor	ish, qiliq, ravish
كرم	karam	yaxshilik, saxiylik, ihson
كرو	keru	qayiq, kema
كريم الاخلاق	karimul-axloq	xulqlari yaxshi
كذب	kizb	yolg'on
كسء	Kisai purzar	hamyon to'la oltin
كشاد	kushod	ochiq, ochilish
كل	kull	hamma, barcha
كلام	kalom	so'zlar, gaplar, nutqlar (brl. كلیمه kalima)
كلام مجيد	Kalomi majid	Qur'on, musulmonlarning diniy kitobi
كلبه	kulba	uycha, oddiy uycha
كلک	kilk	qamish qalam, qalam
کماحقه	kamohaqquhu	tag-tubi bilan, adolat bilan
کمر همت	kamari himmat	himmat kamari, saxiylik kamari
کمند	kamand	1) sirmoq, tuzoq; 2) sevgilining sochi
کناره	kanora	qirg'oq, chet, cheka
کنت	kent	qishloq
کنخ	kunj	burch, burchak
کندین	kendin	keyin, so'ng

کنگر	kungir	qal'a, devor, tom ustiga ishlangan panjara
کوزازماق	kuzazmoq	1) kuzatmoq; 2) saqlamoq
کوس	kus	nog'ora
کوکب	kavkab	yulduz
کولنگ	kulang	turna, kurka
کوماچ	ko'moch	issiq kulda pishirilgan non
کونکره	kungira	qal'a, devor ustiga ishlangan panjara
کونی	ko'ni	to'g'ri, chin
کونیایک	ko'nilik	to'g'rilik, rostgo'ylik
کونین	kavnayn	ikki dunyo
کیمیش	kimish	tushmoq, tashlamoq
کین	kiyn	kek, dushmanlik
کینکش	kiynakash	kiynachi, dushmanlik qiluvchi
گذر	guzar	o'tish, kechish, o'tadigan joy
گرد	gird	atrof, yon, aylana
گرداگرد	girdogird	atrofii, aylanasi, yonlari
گردراهه	gardiroha	yo'l changi, yo'lda yuqqan chang
گردون	gardun	1) falak, osmon; 2) taqdir
گرمابه	garmoba	hammom
گرنمایه	gironmoya	qimmatbaho
گزند	gazand	zarar, ofat, musibat
گزیر	guzir	1.chora, tadbir, iloj. 2. qochish
گشت	gasht	aylanish, sayr qilish
گفت و گزار	guftuguzor	so'zlashish, gap-so'z
گلچین	gulchin	gul teruvchi
گلفام	gulfom	guldek, gul singari
گنج	ganj	qimmatbaho narsalar, xazina, boylik

گوشمال	go'shmol	quloqni burash (cholg'u asboblari-ga nisbatan)
گوشه	go'sha	burchak, xilvat, cheka joy
گوناش	gunash	Quyosh, kun, oftob
گوناگون	gunogun	har xil, turli-tuman
گونه	guna	rang, tus, tur
گوینده	go'yanda	so'zlovchi, gapiruvchi, baxshi
گیسو	gisu	ayollar sochi, kokil, o'rilgan soch
لاجرم	lojaram	chorasiz, noiloj
لایح	loyih	ochiq, ravshan
لحن	lahn	ovoz, kuy, sayrash
لسان	lison	til
لطف	lutf	muloyimlik, rahmdillik, yaxshi muomala
لعل	la'l	qizil tosh, qip-qizil lab
لعین	lain	la'nat, la'natlangan
لفظ	lafz	so'z, gap
لقا	liqo	ko'rinish, yuz
لمعه	lam'a	yolqin, shu'la, porloqlik, yiltillash
لهو	lahv	o'yin-kulgi, foydasiz ish
لیم	laim	xasis, past odam
ماجد	mojid	ulug' zot, mashhur
ماحضر	mohazar	tayyor ovqat
ماحضر	mohazr	tayyor
مادر	modar	ona
مافی الضمیر	mufizzamir	ko'ngildagi, xayoldagi
مافیض ضمیر	Mofiz zamir	ko'nglildagi
مانع	mone'	to'sqinlik qiluvchi
مانند	monand	o'xshash, kabi

ماه	moh	oy
مايى پيوند	moyai payvand	farzand
مبادى	mubodi	boshlovchi
مبارزان	muborizon	Kurashuvchilar, jangchilar
مباھات	mubohot	maqтанish, faxrlanish
مبدا	mabda'	kelib chiqish, boshlanish o'rni
مبرا	mubarro	xoli, ozod
مبرز	mabraz	axlatxona, xalo
مبرھن	mubarhan	aniq, ravshan, ochiq, belgili
مبنى	mabno	asos, o'zak, poydevor
متابقت	mutobaqat	ergashish, payravliq, tobelik
متاع	mato'	mol
متحرک	mutaharrik	harakatlanuvchi
متحيله	mutaxayyila	chuqur xayol qilish
متصرف	mutasarraf	biror ishni istaganicha bajara oluvchi, tasarruf qiluvchi
متصرف ذىحن	mutasarraf zehn	kuchli talant egasi, o'tkir zehnli
متصل	muttasil	davomli, uzluksiz
متعزر	mutaazzir	1) qiyin, mushkul; 2) uzrli
متعفن	mutaaffin	chiruvchi, aynuvchi
متعین	mutaayyin	aniq, belgili, tayinlik
متمکن	mutamakkin	turg'un, barqaror, bir joyda turuvchi
متميز	mutamayyaz	ayrilgan, ajratilgan, farq etilgan
متنوع	mutanavvit'	farq etilgan, turlicha, har xil
متھتک	mutahattik	rasvo, pardasi yirtilgan
متين	matin	mustahkam, puxta
مثابه	masoba	1) daraja, holat; 2) o'xshash, kabi
مثقال	misqol	og'irlik o'lchovi bo'lib, taxminan 5 grammni bildiradi. Aniqrog'i bir qadoqning (400 gr.) 96-dan bir

		qismidir.
مثمر	musmar	mevali
مثنوی	masnaviy	ikkilik, har ikki misrasi qofiyadosh bo'lib kelgan bayt
مثنویات	masnaviyyot	masnaviylar (brl. مثنوی masnaviy)
مجانین	majonin	majnunlar, devonalar (brl. مجنون majnun)
مجاور	mujovir	doim o'zi uyida yashovchi, musofirning aksi
مجلد	mujallad	jildlangan, muqovalangan
مجموع	majmu'	jami, yig'ilgan, to'plam
مجنون وار	majnunvor	devonalarcha, majnunday, jinnilarcha
محاربه	muhoraba	urush, jang
محب	muhib	sevuvchi, do'st tutuvchi
محتاج الیه	muhtojun ilayh	muhtoj bo'lingan, ehtiyoj tushgan narsa
محروم	mahrum	Bir narsadan benasib qolgan
محزون	mahzun	g'amli, qayg'uli, xafa
محفل	mahfil	joy, manzil
محق	muhiq	haqli
محمود	mahmud	maqtalgan, yaxshi
محو	mahv	yo'q bo'lish, tamom bo'lish
محیط	muhit	okean, dengiz
مخالف	muxolif	teskari, zid, qarshi
مختصر	muxtasar	qisqa
مخزن	maxzan	xazina
مخلوق	maxluq	yaratilgan narsa
مخلیس	muxlis	astoydil berilgan, ixlos qiluvchi
مدام	mudom	1) doimo, har choq; 2) may, sharob
مدح	madh	maqtash, maqtov
مدعی	muddaiy	1) da'vogar; 2) raqib

مراتب	marotib	martabalar, darajalar (brl. مرتبه martaba)
مراد هدف	murod hadafi	murod nuqtasi
مربی	murabbiy	tarbiyachi, ustoz
مرتفع	murtafi'	ko'tarilgan, yuksalgan
مرجوم	marjum	haydalgan, toshlar bilan urilgan
مرحمت	marhamat	yaxshilik
مردار	murdor	nopok, harom; so'yilmay xarom o'lgan
مردود	mardud	haydalgan, rad etilgan, quvilgan
مردوم	mardum	Odamlar
مرزوق	marzuq	rizqi berilgan, birovning qaramog'ida
مرغوب	marg'ub	yoqimli, sevimli, ma'qul
مرقد	marqad	go'r, qabr
مرکب	markab	ulov, ot, xachir va b.
مروت	muruvvat	mardlik, odamgarchilik, saxiylik, yaxshilik
مرید	murid	ergashuvchi, eshonga qo'l beruvchi
مريض	mariz	kasal, bemor
مزرع	mazraa	ekinzor
مزلت	mazallat	xo'rlik, xorlik
مزموم	mazmum	yomonlangan, nafratli
مزیت	maziyyat	ortiqlik, ziyodalik, xushxabar
مژده	mujda	xushxabar
مساوی	musoviy	teng, barobar
مستجاب	mustajob	talabi qabul bo'lgan, duosi qabul bo'lgan
مستحسن	mustahsan	ma'qullangan, maqtalgan
مستحق	mustahiq	munosib, loyiq
مستعمل	musta'mal	qo'llanadigan, amalda ishlatiladigan

مستغنى	mustag'ni	ehtiyotsiz, tortinuvchi
مستمند	mustamand	g'amgin, bechora, muhtoj
مستور	mastur	yozilgan, satrga tushirilgan
مسخ	mash	xunuk qiyofa, badshakl
مسخر	musaxxar	o'ziga qaratilgan, bo'ysundirilgan, engilgan
مسرور	masrur	shod, xursand
مسكن	maskan	turar joy, o'rin, uy
مسكن	miskin	kambag'al, qashshoq
مسلسل	musalsal	bir-biriga zanjirga o'xshab ulangan, keti uzilmas darajada siralangan
مسموع	masmu'	eshitilgan
مسمى	musammo	nomlanuvchi, ataluvchi
مسيح	masih	Iso payg'ambarning laqabi
مشام	mashom	dimog'
مشايخ	mashoyix	keksalar, shayxlar
مشتري	mushtariy	1) xaridor, sotib oluvchi; 2) Yupiter sayyorasi
مشتزن	mushtzan	urushqoq
مشرب	mashrab	odat, xulq, ravish
مشرف	Musharraf	1) sharaflangan; 2) erishmoq
مشك	mushk	qora tusli xushbo'y moda
مشكات	mushkot	mushklar (brl. مشک mushk)
مشموم	mashmum	yoqimli, hid; hidli narsa
مشورت	mashvarat	maslahat, kengash
مصاحب	musohib	suhbatdosh, ulfat, o'rtoq
مصلا	musallo	joynamoz, nomozgoh
مصنفات	musannafot	tasniflar, asarlar (brl. مصنف musannaf)
مصور	musavvar	suratlangan, tasvirlangan

مطالعه قیلماق	Mutolaa qilmoq	O'qimoq
مطبخ	matbax	oshxona, taom pishiriladigan joy
معدن	ma'dan	Kon
معرف	muarrif	ta'rif qiluvchi
معروف	ma'ruf	ma'lum, taniqli
معموره	ma'mura	Obod shahar, mamlakat
معنبر	muanbar	anbar hidi berilgan, xushbo'y
معیوب	ma'yub	aybli, zararlangan, buzilgan
مغتم	mug'tanam	g'animat sanalgan, o'lja hisoblangan, o'lja olingan
مغفرت	mag'firat	kechirish, gunohidan o'tish
مغنی	mug'anniy	sozanda, ashulachi
مغیلان	mug'ilon	cho'lda o'sadigan tikanli o'simlik
مفت	muft	tekin
مفتی	mufti	fatvo beruvchi, diniy huquqshunos
مفرط	mufrit	juda ortiq, haddan tashqari
مفسد	mufsid	zararli, buzuvchi, fasodchi
مفلس	muflis	kambag'al, bechora
مفہومات	mafhumot	fahmlanganlar, anglashilgan ma'nolar
مقابلہ	muqobila	qarshi
مقاصد	maqosid	maqsadlar, muddaolar, niyatlar (brl. مقصد maqsad)
مقالات	maqolot	nutqlar, so'zlar
مقبول	maqbul	ma'qul, yoqimli, go'zal
مقرون	maqrun	yaqin
مقطع	maqta'	she'riy asarning oxirgi bayti
مقطعات	muqattaot	qit'alar (brl. قطعہ qit'a)
مقلد	muqallid	taqlid qiluvchi
مقوی	muqavviy	quvvatlovchi, madad beruvchi

مقياس	miqyos	o'lchov, andoza
مقيد	muqayyad	bog'langan
مقيد قيلماق	muqayyad qilmoq	bog'lamoq
مكث	maks	to'xtalish, turib qolish
مكرر	mukarrar	qaytadan, qayta-qayta, takror
مكروه	makruh	1) yoqimsiz, jirkanch; 2) iste'mol etilishi lozim ko'rilmagan
مل	mul	may, sharob
ملاح	malloh	qayiqchi, kemachi
ملازم	mulozim	amaldorlar yonida yuruvchi, xizmat qiluvchi
ملالت اندوه	malolat anduh	qayg'u bilan siqilgan
ملامت قيلماق	malomat qilmoq	yomonlab, nafsni koyib
ملتمس	multamas	iltimos, so'rov
ملك	malik	podshoh
ملل	malul	qayg'uli, g'amgin
ممالك	mamolik	mamlakatlar
ممتاز	mumtoz	saralangan, saralab olingan
ممسك	mumsik	xasis, baxil
منادى	munodiy	biror xabarni baland ovoz bilan e'lon qiluvchi, jarchi
مناظره	munozara	tortishuv, muzokara, muhokama
منافق	munofiq	ikkiyuzlamachi, kishilar orasiga nifoq soluvchi
منبسييت	munbasit	ochiq chehrali, shod, xursand
منتخب	muntaxab	saylangan, tanlangan
منجنق	manjaniq	neft bilan otiladigan harbiy qurol
منشا	mansha'	kelib chiqish joyi
منشى	munshi	yozuvchi, kotib
راست منشى	Munshiyi rost navis	haqiqatni yozadigan yozuvchi

نویس		
منطق	mantiq	mantiq ilmi, logika
منظور	manzur	ko‘rilgan, ko‘ringan; nazardan o‘tib maqbul bo‘lgan
منظومه	Manzuma	1. Tizilgan, tizma, tartibga solingan. 2. She‘r holiga aylantirilgan
منعكس	mun‘aks	aks etmoq
منفعل	munfail	xijolatli, uyalgan, ta‘sirlangan
منقش	munaqqash	naqshlangan
منقطع	munqate‘	ajralgan, kesilgan, uzilgan
منكر	munkir	inkor qiluvchi, rad etuvchi
مهر	mehr	Quyosh
مهر خاوری	mehri xovoriy	sharq quyoshi
مهلقا	mahliqo	oy yuzli
مهلك	muhlik	halok qiluvchi, o‘ldiruvchi, yo‘q qiluvchi
مهوش	mahvash	oyga o‘xshagan, go‘zal
موت	mavt	o‘lim, vafot etish
موجب	mujib	sababchi
موجح	muvajjah	ma‘qul, yoqimli, yaxshi, maqbul
موجب	mavjub	sabab
مودت	muvaddat	do‘stlik, muhabbat
مور	mo‘r	chumoli
موزون	mavzun	o‘lchangan, vaznga solingan, vaznli; chiroyli, go‘zal
موسوم	mavsum	atalgan, nomlangan
موغ	mug‘	O‘tga cho‘qinuvchi, mayfurush
موقوف	mavquf	o‘ylangan, mo‘ljallangan
موكب	mavkib	biror ulug‘ kishining yonida dabdaba bilan birga yuruvchi otli yoki piyoda kishilar

مؤلف	muallif	avtor, muallif
موندی	mo'ndi	soqoripol kuvicha, xumcha
مونس	munis	ulfat, hamdam, do'st
مونگوز	munguz	shox
میان	miyon	o'rta, o'rtalik; bel
میزبان	mezbon	mehmon kutuvchi, uy egasi
میسر	muyassar	yuzaga chiqqan, hosil bo'lmoq, qo'lga kelmoq
میسگر	misgar	misdan idishlar yasovchi va ularni tuzatuvchi usta
مینقاری	minqori	tumshug'i
مینگز	mengiz	yuz, bet, chehra
نابینا	nobiyno	Ko'r (ko'zi ojiz)
نابینا	nobino	ko'r, ko'rmas
ناتوان	notavon	kuchsiz, zaif, bemor
ناچیز	nochiz	Behuda, yaroqsiz
نار	nor	o't, olov
نار فراق	nori firoq	ayriliq o'ti
نارنج	noranj	limon, apelsin, mandarinlar turiga tegishli sariq tusli meva
نازپرور	nozparvar	noz qilishga o'rgangan
ناشایشته	noshoyista	kelishmagan, o'xshovsiz
نافرجام	nofarjom	ishning oxiri tugamagan, natijasiz, foydasiz
ناقص	noqis	kamchilik
ناقه	noqa	urg'ochi tuya, tuya
ناهموار	nohamvor	g'adir-budir, tekis emas
ناوک	novak	1) o'q; 2) kiprik
نبوت	nubuvvat	payg'ambarlik
نبی	nabi	payg'ambar (ko'pligi انبیا anbiyo)
نتاج	natoyij	natijalar (brl. نتیجه natija)

نجار	najjor	duradgor
نجوم	nujum	yulduzlar (brl. نجم najm)
نهایت	nihoyati	ohiri
نخل	naxl	ko'chat, daraxtlar; xurmo daraxti
نداف	naddof	paxta tituvchi, yung tituvchi
نرگیز	nargis	guli ko'zga o'xshash gulning bir turi
نر	niz	yana, tag'in
نسق	nasaq	1) tartib; 2) tarz, ravish
نسیم	nasim	tong shabadasi, yoqimli shabada
نش	nish	1) ari va chayonning nayzasi; 2) tikan, tikanning uchi
نشونما	nashunamo	gullab-yashnamoq
نصایح	nasoyih	nasihatlar, o'gitlar (brl. نصیحت nasihat)
نصرت	nusrat	zafar, g'alaba
نظاره	nazzora	qarash, tomosha
نظافت	nazofat	tozalik, soflik
نظام	nizom	tartib, qoida
نظیر	nazir	o'xshash, monand
نعره	na'ra	hayqiriq, baqiriq
نعش	na'sh	tobut
نعم	naam	ha, arabcha tasdiq bildiruvchi so'z
نعمت	ne'mat	Hadya, ehson, noz-ne'mat
نفاق	nifoq	ikkiyuzlamachilik, munofiqlik
نفس	nafs	1) shaxs, vujud, tan; 2) istak
نقش توتماق	naqsh tutmoq	chizilmoq, o'yilmoq
نقشو نگار	Naqshu nigor	go'zal rasmlar solingan
نقطه	nuqta	nozik ma'noli so'z, ma'nosi chuqur so'z
نقل	nuql	maydan so'ng eyiladigan shirinlik,

		gazak
نقود	nuqud	naqdlar (brl. نقد naqd)
نقوش	nuqush	naqshlar (brl. نقش naqsh)
نکو	naku	yaxshi, saxiy
نگار	nigor	1) surat, tasvir; 2) go'zal, ma'shuqa
نگین	nigin	uzuk, muhr
نمودار	namudor	ko'rinishli, ko'rinib turuvchi, ko'rinarli
ننگ	nang	Or, uyat, nomus
نهر	nahr	daryo
نهی	nahy	qaytarish, mann etish, taqiqlash
نوا	navo	1) ovoz, sado; 2) kuy; 3) boylik; 4) navo kuyi
نواز	navoz	Yoqimli
نوازنده	navozanda	Kuylovchi
نواساز	navosoz	dodga etuvchi, g'amxo'r; navo qiluvchi
نواعی	navohi	mamlakatlar, viloyatlar (brl. ناحیه nohiya)
نوحه	navha	nola, mungli yig'i
نوحیز	navhez	yangi o'sayotgan, ko'karayotgan
نوش	no'sh	1) totli, shirin ta'm, chuchuk; 2) ichmoq, may ichuvchi
نوش ایتماق	no'sh etmoq	ichmoq
نوکیس	navkisa	birdan boy bo'lib qolgan kishi
نیاز	niyoz	kambag'illik, muhtojlik, ehtiyoj
نیاز مندیغ	niyozmandlig'	muhtojlik
نیران	niyron	1) o'tlar, olovlar; 2) do'zax
نیکبخت	nikbaxt	baxtli
نیگ	nek	yaxshi
نیگو	negu	nega, nimaga, nima?
نیگون	nigun	egilgan, bukilgan, tuban

هادى	hodi	etakchi, to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi
هدف	hadaf	nishon, nishon joyi
هرزه	harza	behuda, bema'ni so'z
هرگيز	hargiz	hech qachon, hech vaqt
هزار داستان	hazardoston	bulbul
هلقه به گوش	halqa ba go'sh	qulog'iga halqa taqqan
هم آغوش	hamog'ush	quchoqlashgan
همای	humoy	afsonaviy balandparvoz qush, «davlat» qushi
همایون	humoyun	qutlug', baxtli
همت	himmat	biror ishga urinish, niyat
همدم	hamdam	ulfat, birga yuruvchi, o'rtoq, do'st
همراز	hamroz	sirdosh, o'rtoq
هوا اعتدالی	havo i'tidoli	havoning o'rta darajaligi
هوا خواه	havo hoh	istab, hohlab
هولناک	havlnok	qo'rqinchli, dahshatli
هویدا	huvaydo	belgili, oshkora
واجب	vojib	lozim, shart
واجد	vojid	vujudga keltiruvchi, yaratuvchi, ixtirochi
واحدیت	vohidiyat	yagonalik, birlik
واسطه	vosita	oraga tushish, o'rtaga tushish
واصل	vosil	etishuvchi, erishuvchi, bog'lanuvchi
واضح	voze'	quruvchi, tuzuvchi
واضح	vozih	ochiq, oshkor, ravshan
واقف	voqif	biluvchi, xabrdor
والد	volid	ota
الوان	alvon	rang, tus, xilma-xil
وبال	vubol	ayb, kamchilik, uvol

وجه	vajh	1) yuz; 2) sabab, yo'l, vaj, baxona, xizmat haqi, narsa, ko'nikma
وحدت	vahdat	birlik, yagonalik, tanholik
وداع	vido'	xayrlashish, ajralib ketish
ورد	vard	gul, atirgul
ورد	vird	duo, vazifa
ورزش	varzish	mashq, ko'nikma, harakat
وسط	vasat	o'rta, bel
وصف	vasf	maqsad, ta'riflash
وصل	vasl	birikish, etishish, uchrashish, bog'lanish
وضع	vaz'	tartib, nizom, bino etish
وقوع	vuqu'	yuz berish, voqe' bo'lish, paydo bo'lish
وقوف	vuquf	bilish, xabardorlik, voqiflik
ولی	vali	1) avliyo, aziz; 2) ega, sohib
یاپوش	yopush	yopishmoq, etishmoq
یارلیغ	yarlig'	amr, farmon
یازوغ	yozug'	ayb, gunoh
یاغما	yag'mo	talon-taroj, buzg'unlik
یاغی	yog'iy	dushman, yov
یاکتا	yakto	yakka, tengsiz
یانماق	yonmoq	qaytmoq
یاق	yovuq	yaqin
یغاچ	yig'och	uzunlik o'lchovi
یکجرمه	yakjirma	birgina gavda, jussa
یوم الجزا	yavmal jazo	jazo kuni
ییراق	yiraq	yiroq, uzoq
ییریل	yiril	uzoqlashmoq, chetlashmoq
ییلیک	yilik	ilik

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shermuhamedov T., Abdullaev F., Xalilov L., Xalilov A. O'qish kitobi, - Toshkent, O'qituvchi. 1994.
2. Jumaniyozov R. Eski o'zbek yozuvi, - Toshkent, O'qituvchi. 1989.
3. Sharofutdinov, Qosimov G'. Eski o'zbek yozuvi. –Andijon: 1993.
4. Yo'ldoshev I. O'zbek kitobatchilik terminologiyasining shakllanishi. TDPU. –Toshkent, 2004.
5. Hamidova M. Abjad hisobi va u bilan bog'liq harfiy san'atlar. TDPU. – Toshkent, 2005.
6. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Zubatu-t-tavorix. –Toshkent, O'zbekiston. 2009.
7. Valixo'jaev B. Alisher Navoiy va uning izdoshlari talqinida tuyug'. Adabiy meros. To'pl. №3. –Toshkent: 1973.
8. Juvonmardiev A. Harflar raqamlarga aylanganda. –Toshkent: 1964.
9. Rahmonov V. Harfiy san'atlar. Adabiyot ko'zgusi. Ilmiy to'plam. №5, - Toshkent: 2000.